

A MAGYAR HUNMONDA

A BUDAPESTI KIR. MAGYAR TUDOMÁNY-EGYETEM BÖLCSÉSZETI
KARÁTÓL JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA

ÍRTA

PETZ GEDEON

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1885

ELŐSZÓ.

Irodalomtörténetünk azon részei közé, a melyek az utolsó három évtizedben több ízben élénken foglalkoztatták irodalmi és tudományos köreinket, a magyar húnmonda fejezete is tartozik. Meglehetősen nagy számmal vannak már azon munkák és cikkek, melyek az erre vonatkozó kérdések egyikét vagy másikat tárgyalják és nem csoda, ha a sok nézet sokban el is tér egymástól. A vita főleg újabban valóságos harczzá fejlődött; «nemzeti hagyomány és eredeti monda», idegen átvétel és tudákos compilatio voltak a jelszavak, melyeket a síkra szálló pártok hangoztattak.

A győzelem mindeddig nem dőlt el egyik fél részére sem s midőn a tekintélyek nézetei megoszlanak, az elfogulatlan szemlélő nem tudja, melyik párthoz szegődjék. Habozva kérjük, vajjon minek tekintsük krónikáink húnhagyományát, igazat adjunk-e irodalomtörténetünk úttörő bajnokainak, a kik nemzeti mondaként tisztelték azt, vagy azon újabb irányhoz csatlakozzunk-e, mely legrégebb kútfőink e részét történeti elemek és külföldi mondai vonások értéktelen vegyületének bélyegezte? Tekintélyes oldalról nyerünk erre választ: «A magyar húnmonda kérdését rövid úton el nem clönthetni. Csak *részletes összehasonlítás* mutathatja ki, hogy mi benne kölcsönzött, átalakított és eredeti.» (GYULAI PÁL *Budapesti Szemle* XXV, 142.)

Ezen részletes összehasonlítás szükségét tartva szem előtt, a budapesti kir. m. tud.-egyetem bölcsészeti kara az 188³/₄. tanévre a német nyelv- és irodalomból a következő pályatételt tűzte ki: *A német és a magyar húnmonda egyező és eltérő vonásainak a forrásokból pontos összehasonlítása és magyarázata.*

E pályakérdés megfajtásának kísérleteképen készült jelen dolgozatom, a melyben feladatomhoz képest első sorban a német mon-

dával hasonlítottam össze krónikáink hűnhagyományát, de a tárgy természeténél fogva tekintettel voltam a történeti kútfők hagyományaira is. Munkámat siker koszorúzta: a bölcsészeti kar két kitűnő tagja, dr. GYULAI PÁL és dr. HEINRICH GUSZTÁV kedvező bírálata alapján, dolgozatomnak odaítélte a pályadíjat.

Midőn szeretve tisztelt tanárim neveit említem, nem mulaszthatom el, hogy itt is ki ne fejezzem szívből fakadó hálámat azon jóindulatukért, a melynek egyetemi tanulmányaim alatt irányomban oly számos jelét adták és a melyet újabban épen e dolgozattal szemben elnéző ítéletükkel, becses útbaigazításukkal és kiadása ügyében való fáradozásukkal tanúsítottak.

És ezzel szárnyra bocsátom művecskémet. Vajha tisztelt olvasóim hasonló jóakarattal és elnézéssel fogadnák e zsenge kísérletet, a minővel azt érdemekben gazdag bírálói ítélték meg!

Budapesten, 1885. április 12.

Petz Gedeon.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

	Lup
1. A monda	7
2. A hunok. Húnmonda .	9
3. A latin húnmonda	12
4. A német húnmonda	13
5. A magyar húnmonda	17
6. A magyar húnmondáról szóló vélemények. Vizsgálat szükségé. Eljárás módja	20

ELSŐ RÉSZ.

A MAGYAR ÉS AZ IDEGEN HÚNHAGYOMANY ANYAGA.

i. A hunok Pannónia elfoglalásáig	25
1. A hunok eredete	25
2. A hunok ősei	26
3. Csodaszarvas. Mseotis	28
4. Nőrablás	28
5. Scythia elfoglalása	30
II. Pannónia elfoglalása	31
1. Kapitányok választása	31
2. Dunamenti csaták	32
<i>a)</i> Potentiana	33
<i>b)</i> Tárnok völgye, Keveháza	34
<i>c)</i> Tulna, Cesumaur	35
3. Macrinus	37
Detre	38
III. Attila	45
1. Attila mondai jelleme és alakja	45
2. Attila birodalma, székhelye és udvara	48
3. A hadisten kardja.	50
4. Flagellum Dei	52
5. Attila és Buda	53

	Lap
IV. Külföldi hadjáratok	55
1. A hunok és a burgundok	55
2. Attila galliai hadjárata	57
<i>a)</i> Strassburg	58
<i>b)</i> Gatalauni ütközet	58
<i>c)</i> A hunok Spanyolországban	59
<i>d)</i> Troyes	61
<i>e)</i> Reims	62
<i>f)</i> Köln	62
3. Attila Thuringiában	62
4. Attila északi hadjáratai	64
5. Attila itáliai hadjárata	65
<i>a)</i> Aquiléja	65
<i>b)</i> Ravenna	65
<i>c)</i> Róma	66
V. Attila házassága és halála	66
1. Attila nejei	66
2. Attila halála	70
VI. Attila utódai	74
1. Attila fiai. Praelium Grumhelt	74
2. Csaba és a székelyek	79
3. Hunok és magyarok	82

MÁSODIK RÉSZ.

A MAGYAR ÉS AZ IDEGEN HŰNHAGYOMÁNY VISZONYA.

I. Történeti kútfők hagyományai	87
II. Német mondai hagyományok	88
III. Magyar mondai hagyományok	94
IV. Önkényes változtatások és bővítések	99
Végelemény	100

BEVEZETÉS.

1. A monda.

A nép költészetének legelső és legeredetibb terméke a monda. A monda örökíti meg a nemzet életére kiható nevezetes eseményeket, az ő fénye sugározza körül a nép kiváló hőseinek alakjait és a népszellemnek a természetről és a természeti erőkről alkotott mythikus felfogása is idővel mondává válik. A monda a nép egész életét a költészet zománczával vonja be. «Unsere Sagenwelt, úgy-mond UHLAND, ist weder Geschichte, noch Glaubenslehre, sie will auch keines von beiden für sich sein. Sie ist Poesie und zwar diejenige Art derselben, die wir als Volksdichtung bezeichnen . . . Sie umfasst also zwar auch Volksgeschichte und Volksglauben, aber sie vergeistigt jené und veranschaulicht diesen, sie nimmt dieselben ungeschieden von den übrigen Beziehungen des Lebens.*)¹

A mint a monda bizonyos költői ösztönből s az élet költői felfogásából ered, úgy további fejlődésében is megtartja költői jellemét. Valamint a költészetnek általában feladata, hogy mindig és mindenben az embert fesse, úgy a mondát is első sorban *az egyén érdekli*. Az egyén tetteit, küzdelmeit és diadalait beszéli el s egész népek történetéről is mint egyeseknek, a kiváló hősöknek életéről szól; őket teszi népok képviselőivé s a történelmi eseményeknek sokszor rejtett okait az egyén erkölcsi motívumaival helyettesíti.

Mínthogy a monda lényegében költészet, azért az eseményeket nem beszéli el történelmi hűséggel, minden mellékes vonásukkal együtt. *Csak a fontos részleteket emeli ki*, azon eseményeket, a

¹ UHLAND, *Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage*. 1865. I, 212. 1.

melyeket szoros kapcsolatba hozhat hősei életével s a melyek önkényt is költői feldolgozásra kínálkoznak.

A monda költői jelleméből következik az is, hogy átveszi ugyan a történet eseményeit, de *nem ragaszkodik sem történeti egymásutánjokhoz, sem történeti színhelyükhöz*. Egyes személyek tetteit gyakran másoknak, kedvelt hőseinek tulajdonítja és többek rokon vonásait egyetlenegy alakra ruházza. A monda tehát «nem köti magát a történet adataihoz; souverain önállósággal, néha csak a nép phantasiájától, máskor a legjelentéktelenebb mellékkörülményektől vezéreltetve cseréli fel az alakokat és színhelyeket, keveri össze a századokat és eseményeket.*)¹ A monda-alkotó népszellel mintegy álomban látja a történet eseményeit s a népelet kimagasló alakjait. Az alap mindig való, igaz, de az alakok nagyobodnak vagy kisebbednek, körvonalaik elmosódnak, a különböző vonások összefolynak és ebből a különféle elemeknek sajátos vegyülete keletkezik. De e vegyületet is a költészet VÉLTÉI ZSÉI hatja át és a népképelet külsőleg is megóvjá attól, hogy idomtalanságba vesszen.

Az eddig említett sajátosságokhoz ugyanis hozzájárul még egy, a mely legszembetűnőbben bizonyítja a mondának költészet voltát, *a szerves compositio, a költőileg kikerekített alak*. A compositio e kerektsége meglátszik nemcsak az egyes mondákon, hanem ezek kapcsolatán, a tágasabb értelemben vett mondán vagy monda-körön is. A belső alak e teljessége és kerektsége oka annak, hogy mindehhez nagyon könnyen hozzájárul *a külső költői alak* is és hogy a mondák gyakran dalokká, a dalok népéposzszá válnak.

Így keletkezik a valódi, népies eredetű monda és ilyen *későbbi fejlődése* is. A monda szájról szájra szállva, változik és átalakul. Minden egyén, minden törzs és nép, midőn mondát átvesz, a saját felfogásával, ismeretkörével és világnézetével appercipálja. A mint az emberi szellem egy terméke sem, úgy a monda sem állapodik meg fejlődésében: az idők folyamában keletkezik és változik, virágzik, hanyatlik és elhal. De mindenkor sajátos kifejezője azon nép szellemének, a mely megalkotta, tiszta alakjában tisztán tükrözi vissza a nemzeti géniuszot. Egész fejlődésében hű képe ama fel-

¹ HEINKICH GLSZTÁV, *Eitzelburg és a magyar hünmonda*. (Akad. ért. a nyelv- és szépt. köréből.) Budapest, 1882. 4. 1.

fogásnak, a melylyel az illető nép a történet eseményeit tekintette, hamisítatlan kifejezője a bámulatnak vagy gyűlöletnek, melyet benne a történet egyes alakjai keltettek.

2. A hunok. Húnmonda.

Azon világrendítő esemény, melyet a történelem népvándorlásnak nevez, döntő hatással volt a népeknek nemcsak külső életére és politikai alakulására, hanem szellemi fejlődésére és költészetére is. A benne résztvevő népek, melyek addig sűrű homályba burkolva éltek napjaikat, most váratlanul fellépnek a világtörténet színpadján s előbb rettegésbe ejtik, majd porba döntik a hatalmas római birodalmat. Mindez események élénken foglalkoztatják a népek képzeletét is és a füstölgő romokból, a csatamezők véres talajából kisarjadzik a népköltészet zsenge virága, a monda.

Az a nép, mely e világra szóló mozgalmat megindította és a melynek fellépése a mondaköltészetnek is hatalmas lendületet adott, a *húri nép* volt. A hunok 375 körül őshazájukból, Ázsiából, Európába nyomultak és rémülettel töltötték el Európa román és germán fajú lakóit. Először a keleti gótoknak rontottak, majd a nyugati gótok egy részét vetették alá hatalmuknak. A leigázott népek országait elfoglalták, a nélkül azonban, hogy tulajdonképeni államot alkottak volna. E feladat megoldásához csak Roas unokaöccse, Mundzikh fia, *Attila* fogott, a ki 434-ben lépett a hún birodalom trónjára és alig húsz év lefolyása alatt a Volgától az alpesekig terjedő birodalmat alapított. Adófizetőjévé tette a keleti-római birodalmat, hadat indított a nyugati-római birodalom ellen s a /catalauni mezőkön (451) véres csatát vívott Aetius hadaival. A győzelem eldöntetlen maradt s Attila visszatért országába. Egy évvel később Itália ellen vezette hadseregét; Aquiléját lerombolta és az örök város felé közeledett. De minthogy Róma kétségbeesett védelemre készült és mivel híre járt, hogy Martianus császár betört Pannoniába, az «Isten ostora» engedett Leó pápa kéréseinek és haza tért. Utolsó hadjárata volt ez, a következő évben (453) az nap, midőn Ildikóval egybekelt, meghalt.

Halála után a leigázott népek felszabadultak a hún uralom alól. Attila legidősebb fia csatában esett el, a hunok nagy része

a Fekete-tenger mellékeire húzódott. Dengizics vezérlete alatt még egyszer hatalomra akartak vergődni, de kísérletök eredménytelen volt. A hún birodalom romjain Dáciában a gepidák, Pannoniában a keleti gótok alapítottak új országokat.

A hún népnek és nagy fejedelmének, Attilának, neve bejárta Európának minden zugát, és tetteinek hire á népek képzelete által megalakítva behatolt a monda világába is.

A hunokról és Attiláról szóló legrégebb mondákat a történetírók műveiben találjuk. A történetírásnak alapja és kiinduló pontja mindig a monda. A kezdő történetírás távoleső helyekről és rég letűnt időkről nem bírván hiteles adatokat, kénytelen a mondai hagyományt történeti igazságként elfogadni s ezt annál könnyebben teheti, mivel történeti kritikáról oly korban még szó sem lehet. De az egykorú történetírók is fen tarthatnak mondákat vagy legalább mondai vonásokat, melyekkel a népképzelet a jelen eseményeit körülszötte.

Már a hún dolgok leghitelesebb írójának, Priskosnak művében is sokszor átcsilámlik a monda fénye. Priskos munkájának csak töredékei maradtak ránk, de tartalmáról képet alkothatunk oly írók előadásából, a kiknek kezén e mű még megfordult. Ezek közé tartozik mindenek felett JORDANES püspök, a ki *De Getarum sive Gothorum orujinc* című művében (552) a hunok történetére nézve egészen Priskost követi.¹ Átvette a Priskosnál talált mondai részleteket is és megtoldotta őket oly hagyományokkal, melyeket saját nemzete, a gót nép mesélt a hunokról. Jordanes műve volt azután forrása mindazon későbbi íróknak, a kik akár gót, akár hún históriával foglalkoztak, mint a História miscella írója, Aurai Ekkehard, Sigebertus Gemblacensis és mások.

A húnmondai hagyomány, melyet a legrégebb írók történeti műveiből kiemelhetünk, röviden a következő.

Jordanesnél találjuk először a hunok eredetéről szóló mondat, mely világosan gót származású és mely szerint a hunok boszorkányok és gonosz szellemek ivadékai (24. fej.). Ő beszéli el — Priskos nyomán — a hunokat kalauzó szarvas mondját

¹ Apud Jordanem neque de Attila quicquam legitur, quod non sit Prisci, neque quicquam Prisci, quod non sit cum Attilae rebus conjunctum. MOMMSEN Jordanes műve kiadásának (*Mon. Germ. hist. Auct. antiquiss.* V. 1. 1882.) előszavában XXXV: 1.

(24. fej.). Leírva a hunoknak a keleti gótok ellen intézett támadását, ez elbeszélésbe beleszővi a Hermanichről szóló gót mondát (24. fej.). A hadúr kardjának mondáját, melyet Priskos a hunoktól hallott, elbeszéli Jordanes is (35. fej.). Attila hadjárataira vonatkozó hagyományokat is találunk munkája illető fejezeteiben. Attila halálának előadásánál Priskost követi s valószínűleg ő tőle vette át a Martianus álmáról szóló mondát is. (49 fej.).

E történeti mondák mellett és részben azok felhasználásával alakúit meg a *tulajdonképeni hún monda*, mely nagyjából költői feldolgozásokban maradt reánk.

THIERRY után a hún mondának két ágát szokás megkülönböztetni, a *román* vagy latin és a *germán* eredetű hagyományt. «Rombolás, öldöklés, szentek üldözése, így szól Thierry, a hún király hivatalos kísérete, mely őt mindennél inkább jellemzi a *latin fajok* emlékezetében.» — «A latin hagyomány vérmezőkön, könnyek és romok között vezetett bennünket: a színhely, melyre bennünket a germán hagyomány átvisz, egészen más. Itt nincs többé Isten ostroma, hanem egy bölcs, fölséges, vendégszerető király, . . . egy jó király, a mint azt Germániában álmodják. A legkirívóbb ellenmondás mind azok közt, melyekkel a középkor bővölködik.»¹ Az tény, hogy azok a mondák, amelyek Attilának a román népekkel való érintkezésére vonatkoznak, különböznek azoktól, a melyeket a germán hagyomány tartott fenn. De e különbség egyrészt nem olyan éles és kirívó, mint a milyennek Thierry feltünteti, a germán monda egyes alakulásai (1. 46.1.) époly kedvezőtlen színben mutatják Attilát mint a román hagyományok és viszont e latin monda is elég sok szép és kedvező vonással rajzolja Attila jellemét (í. 13.1.). Másrészt pedig tekintetbe kell venni, hogy e különbség nem a germán és román *népek* felfogása módjának különbségén alapszik, hanem azon, hogy a germán hagyomány népmonda, a latin ellenben nagyjából egyházi monda, vagyis legenda. A germán népeknek nem volt több okuk Attila jellemét kedvező színekkel festeni, mint a román fajoknak. Az észlelhető különbséget az egyházi írók tárgyalása okozza, mert ezek elfogultan fogták fel és célzatosan adták elő Attila szereplését. A történetírás ugyanis, mely ez időben egészen a papság kezében volt, Augustinus és Hieronymus óta azt tekintette főfel-

¹ THIERRY A., *Attila-mondák*. Ford. Szabó Károly. Pest 18(14. 5. és 35. 1.

adatának, hogy a történelemben mindenütt Isten ujját mutassa ki és az emberiséget büntetésre méltónak tüntesse fel. Ez adja meg kulcsát azon mondáknak, a melyek Attila kegyetlenkedéseit helyezik előtérbe. A latin mondák másik részének alaphangja az egyház feljebbvalósága: az Isten ostora aláveti magát az Isten szolgáinak.

3. A latin hunmonda.

A latin hunmonda, mint említettük, nem egyéb, mint az egyház és a papok mondája. Tulajdonképen nem is egységes monda vagy mondakör, csak helyi hagyományok és legendák gyűjteménye, mely az említett tendenciák kifejezésére szolgál. Kútfői egyházi iratok, szentek életrajzai, legendák. Elég lesz csak futólagos áttekintését adnunk e latin hagyományoknak, a melyek csak annyiban érdekelnek bennünket, a mennyiben a magyar krónikái hagyomány is átvett belőlük egyet-mást.

' E mondák, azon kétféle tendentia szerint, melyet kifejeznek, két csoportra oszthatók.

Az első csoportba azok a mondák tartoznak, a melyek Attilát mint *az Isten buszójának eszközét*, mint az emberiség megérdemlett büntetésének végrehajtóját tüntetik fel. E felfogást legpraegnansabban az a jelző fejezi ki, a melyet a monda szerint egy remete adott Attilának, a *flagellum Dei* kifejezés. A mondáknak ebbe a csoportjába esnek mind ama hadjáratok, ostromok, pusztítások és öldöklések elbeszélései, a melyeket a hagyomány Attilának tulajdonított és a legrikítóbb színekkel örökített meg.

A második csoport mondáit az a felfogás jellemzi, hogy Attila *elismeri az egyház felsőbbségét* és hódol az egyház vezetőinek. E mondákban Attila hatalmas uralkodóként tűnik fel, de hatalmasabb nálánál a legegyszerűbb pap, a kinek imájára csodák történnek. Ilyen a Paris megszállásáról szóló monda, melyben sz. Genovéva szerepel, ide tartozik Orleans veszedelme és püspöke által történt felszabadulása, ide Troyes megmentése sz. Lupus által. Egészen hasonló Ravenna ostromának mondája: János püspök megindítja Attila szívet és rábírja, hogy nem bántja a várost. Mindezek mintegy variációi azon eseménynek, hogy Attila Leó pápa kérelmére elvonult az örök város falai alól.

Mind e két csoportba tartozó latin hagyományokból tehát vilá-

gosan kirí a papi tendentia. Azok a latin mondák, melyek nem sorolhatók e két kategóriába, Attilát többnyire *mint jószívű és nemes jellemű fejedelmet* tüntetik fel. Egy troyesi hagyomány pl. azt beszéli, hogy egy tíz leánygyermekkel megáldott, szegény özvegy a hunoktól való rettegésében véget akart vetni életének, Attila azonban megíhúsitotta szándékát és gazdagon megajándékozta őt. Ilyen a Marullus poétáról szóló monda is. Attila Páduában tartózkodása alatt Marullus költeményt olvas fel, a melyben a hún királyt Istenhez hasonlítja. Attila ez istentelenségen felbőszülve megparancsolja, hogy égessék meg Marullust. Máglyát emelnek, de a végső pillanatban Attila megkegyelmez a remegő versírónak; ő csak meg akarta fenyegetni' a hízelkedőt. Ez a monda tehát egész keresztyén szelleműnek tünteti fel a barbár uralkodót.

Ezek a főbb latin hagyományok; különálló legendák, melyek közül egyesek helyi hagyományon alapulhatnak, de a melyeket az egyház papjai saját felfogásuk szerint és céljaikhoz képest átalakítottak.

4. A német húnmonda.

Attila és hunjainak viselt dolgai élénken foglalkoztatták a germán népek képzeletét is. Már Jordanes említi a hatodik században, hogy a nagy hún király híre az összes népek emlékében él¹ és ezer évvel később Aventinus kiemeli, hogy Attiláról még most is szerte 3alolnak és hogy neve még a műveletlenek előtt is ismeretes.² Igen természetes, hogy a német nép, mely oly kiváló mondaalkotó tehetséggel volt megáldva, a hunok történetét is befoglalta mondavilágába. Az Attiláról szóló német hagyományok mennyiség és minőség ;ékintetében messze felülmúlják mindazt, a mit más népek e nemien felmutathatnak. A német húnmonda még Attila életében, valószínűleg a Duna vidékén keletkezett és innen tovább szállt az Élbe is Rajna mellékeire, sőt behatolt a skandináv félszigetbe is.

A német (germán) húnmonda legrégebbi forrása az úgyn.

¹ Attila, Hunnorum omnium dominus et pene totius Scythiae gentiuin loluj in mundo regnator, erat famosa inter omnes gentes claritate mirabilis. JORDANES *Get.* c. 34-.

² Nam et adhuc vulgo cantatur et est popularibus nostris, etiam litterarum rudibus, notissimus. AVENTINUS, *Annales Bojorum* 165.

régibb vagy Saemund-féle *Edda*, mely azon alakban, a melyben mi bírjuk, a VIII. századból való. Grimm Vilmos a német hősmondáról írt alapvető művében¹ az Eddának Attilára vonatkozó két dalát, az *Atlaml* és *Atlakvidha* címűeket későbbi eredetűeknek tartja, mint a többi dalokat és még későbbinek az úgyn. *harmadik Gudrundalt* (Gudhrúnarkvidha III.), ez utóbbi nézetet azonban Müllenhoff² nem fogadja el. Mellőzve azon költői termékeket, melyek csak egyes vonásokat kölcsönöztek az Attila-mondából, a milyen pl. a *Vándorról* szóló angolszász dal (VIII. század), a *Hildebranddal* (VIII. sz. elejéről), a *Biarkamál* (IX. sz.), megemlítjük a *Walthariusról* szóló latin költeményt (X. sz.), I. Ekkehard szerzetes művét, mely Attila udvaráról s a burgundokhoz való viszonyáról tartalmaz mondai részleteket. Időre nézve ezután következnek az *Edda prózai részletei*. A XII. században keletkezett és a XIII. század elején nyerte befejezését a német hősmonda leghíresebb forrása, a *Nibelungének* s ennek függeléke, a *Klage*. A hünmondára vonatkozólag kevésbé fontosak — bár egyes beces vonásokat tartalmaznak — a következő költemények: *Biterolf*, *Dietrichs Flucht*, *Babenschlacht*, *Bosengarten*, *Etzels Hafhaltung*. A német hünmonda egész keretét adja a *Thidrekssaaa* (Vilkinasaga; XIII—XIV. sz.), ez Skandináviában nyerte ugyan alakját, de saját tanúsága szerint német költeményeken és német emberek elbeszélésein alapszik.

E felsorolt források egyike sem tartalmaz kizárólag hünmondai anyagot, ez mindegyikben csak accessoricus és episodicus elem. E körülménynek az az oka, hogy a mikor a hünmonda keletkezett, a német népnek már gazdag és magában is bevégzett monda-költészete volt és a hünmonda már csak e meglevő keretbe illeszkedhetett be.

A német hősmonda és annak legkiválóbb része, a *Nibelungmonda*³, mythikus alapon nyugszik. *Siegfried* eredetileg a frank néptörzs nemzeti istenének, Wodannak egy mellékalakja, kedvese a nap, a mely *Brunhildben* (= a vértés viaskodó) van megszemélyesítve. Azonban a világosság uralmát megsemmisíti az éj hatalma,

¹ WILHEM GRIMM, *Die deutsche Heldensage*. 2. Ausg. 1865. 4. 1.

² MÜLLENHOFF, *Zur Geschichte der Nibelungensage*. *Zeitschr. f. deutsches Altertum* X, 172.

³ A nibelungmonda fejlődésére vonatkozólag I. MÜLLENHOFF idézett értekezését és SCHERER, *Vortrage n. Aufsätze* 1871. 101. s köv. 1.

a sötétség és a köd gyermekei, a *nibelungok*. Egy nibelungnő, *Kriemhild* (= az álcázótt küzdő) hálójába keríti Siegfriedet, bűvös italt ad neki s elfeledteti vele első kedvesét Brunhildet. Siegfried egészen a nibelungok hatalmába kerül, az egyik nibelunggal baráti viszonyba lép, alakot cserél vele és megszerzi számára Brunhildet nőül. De Brunhild, épúgy mint Kriemhild, még mindig szereti Siegfriedet; a vetélytársak egy alkalommal összevesznek s ekkor Brunhild megtudja, hogy Siegfried megcsalta őt. Ő maga kívánja volt kedvese halálát, rábeszélésére a nibelungok megölik Siegfriedet, de vele együtt Brunhild is feláldozza magát,

Ez volt a nibelungmonda első, mythikus alakja, mely az V. században változáson ment át. Ez időben a frankok a Rajna bal partján laktak, dél felé a burgund birodalom terült el Worms fővárossal. A burgundok fejedelme akkor *Gwidahar* (Gundicarius) volt. 485-ben Aetius, a római hadvezér, lealázó békére kényszerítette a burgundokat, a kik szabadságukért fegyvert fogtak volt, 437-ben (vagy 450-ben) a hunok egészen megsemmisítették a burgund birodalmat és kiirtották az uralkodó családot. E történeti elemek beleszövődtek a nibelungmondába is. A hunok megszemélyesítője Attila lett, s minthogy hatalom germán felfogás szerint ugyanannyi volt mint gazdagság, kincs, tehát a burgundok megsemmisítését is Attila kincsvágyával motiválták (1. 57.].). E monda újból bővült, mikor Attila 453-ban meghalt s a hagyomány nejét Ildikót vádolta a hűn király meggyilkolásával. Az *Ildikó* vagy *Hildiko* név Hüdére emlékeztetett s így a monda Siegfried özvegyét Kriemhildet Attila feleségévé tette és úgy adta elő a dolgot, hogy Kriemhild Attila meggyilkolásával testvéreinek, a burgundoknak halálát boszúlta meg.

A monda kerete ez időben tehát a következő volt: Siegfried frank királyfi megöli a sárkányt és birtokába ejti kincsét. Átlovagol a lángokon, melyek közepett Brunhild szunnyad, felkelti őt álmából és egybekel vele. Majd a burgund udvarba kerül, varázsitalt iszik, megfélekedzik Brunhildről, megszereti a burgund királyleányt, Kriemhildet és testvéreivel barátságot és szövetséget köt. Megszerzi Gunthérnek Brunhildet és nőül kapja Kriemhildet. A két Hilde czívódása Siegfried halálát okozza. Siegfried özvegyét Attila kéri nőül és el is nyeri. Attila a burgundok kincsére vágyódik, udvarába csalja és megöli őket. Kriemhildnek most kötelessége, hogy test-

vérei halálát megboszulja, éjnek idején megöli férjét, Attila palotája lángba borul, Kriemhild is a tűzbe veti magát.

A hibelungmonda ez alakjában hosszabb ideig megállapodott; így terjedt el Németország nagy részében és így vándorolt a VI. században a skandináv félszigetre is. A Norvégiából 874-ben kivándorló nemesek magukkal vitték e hagyományt Izland szigetére és ott nyerte feljegyzését az Eddában, melynek mbelungmondai anyaga csak külsőségekben (nevekben stb.) tér el a német monda VI. századbeli alakjától.

Németországban a XII. század második felében jegyezték fel e mondát költői formában. A monda ez időben már sok tekintetben változást szenvedett. A mythikus vonások érthetlenné váltak és elhomályosultak, egyes tények (hogy pl. Brunhild Siegfried első kedvese volt) feledésbe merültek, vagy más kapcsolatban adtak elő. Így e monda szerint nem Attila hívja a burgundokat udvarába, hanem Kriemhild, azon czélból, hogy Siegfried halálát megboszulja. E változást elősegítette *Ckrodhild* története, a kinek neve is hasonló a Kriemhildéhez. Ghródhild burgund királyleány volt, nőül ment egy frank királyhoz és a frankoktól mélyen megsértve, fiait saját nemzetségük pusztítására lázította (583). Minthogy a későbbi felfogás szerint nem Attila a bűnös, a katastropha is megváltozott. A monda keretébe új személyek is léptek, Dietrich, Hildebrand, Rüdiger stb. Ily alakban maradt ránk a német monda az Ausztriában (a XII. század közepén) keletkezett *Nibelungének-ben*.

A mint e fejtegetésből kiténik, a német hünmonda csak kiegészítő része a nagy német hősmondának és e czélra is a hünmondának csak mintegy egy fejezete van felhasználva. Attila egész uralkodását mondai alakban az említett *Thidrekssatja* (XIII—XIV. sz.) adja elő, de e feldolgozásban oly kevés vonás van, mely a történeti Attilára emlékeztet, hogy itt már sok mindenféle idegen hagyomány és tudákos elem hozzájárulását kell feltételeznünk.

A *Thidrekssaga* szerint Attila Osides fríz király fia. Atyja halála után bátyjának, Ortnitnak, engedi át Frízországot és a maga számára Húnországot foglalja el. Azután Vilkingaland királyának, Osantrixnak leányát, Erkát, kéri nőül. Minthogy kérését megtagadják, Rodolfur örgrófot küldi oda, a ki a leányt Attilához szökteti. Attila ezentúl folytonos ellenségeskedésben él Osantrixszal. Sokat háborúskodik vele, míg végre Osantrix egy csatában elesik. Attila

távolléte alatt Walldimar, Holmgard királya „, megtámadta Hüna-landot, de Attila közeledtének hírére visszatér országába. Attila most Ruzziland ellen indul, szövetségese a berni Thidrek. Thidrek Attila segítségével vissza akarja hódítani saját birodalmát is, de hadjáratát nem kíséri szerencse s ő visszatér Attilához. Ez időben Erka meghal. A saga most felveszi a nibelungmonda elbeszélésének fonálát. Attila nőül veszi Grimhildet, Sigurd özvegyét. Két év múlva Grimhild megkéri férjét, hogy hívja meg testvéreit, a niflungokat, a kik Sigurd halálának okozói. Attila, részben kapzsiságból, teljesíti e kívánságot. A hiflungok megérkezte után csakhamar öldöklő csata kezdődik; csak Attila, Thidrek és Hildebrand maradnak élve. A Thidrekssaga végül Attila halálát beszéli el. Attila a niflungok kincsére sóvárog, Aldrian, Hogue fia, megígéri, hogy segítségére lesz, elvezeti egy hegy üregébe, de rácsukja a nyilas ajtaját, Attila a kincsek közepett elvész.

5. A magyar húnmonda.

«Sajátságos sorsunk, úgy mond Arany János, hogy míg szerencsésebb nemzetek legrégebb történeteket, hova a história nem ér, költői maradványokban nyomozzák, nekünk megfordítva a história nyújt némi vezérfonalat régi költészetünkhöz. Krónikásaink minden józanságuk daczára sem tehetik, hogy át ne villantsák ottan-ottan a költői forrást, melyből gyakran merítenek. Vajha többször tegyék ezt! vajha több figyelemre méltassák mesei részleteiben is a hazai mondat.»¹

A ránk maradt krónikák² hazánk legrégebb történetét egy 1150 körül keletkezett munkából, melyet *Nemzeti Króniká-nák* szokás nevezni, merítették. E munka nincs meg többé s tartalmáról csak reconstitúció útján alkothatunk magunknak képet. Ezen krónika elébe mint eredetileg külön munka járult a *hunok történetéről szóló rész*. Krónikáinkból, melyek e két részt már összeforrt alakban tartalmazzák, még világosan kitetszik, hogy a hunok históriáját és a vezérek és királyok történetét nem egy kéz írta. Az eredeti kró-

¹ ARANY JÁNOS, Naiv eposzunk. *Prózai dolg.* 70. 1.

² A következőkre nézve I. Dr. MAHCZALI H., *A magy. történet kútfői az Árpádok korában* 1880. 38. s köv. 1.

nika mintegy három ágat hajtott. Az első *Béla király néma jegyzőjének* munkája (1278 körül); a második *Kézai Simon krónikája* (1282), mely száraz kivonata az alapjául szolgált munkának; a harmadik egy 1330 körül keletkezett krónika, a mely azonban nincs meg többé, de fennmaradt három másodhajtása: a *dubniczi krónika*, a *budai* (1330) és a *bécsi v. képes krónika* (1358). Ez utóbbin alapszik *Thuróczi krónikája* (1464). Mind e krónikák első forrásuk nyomán kisebb-nagyobb mértékben felölelik a hunok történetét is mondai elemeivel együtt. Hogy későbbi Íróink és közönségünk mily érdeklődéssel viselkedtek a hunok és főleg Attila iránt, az kitűnik abból, hogy e tárgyról a humanizmus korában külön munkák jelentek meg. Ilyenek *Callimachus* munkája *De gestis Attilái regis*, *Oláh Miklós* érsek *Attilája* és *Juvencus Caelius Calanus* ugyanily című munkája. Mindezek részben a magyar krónikások, részben külföldi írók elbeszélését veszik alapú, s csak elvétve tűnnek fel bennök újabb mondai vonások.

A felsorolt kútfők természetesen mind avval az ambícióval lépnek fel, hogy a hunok hiteles történetét adják. De előadásuk színezete és különösen a külföldi írókkal való egybevetés arról győz meg, hogy elbeszélések alapja történelmi ugyan, de sok részlete mondai eredetű. Míután e mondai részletek vagy gyakran csak vonások a történelmi alaptól nem válnak el szembetűnőleg, egyelőre tekintetbe kell vennünk a hunok egész történetét, a mint azt krónikáink elbeszélik. Ez elbeszélés kerete a következő.

Nemrót fiai Hunor és Magor vadászat közben egy szarvas-ünőre bukkantak, üzőbe vették és egész a Maeotis tava ingoványába követték. Az ingoványos rét megtetszett nekik s ott megtelepedtek. Hosszú idő múlva a pusztában egy leánycsapatot találtak, mely ünnepet ülve mulatozott. A leányokat felkapták lovaikra és magukkal vitték a Maeotis ingó ványaiba. Köztük volt az alának fejedelmének, Dulának két leánya is, az egyiket Hunor, a másikat Magor vette nőül s ő tőlük származott a hunok és magyarok két rokon népe.

Idővel Hunor és Magor ivadékai elszaporodván, tovább terjeszkedtek és benépesítették Scythia tartományát. E földet a 101 nemzetség szerint ugyanennyi részre osztották fel. De még inkább elszaporodva, egy részöknek új hazát kellett keresnie. A kívándorlók hét vezért választottak és nyugatnak-vonultak, míg a Tisza

folyójához érkeztek, s ennek mellékein megalapították a hun birodalmat.

A dunántúli tartomány, Pannónia, akkor a rómaiak birtokában volt. A kormányzó, Macrinus, a hunok bejövetelének hírére azonnal segítséget kért Rómából. A rómaiak Veronai Detréhez fordultak s ez teljesítette kívánságukat és Potentiánál egyesült Macrinus hadaival. Míg a szövetségesek a hadi teendőkről tanácskoztak, a hunok a Dunán átkelve megtámadták és megverték az egyesült hadakat. Detre Tárnok völgyébe vonult vissza, a hunok követték, de most vereséget szenvedtek. Macrinus és Detre hadai Tulna városa felé vonultak, a hunok újra követték őket és Gesumaurnál új csatát vívtak velők. A rómaiak legyőzettek, Macrinus elesett, Detrének vasnyíl fűrődött homlokába, de sebébe nem halt bele, a miért ('halhatatlan Detré»-nek nevezték.

A vezérek közül most már csak kettő volt életben, Attila és Buda. A hunok Attilát választották királyuknak, a ki az országnak a Tisza és a Don közt fekvő részét Budának engedte át. Attilának a német fejedelmek, köztük Veronai Detre is, hódoltak.

Attila azután a nyugati népek ellen viselt háborúkat, a catalauni mezőn győzelmes ütközetet vívott és Thüringián át visszatért székvárosába. Itt azt találta, hogy Buda átlépte a megállapított határokat és a sicambriai erősséget a maga nevére nevezte el, azért Attila tulajdon kezével megölte testvérét és. holttestét a Dunába vettette. Attila ezután Itália ellen vezetett hadjáratot, Aquiléját elfoglalta és seregével egész Rómáig hatolt, de Leó pápa kérésére visszatért. Pannoniába érve nőül vette a braktánok királyának leányát, Mikoltot, de a nászéjen orra vére megeredt s a kiömlő vérben megfűlt.

Halála után fiai közt versengés támadt, melyet különösen Detre szított. A hún nemzet Csaba mellé, az idegen népek Aladár mellé állottak. A döntő ütközetben az utóbbiak győztek, Csaba és a hunok megfutamodtak. Csaba előbb Görögországba ment, azután ősei hónába, Scythiába, tért meg. Az itt maradt hunok a hegyek közé vonultak és székelyeknek nevezték magukat.

6. A magyar húnmondáról szóló vélemények. Vizsgálat szükségé. Eljárás módja.

Említettük, hogy a magyar húnmonda kérdése újabb irodalmunkban több ízben volt vita tárgya. A munkák és értekezések, melyekben az egymásnak sokszor homlokegyenest ellenmondó nézetek kifejezést nyertek, már maguk is egész kis irodalmat tesznek, E különböző vélemények közül itt csak a főbbeket és az újabbakat akarjuk röviden — és a mennyire lehet, az illető írók saját szavaival — ismertetni.

Az első, a ki újabb irodalmunkban e tárgyról írt, WENZEL GUSZTÁV volt «Eszmetöredékek a magyar hősmonda történettudományi méltatására» cz. értekezésében¹ (1850), melynek első része a húnmondáról szól. Wenzel a krónikáinkban fenmaradt anyagot már eleve tiszta magyar hagyománynak tekinti és így kritikai vizsgálatot e munkában még nem kereshetünk. Említést érdemel, hogy ő már a német húnmonda egyes részleteit is felveszi tanulmánya körébe, de nem összehasonlítás vagy a magyar hagyomány eredetének megállapítása végett, hanem főleg annak bizonyítására, hogy a német hősmonda Etzelje, illetőleg Atlija, azonos a történet Attilájával.

Két évvel később (1853) TOLDY FERENZ kiadta «A magyar nemzeti irodalom története» cz. művének első kötetét, melyben egy tíz részből álló húnmondakört fejt ki a krónikák húnhistóriájából és kimondja, hogy «ha a hún történetet, miképen az a hazai krónikákban, *a nemzeti hagyomány és énekek szerint* feljegyezve talál-tatik, a középkori történetírók elbeszéléseivel gondosan egybevetjük, úgy találjuk, miszerint az ezeknél hol szegényebb, hol gazdagabb, néha eltérő, egyébiránt tőlök független s így a *nemzeti kútforrásra határozottan visszamutató.*» (44. 1.)

Nem ily tiszta nemzeti eredetet tulajdonít Toldy a húnhistóriának «A magyar költészet története» ez. művében (1854). Ebben a «hún króniká»-ról azt mondja, hogy «a népies húnmondát megcsonkúlva, eredeti költői alakjából kivéve, prózába föleresztve, idegen, tudós és keresztyén hozzáadások és nézetmód által interpolálva

¹ *Regula-Album* 1850. 1. s köv. 1.

s így részben átalakítva adja ugyan; megbecsülhetlen maradványok mégis azok, mert sok egyes vonásaikban a magyar népnél elevenen élt és hatott mondára világosan emlékeztetnek.» (I. k. 32. 1.)

Ugyanazon évben (1854.) jelent meg IPOLYI ARNOLD «Magyar Mythológiá»-ja. Ipolyi krónikáink hunhistóriai előadásának alapját szintén «eredeti ős hun-magyar mondai hagyománynak» tartja. ((Véleményem szerint, úgy mond, az eredeti elem anyagra, tárgyra nézve a régi hagyományos hún-magyar monda, a későbbire már bizonyos történeti feljegyzések; s csupán ezek feldolgozása, összeírásé; előadásában szerepel a tudományos és bibliai elem. Már a középkori húnhagyomány felvevése által jutott rész ezzel a német hősmondai elemnek, valamint a krónikások keresztyén, papi stb. egyéniségüknél fogva adatott hely egyes felmerülő alkalmak és helyeken bibliai magyarázó nézetekre. Mindezen idegen elemek tehát inkább az alak mintsem sajátlag a tárgy alakulta elemeinek veendőik, ámbár kétségtelen ez utóbbi is szenvedett alattuk.)(XVI. 1.) A magyar és a német monda viszonyát kölcsönhatásból magyarázza: «Míg a germán hősmondai vizsgálat leszáll a mienkbe felszedni .saját hősei emlékét, . . . addig mi is — ezeket készséggel átbocsátván s általában a mondát közös eredetűnek tekintvén — saját hőseink eredeti vonásait a germán hagyományban felismerhetjük..) (159. 1.)

Azt a nézetet, hogy a krónikák hún-históriai szakaszai nagyjában nemzeti hagyományon alapulnak, megerősítette THIERRY AMADÉ könyve «Attila-mondák», mely 1864-ben jelent meg Szabó Károly magyar fordításában. Thierry munkája harmadik részében («Magyar mondák és hagyományok») mindjárt abból a feltevésből indul ki, hogy magyar hún-hagyomány létezett és tárgyalása folyamán is teljes hitelességet, t. i. mondai hitelességet, tulajdonít krónikáink elbeszélésének, a nélkül, hogy ezt összevetné a külföldi hagyományokkal — a melyeket pedig alaposan ismer — és ez összehasonlításból következtetéseket vonna.

De csakhamar megfordult a koczka, az eddigi kritikátlan kutatást kritikus, sőt skeptikus vizsgálatok váltották fel s a mit régebben egészen vagy nagyrészt nemzeti hagyománynak tekintettek, attól ez újabb kutatás még a mondai hagyomány látszatát is megvonta. HUNFALVY PÁL volt az, a ki e véleményt kifejtette. «Magyarország ethnographiája» cz. művében (1876) következőleg szól e

tárgyról: «Valamennyi krónika, mint az Anonymus is, Attilát és hunjait olyan viszonyba teszik a magyarokkal, melynél fogva ezek igenes utódjaik, sőt örökösök volnának az országban. Hol vehették azt krónikáink? . . . Lehetetlen józanul feltenni, hogy krónikáink azt, a mit a húnokról beszélnek, bármilyen hazai szóhadományból mint eredeti forrásból vették volna. Sőt összes huni tudomásukat még a latin és görög írókból se meríthették (ha bármilyen tanultaknak képzelnök is krónikásainkat), mert oly tulajdonnevek és olyan viszonyok jellemzik azt, melyek csak német forrásra mutatnak. (292. 1.) A német forrást, melyen Hunfalvy nézete szerint krónikáink előadása alapszik, újabban «Die Ungern» ez. művében (1881) meg is nevezi, szerinte ez nem más mint a Nibelungének. E fejtegetésekre egyelőre még nem reflektálunk, a magyar húnmondának a némettel való összehasonlítása után ki fogjuk fejteni erre vonatkozó véleményünket.

Hasonló nézeteket vall RIEDL FRIGYES «A magyar húnmondák» cz. cikkében.¹ Riedl vizsgálata végeredményeképp kimondja, hogy «az úgyn. magyar húnmondakör könyvmonda, nem szabad ég alatt, hegyen-völgyön keletkezett, nem is a magyar nép képzeletének szülötte, tudakos adatai vagy külföldi krónikákból származó átvételek vagy azok önkényes kombinációi a német hpsmonda befolyása alatt,» (340. 1.)

MARGZALI HENRIK «A magyar történet kútfői az Árpádok korában» ez. munkájában (1880) krónikáink húnmondájának alapját szintén német eredetűnek tartja, sőt azon nézetnek ad kifejezést, hogy «a hunok történetét talán német ember írta» (83. 1.), de elismer benne még magyar mondai elemeket is («csak később járultak hozzá a magyar mondai elemek» 83.1.). «A székelyek eredetéről* ez. cikkében ² szintén azon véleményen van, hogy «az úgyn. húnmagyar monda krónikáinkba nem a nép ajkairól, hanem külföldi források útján jutott be,» de határozottan megjelöl. egy kivételt: a Csaba mondáját, «ezt az ősi magyar mythos egy megbecsülhetetlen értékű töredéke gyanánt kell tisztelnünk». (142. 1.)

A magyar húnmagyomány mellett határozottabban emelt szót GYULAI PÁL. «Hogy a magyar húnmonda, úgymond, csak a germán

¹ *Budapesti Szemle* 1881. XXVII. k. 321. 1.

² *Budapesti Szemle* 1881. XXV. k. 137. 1.

Attila-monda magyarosítása, ez épen oly merész állítás, mint az, hogy inai alakjában nincs benne semmi kölcsönzés. Mi azt hiszszük, hogy közbül van az igazság ... Bizonyára nemcsak Csaba mondája eredeti, de a legrosszabb esetben is a hún-magyar mondának mind felfogása, mind költői alapeszméje egészen más, mint a germán mondáké s megvan benne az átalakítás eredetisége.»¹ Hasonló értelemben nyilatkozik Gyulai a Riedl cikkéhez csatolt jegyzésében. «Hogy a magyar hún-mondán, a mint azt egy pár krónikánkban találjuk, az idegen krónikák és mondák hatása meglátszik, az kétségtelen, de eldöntendő kérdés marad: vajon egészen új anyagot dolgoztak föl a krónikák, vagy csak régit bővítettek s alakítottak át egészen új forrásokból is merítve? Hihető-e, hogy az egész minden előzmény nélkül csak egy pár szerzetes csinálmánya s a magyar nép csak e krónikákból hallotta először Attila hírét? S vajon a könyvmonda elterjedhetett volna-e így? Semmiféle monda nem terjedhet el, ha nem köti magát valamely élő emlékhöz, bármely csekély legyen is az.»²

Épily meggyőződése nyilvánít SZÁSZ KÁROLY: «AZ ellenkező nézet vitatói nagyon messze mennek, ha a krónikákban történeti mondakép feljegyzett, szerintök csak agyrémmeséknek a nemzeti hagyományban egyetlen gyökérszála létezését is kétségbe vonják. Ezer kézen forgó népkönyvből egy mese átmehet a nép tudalmába, de soha közkézen nem forgott, latin nyelvű tudós krónikákból soha.»³

Legújabbban végre HEINRICH GUSZTÁV foglalkozott e kérdéssel «Etselburg és a magyar húnmonda» ez. akad. székfoglaló értekezésében (1882). «Nemcsak valószínű, hanem a dolog természetében rejlő, hogy Magyarországnak a magyar nép fellépését előző hún korszakbeli eseményei a lakosság hagyományában életben maradtak ... Ha e különböző, egymásra következő népek kétségtelenül érintkeztek egymással, sőt harcaik befejezése után békésen éltek is egymás mellett, sőt bizonyosan össze is olvadtak egymással, akkor a lakosság e folytonossága megmagyarázza a hagyomány folytonosságát is . . . Attila és birodalmának emléke az összes európai és

¹ *Budapesti Szemle* 1881. XXV- k. 142. 1.

² *Budapesti Szemle* 1881. XXVII. k. 340. 1.

³ SZÁSZ KÁROLY: *A világirodalom nagy eposzai.* 1882. II. k. 1(51). 1.

ázsiai népeknél fönmaradt mondai és legendái elbeszélésekben vagy dalokban, — csak itt, a Duna és Tisza vidékén, hol a rettegett fejedelem lakott, csak itt ne szólt volna róla se monda, se ének?» (24.1.) «A hun-magyar rokonság nemzeti traditio volt, — természetesen nemzeti traditio, melyet a magyarok nem hoztak magokkal Ázsiából, hanem itt, európai új hazájokban részben készen találtak, részben megalkottak, és minden esetre tovább fejtettek.» (25.1.) Értekezése végén kimondja, hogy — az ily értelemben vett — magyar hagyományt «sem nem lehet, sem nem szabad tagadnunk». (39. 1.)

Látni való tehát, hogy e nem épen csekély fontosságú kérdésre nézve mily ellentétes véleményekkel van dolgunk és hogy a nagyjában egyező nézetek is a részletekre nézve eltérnek egymástól. Ép ezért nem felesleges munka *ez egész mondai anyag behatóbb vizsgálata és a magyar húnmondának főleg a némettel pontos egybevetése*. Már harmincz évvel ezelőtt sürgette Ipolyi Arnold «az attilai hősregének egy bővebb monograpfiiában tökéletes criticus összeállítását»¹ s ily vizsgálat szükségét újabban Gyulai Pál is hangoztatta, midőn a magyar húnmondára nézve azt mondta, hogy «csak részletes összehasonlítás mutathatja ki, hogy mi benne kölcsönzött, átalakított és eredeti».² Azt az eljárást tehát, melyet Heinrich Gusztáv a monda egy részletére sikeresen alkalmazott, ki kell terjeszteni a hagyomány egész anyagára: a magyar és a külföldi, főleg a német húnmondának a források alapján való összehasonlítását.

A magyar és az idegen húnhagyomány anyagának összeállítása és részletes összehasonlítása s az egyezések és eltérések magyarázása jelen dolgozatunk feladata. Tárgyalásunk *első részében* tehát a magyar és a külföldi, főleg a német húnmonda anyagának lehető pontos összehasonlítását adjuk; a *második részben* a magyar és az idegen húnhagyomány viszonyának meghatározása végett összefoglaljuk s magyarázzuk az összehasonlítás útján nyert egyezéseket és eltéréseket és kivonjuk belőlök a végeredményeket.

¹ IPOLYI ARNOLD, *Magyar mythológia*. 1854. 153. 1.

² *Budapesti Szemle* 1881. XXV. k., 142. 1.

ELSŐ RÉSZ. A MAGYAR ÉS AZ IDEGEN HÚNHAGYOMÁNY ANYAGA.

A HUNOK PANNÓNIA ELFOGLALÁSÁIG.

1. A hunok eredete.

A negyedik század vége felé a hún nép ázsiai lakóhelyeit elhagyva Európába rontott. Az európai népeket rémület fogta el s ennek hatása alatt keletkeztek e jövevény népről az első mondák. Szokatlan külsejük, ázsiai alkatuk és arczuk s barbár életmódjuk félelmet idézett elő a már némi műveltséggel bíró európai népekben. Egy kortársuk, Ammianus Marcellinus kétlábú fenevadaknak nevezi őket* és Jordanes elbeszéli, hogy már félelmetes arczukkal megszalasztották ellenfeleiket.²

Az iszonyatnak, mely a gótokat, az első európai népet, a melyre a hunok bukkantak, eltöltötte, legtalálóbbról kifejezése a hunok eredetéről szóló monda. Jordanes elbeszéli (c. 24.), hogy Filimer gót király boszorkánynőket, a kiket a gótok haliurunnáknak neveztek, talált seregében s ezeket a pusztába üzte, a hol gonosz szellemekkel párosulva a vad hún nemzet ősanyáivá lettek.³

Hogy e monda a gótoknál keletkezett, azt már a benne előforduló nevek is mutatják. E monda annyira hű kifejezője volt a hunokról való általános felfogásnak, hogy a későbbi történetírók

¹ Bipedes existimas bestias. Lib. XXXI. c. 2.

² Quos bello forsitan minimé superabant, vultus sui terroré nimium pavorem ingerentes terribilitate fugabant. *Getica*, 24. f.

³ Quas spiritus immundi per herimum vagantes dum vidissent et eorum complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum ediderunt (u. o.).

majdnem kivétel nélkül ennek előadásával kezdik meg a hunok történetét.

A magyar krónikák is említik e mondát (KÉZAI *Prologus*, THUR. I, 3.), de mindjárt meg is czáfolják azt, a mit állít. Krónikánk a szentírásból veszi argumentumát: «quod spiritus carnem et ossa non habent et quod est de carne, caro est, quod autem de spiritu, spiritus est.» — Kézai előadása közel áll Jordaneséhez (Jord.: spiritus inimundi, Kéz.: incubi dsemones), míg Thuróczi már Jordanes valamely utódját, Sigebertus Gemblacensist vagy a História miscellát használta (e két kútfőben: silvestres homines, quos nonnulli Faunos ficarios vocant, ugyanez Thuróczinál). A budai és a képes krónika nem említik e mesét.

2. A hunok ősei.

Mínthogy a magyar krónikás nem fogadta el a hunoknak boszorkányoktól és erdei szellemektől való származását, más ősről kellett gondoskodnia. E végből nem volt egyéb tennivalója, mint hogy azt az eljárást utánozza, melyet külföldi társai követtek. A középkori krónisták egyik főtendenciája az volt, hogy népöket valamely nagyhírű férfiútól származtassák vagy valamely nevezetes nép utódjául tüntessék fel. A biblia és a classicus ókor hagyományai volt a két forrás, melyből az írók az erre szükséges adatokat merítették. Fredegar például a frankokat a trójai Priamustól, egy más író Francustól, Paris fiától származtatja; Vidukind szerint az angolszászoknak, Otfried szerint az összes germánoknak őshazája Macedónia; a brittek őse Brutus, a véneteké Aeneas. Sokkal szokásosabb volt még a bibliai személyektől való származtatás. Mintául és forrásúi Isidorusnak nagytekintélyű műve (*Originum sive etymologiarum libri XX.*) szolgált, melynek egyik fejezete (lib. IX, c. 2. De gentium vocabulis) egészen ilyen származtatásoknak volt szentelve.

E munkából merített a magyar krónikás is. Isidorus az említett fejezet 27. pontjában a scythákat és gótokat *Magogtól, Jáfet* fiától származtatja.¹ A scythákat azonosoknak tartották a húnok-

¹ Filii Japhet septem nominantur . . . Magog a quo arbitrantur Scythas et Gothos traxisse oviginem. E származtatás különben már Josephus Flavius-

kal és így könnyen elkészült a családja. Isidorus azonban egyebet is mond a scythákról, megemlíti első királyukat *Tanúst*.¹ Jafet és Tanús azonban nagynevű Ősök lehetnek ugyan, de a hagyomány még sem tulajdonított nekik semmi jelesebb tettet vagy tulajdonságot, a mi ivadékaikra örökségképen átszállhatott volna. Sokkal inkább bírt e kellékekkel *Nimród*, a ki «hatalmas vadász vala az Úr előtt» (I. Móz. 10, 9.) és a kinek ugyancsak Isidorus a Babel tornyának építését tulajdonította.² Ez méltó őse lehetett úgy a hún, mint a magyar népnek, hisz mindkettő kiváló vadász és íjász nép volt. Már Jordanes említi a hunoknak a vadászatban való jártaságát (quorum natio saeva venatione tantum nec alio labore experta. Get. c. 24.), Attila hatalmának jelképe az íj (Jord. c. 49.), a netádi csatában a hunok a nyilazásban tűnnek ki (Jord. c. 50.). Ugyané jelességgel bírt a magyar nép is (Anonymus 7. fej.: iuvenes eorum fere cottidie erant in venatione, uride ádie illó usque ad praesens Hungarici sünt prse ceteris gentibus meliores in venatu). A magyar krónikás tehát Tanúst és Nimródot is felvette az ősök sorába s úgy adta elő a dolgot, hogy Nemroth (Menroth) óriás, a Jáfet nemzetségéből való Thana fia, a torony építése és a nyelvzavar után Evilath földére ment, a hol feleségétől Enehtől két fia született, Hunor és Magor, a kiktől a hún és a magyar nemzet származott. A *Magog* nevet tehát, hogy jobban hasonlítson a *magyarhoz*, *Magorm* változtatták és analógiájára a *Hunort* alkották; *Evilath földje* a bibliából való (I. Móz. 2, 11.); *Eneh* is valószínűleg a bibliai *Enos* (I. Móz. 5, 6.) vagy *Anak* (IV. Móz. 13, 23.) után van képezve. Ily módon adják elő a dolgot KÉZAI (ed. Horányi I, 1.) és a *Bud. hr.* (3. és 7.].).

A krónikák más része azonban fennakadt azon, hogy Nimród-jaiét ivadékának van mondva, holott a szentírás szerint Khám nemzetségéből származott. Ezek tehát, t. i. *Anonymus* (1. fej.), a

nál is előfordul: Μαρώγης δὲ τοῦ ἀπ' αὐτοῦ Μαρώγης ὀνομασθέντος ὄχιαις, Σκυθίας δὲ ὑπ' αὐτῶν προσκαγορευομένου. *Ant.* I, 6.

¹ Tanús fuit rex Scytharum primus a quo Tanais fertur Fluvius nuncupatus. *Orig.* XIII, 21, 24. — Tanúst már Justinus említi: Fuere quidem tempoiibus antiquiores Sesosis Aegypti et Scythias rex Tanaus. I. I, 1. (ed. Teubner 1872. p. 4.)

² Nembroth (!) aggressus est adversus Deum impietatis aedificare turrem. *Orig.* VII, 6, 22.

Képes kr. (I, 1.) és THURÓGZI (1, 2.), visszatérnek Isidorus egyszerűbb előadásához; Anonymus például csak ennyit mond: *Primus rex Scythise fuit Magog, filius Japhet et gens illa a Magog rege vocata est Moger.*

Mindebből tehát világosan kitűnik, hogy a hunok őseiről szóló elbeszélést krónikásaink részben idegen íróktól vették át, részben önkényes módon változtatták meg és egészítették ki.

3. Csodaszarvas. Maeotis.

A magyar krónikák elbeszélése szerint Hunort és Magort vadászat közben egy szarvasűnő Mseotis ingoványába vezette. Bejárják a rétet és alkalmasnak találják marhalegelőnek. Visszatérnek atyjukhoz s az ő engedelmével a Mseotis vidékeire költöznek. (KÉZAI, I, 1., *Bud. kr.* 8. 1., *Képes kr.* I, 2.)

E mondát már Jordanes közli Priskosra hivatkozva: *Huius ergo gentis venatores, dum in interioris Meotidse ripam venationes inquirerent, animadvertunt quomodo ex improvise cerva se illis obtulit ingressaque paludem nunc progrediens, nunc subsistens index vise se tribuit. Quam secuti venatores paludem Mseotidam, quem impervium ut pelagus aestimant, pedibus transierunt. Mox quoque Scythiae terra ignotis apparuit, cerva disparuit (Get. c. 24.).* Ugyané, mesét beszél el Procopius (o59 kör.) *De hello Gothico* ez. művében (IV, 5.) a hunokról, a kiket ő kimmereknek nevez. Mind Jordanes, mind Procopius e része Priskos művéből van véve.

Szembetűnő, hogy a magyar krónika előadása in ultima analysi Jordanesre, illetőleg Priskosra megy vissza s csak annyiban tér el az eredeti elbeszéléstől, hogy míg ez a vadászokat a szarvasal kivezetteti Meotisból Scythiába, addig a magyar krónika szerint a szarvas Hunort és Magort bevezeti a legelőre alkalmas ingoványba.

4. Nőrablás.

Miután Hunor és Magor öt évig Meotisban laktak, egy alkalommal a pusztában nagyszámú nőcsapatra bukkantak, Belár (v. Bereka) fiainak feleségeire és gyermekeire. A hunok felkapva őket lovaikra, magukkal vitték lakóhelyeikre. Az elfogottak közt volt Dula alán fejedelem két leánya is, ezeket Hunor és Magor

választották feleségeikül és ezektől származott a hűri és a magyar nemzet. így beszélnek el krónikáink a nőrablás történetét (KÉZ. 1,1., Bud. kr. 9, 1., Képes kr. I, 2. THUR. I, 4.).

E mesés részletet, melyet a külföldi írók nem beszélnek el a hunokról, a régebbi kutatók történelmi hagyományon alapuló eredeti hűnmondának tartják. Toldy Ferencz például így szól róla: «Míg ez érdekes rege egyfelől a római eredet, vagyis a Romulus és Remus s a szabinai hők elragadása mondájával hasonló fel fogást és *népies forrást* éreztet, másfelől a Bereka fiainak feleségei és leányai alatt kétségkívül a *berek*, azaz berkes tartomány lakóinak leányait kell értenünk.¹

A mi az elsőt, a szabin nők elrablásának mondájával való hasonlóságot illeti, erre már mások is utaltak, a nélkül, hogy valaki e mesének hatást tulajdonított volna a magyar krónikák előadására. És nézetem szerint helyesen. Ily mondákat a legkülönbözőbb népeknél találunk;² mint Toldy helyesen mondja, a fel fogás hasonlóságán alapúinak. Hisz a magyar népszokásban még eléggé dívik, hogy a férfi leendő feleségét legalább képleg elrabolja s e szokás más népeknél is el van terjedve.

Toldy fejtegetésének azt a pontját, mely e hagyomány keletkezését egy *Berek* nevű vagy berkes tartományhoz köti, nem fogadhatjuk el. Semmi sem mutat arra, hogy a *Bereka* néven tartományt és nem személyt kell értenünk, mert a krónika, *Bereka fiainak* feleségeiről és gyermekeiről beszél s e kifejezést bizonyára nem veszi átvitt értelemben. Mint személynevet pedig talán visszavezethetjük azt egy mondai gót királyra, a kit Jordanes *Berignek* (Get. e. 4.) és *Bériknek* (c. 17.) nevez, de a kinek neve eredetileg *Bairika* (Berika)-nak hangozhatott.³

A mi magát a mondát illeti, azt hiszszük, hogy ily nőrablásra

¹ TOLDY F., *A magy. költészet története*. I, 37.

² L. J. G. v. HAHN, *Sayu-issenschaftl. Studien*. Jena, 1876. 376. 1. és SCHWARTZ, Dr. J. L. W., *Der Ursprung der Stamm- u. Gründungssage Roms*. Jena, 1878. 44 l.

³ L. MÜLLENHOFF (*Mon. Germ. SS. auct. ant.* V, p. 147.), *Bérig* vetustissimi regis Gothorum, cuius memoriam *traditio popularis* servabat, setas primum terse nostrae seculum non superat. Nomen cum compositum non sit, secundum regulam formam sequiorem *Berica*, quas Goticas *Bairika*, Theodiscas *Biricho* responderet, non potioem expectaras. — Megemlítjük, hogy Priskos egy *Βερίγης* nevű hűn embert említ.

vonatköző monda vagy mese — bár nem a hunokra vonatkoz-
tatva — élt a magyar nép ajkán és hogy krónikáink ezt felhasznál-
ták előadásukban. Ez *előadás* alapja pedig valószínűleg ugyanaz a
hunok eredetéről szóló mese, a melyet a külföldi írók említenek,
de a melyet a magyarok megczáfolnak és elvetnek. Ennek mintá-
jára alkothatták meg krónikásaink a nőrablás elbeszélését részben
népies adalék felhasználásával. A nőrablás elbeszélése fővonásai-
ban egyezik a hunok eredetéről szóló gót mondával. Ott a gonosz
szellemek, itt a vadászok a pusztában kóborolnak (Jordanes: per
herimum vagantes; *Hist. misc.* és Sigebertus Gembl.: per deser-
tum vagantes; szintúgy a m'agy. krónikák Hunorról és Magorról,
KÉZ., *Képes kr.*, *Buci. kr.*: in deserto loco; THUR.: dum per deser-
tum vagarentur), ráakadnak a nőkre és egyesülésökből származik
a hún nemzet.

A hunok eredetéről szóló idegen monda adta tehát króniká-
sainknak az impulzust, hogy ennek mintájára, egyúttal népmondai
vagy népmesei hagyományra támaszkodva, megalkossák a nőrablás
elbeszélését.

5. Scythia elfoglalása.

A külföldi történetírók, mint említettük, a hunokat a csoda-
szarvas által Scythiába kalauzoltatják. A magyar krónikák a szarvas
mondáját Moeotis felfedezésével kapcsolták össze s azért mással
kell megokolniuk a hunoknak Scythiába vonulását. Úgy adják elő
a dolgot, hogy a hunoknak volt már tudomásuk Scythia létezésé-
ről és miután Moeotisban felette elszaporodtak, kémeket küldtek
Scythiába a viszonyok megvizsgálására. Ezek visszatérve jó híreket
hoztak és most a száznolcz nemzetségre oszlott nép, miután az
alpzurokat és prutenokat székhelyeikből kiszorította, elfoglalta az
országot. (KÉZ. I, 1., *Bud. kr.* 10. 1., *Képes kr.* I, 2., THUR. I, 4.)

Scythia elfoglalására nézve krónikáink Jordanes előadását
(24. fej.) követik. Az ország leírása későbbi időre mutat, «az eth-
nographiai viszonyok, a mint itt látjuk őket, megfelelnek Kelet-
Európa állapotának a tatárjárás előtt. Fehér kunok, Susdalia,
ruthének mind magukra vonták a figyelmet a XIII. század első
harmadában. Az irántuk fejlődő érdek leginkább az ide indított
felfedező utazásokból ismerhető meg, melyek közt a magyar domini-
kánusoké, Plán Carpiné, Rubruquisé legkiválóbbak voltak. Ezeknek

és hasonlóknak tapasztalata és felfogása nyilvánul krónikánkban.»¹ Scythia leírásának egyes vonásai azonban még régibb írókra utalnak, az ország határainak megjelölése például egészen megfelel Justinus előadásának.²

A külföldi írók ezek után a hunoknak a gót birodalomba való betörését beszélik el, Jordanes ez elbeszélésbe gót-mondai vonásokat sző. Kézai e részletet egészen mellőzi, Thuróczi Orosius nyomán *ÍHist.* 1. VII. c. 33.) mondja el a történeteket.

II.

PANNÓNIA ELFOGLALÁSA.

1. Kapitányok választása.

A hunok Scythiában is igen elszaporodván — így szólnak krónikáink — gyűlést tartották és hét vezért választottak. E vezérek {Kézai szerint) Wela, Guwe és Gaducha a Zemein nemzetségből, Ethela, Reuwa és Buda, Bendegúz fiai az Érd nemzetségből; a hetedik vezér Kadar, a Turda nemzetségből, a kit főbíróvá neveztek. (KÉZ. I, 2, *Budai kr.* 14. 1., *Képes kr.* 1, 3., THUR. I, 10.)

A hiteles történeti kútfők nem tudnak e vezérválasztásról, szerintök a hunok Balamber vezérlete alatt jöttek Európába (Jord. 48. fej.). E nevek és nemzetségek felsorolását tehát nem tekinthetjük történeti hagyományon alapuló mondának. Azt hisszük, hogy a,krónikás a magyarok hét vezérének analóg *leVIcH'el* el hunoknak is hét vezért tulajdonított és ezeket részben hún nevekkal (Attila; Buda = Bleda; Reva — Roas; Bendegúz = Mundzucus), részben későbbi árpádkori nevekkal ruházta fel.

Már PRAY GYÖRGY így magyarázta krónikáinknak a hún vezérekéről szóló fejezetét: «Opinor scriptores patrios errore similitudinis deceptos, qui cum Hungaros sub septem ducum auspicio ex Asia in Pannoniam multo serius venisse legissent, idem et Hunnis factum sibi persuaserunt.»³

¹ MARCZALI, *A magy. tört. kútfői* 63. 1.

² Scythia autem in orientem porrecta induitur ab uno latere Ponto, ab altero montibus Riphfeis, a tergo Asia et Phasi ilumine. Multum in longitudinem et latitudinem patet. JUSTINUS, *Trogi Pompei hist. Phil. epit.* II, 2.

³ PRAY, *Annales reteres Hunnorum, Ararorum et Hungarorum* 1762. p. 67.

2. Dunámenti csaták.

A magyar krónikák szerint a hunok csak a Duna mellékein vívott győzelmes csaták után mondhatták Pannoniát egészen magukénak. A külföldi történetírók ez ütközetekről egy árva szót sem szólnak és ezért krónikásaink előadása történeti hitelesség szempontjából a leingatatagabb alapon nyugszik.

De nem tételezhetjük fel, hogy a krónikás e csaták leírását merőben költötte volna, nem mintha azt hinnők, hogy csak a tiszta történeti igazság megírását tartotta szem előtt, hanem mivel alkalmasint sajnálta volna azt a fáradságot, hogy minden alap nélkül egy egész háború elbeszélését kigondolja. Igaz, hogy egy ország elfoglalása nehezen képzelhető kardcsapás nélkül, de e végből is elegendő lett volna általánosságban megemlíteni a lakosság legyőzését. Azt hiszszük tehát, hogy ez esetben népies eredetű hagyományyal van dolgunk, még pedig helyi hagyományyal. E hagyományoknak nem kellett a hún korból eredniök, lehetnek későbbi keltűek is, de Attilával és a hunokkal kapcsolódtak össze. Ha Gallia és Itália sok városa, melyben Attila meg sem fordult, az ő nevéhez fűzte hagyományait, mért ne történhetett volna ez azon a földön, a hpl-ő élt és uralkodott?

A mint mondtuk, nem lehetetlen, hogy e hagyományok később, a magyar vezérek vagy királyok korában keletkeztek. A Duna mellékein több ízben voltak kisebb-nagyobb csatározások. Krónikáink a magyarok bejövetelekor itt veretik meg Svatoplugot: *dux ssepe dictus se in fugam convertit persecutique sünt eum Hungari usque Danubium et ibi prse timore in Danubium se iactavit, in quo prse aquarum vehementia suffocatur* (Bud. kr. 39. 1.); a nagyrészt népies eredetű *Pannónia megvételeéről szóló ének* ugyazon vidékhez köti Svatoplug megveretését, a melyen a krónika szerint a hunok ütköztek meg a rómaiakkal: «(132.) Árpád juta magyar néppel, *Kelem földén*¹ a Dunán elkelének, Az Cseken ők csekének, Az *Tetemben* el-feltetének. Érden sokat ők értenek. *Százhalomnál* megszállának, Az herczeggel megvívának . . . (141.) Az herczeg ott

¹ *Kelenföld, Tétény és Százhalom* nevei, mint a melyek krónikánk hún-históriájában is előfordulnak, valószínűleg e krónikái előadásból kerültek az idézett énekbe, de a *vidék* elejétől fogva egyezhetett.

megveretek, Csak egyedül futnia essék...» stb. A későbbi dunamenti csaták közül nevezetesek azok, a melyek az 1051. évben vívattak, midőn Henrik német király betört Magyarországra és seregei a Rába és Duna mentében haladtak. Útközben a magyar csapatok folyvást követték és zaklatták a német sereget és több összetűzés is történt. Egy szóval, alkalom lehetett elég, hogy a Duna vidékein ily hagyományok keletkezzenek s ezek azután a távol múltba helyeztetek vissza s a hunokkal kapcsolattak össze.¹

E hagyományok hitelessége (t. i. mondai hitelessége) ellen felhozták azt, hogy e helyek többjének neve csak későbbi eredetű. Ez azonban nem czáfolja meg a hagyomány lehetőségét, mert ez nem a névhez volt kötve, hanem a helyhez és vidékhez. A későbbi feldolgozók természetesen úgy nevezték a helyeket, a mint ezek nevei saját korukban hangzottak.

a) *Potentiana.*

A hunok bejövetele idejében Macrinus. volt Pannónia kormányzója, a ki midőn híret vette, hogy a hunok a Tisza vidékén Jetelepedtek, segítséget kért Rómából. A rómaiak felszólítására Veronai Detre, a római király, ment segítségére és olasz s német hadaival Százhalomnál tábort ütött; majd Potentianába érkezett, a hol Macrinus hadaival egyesült. A míg a szövetségesek haditanácsot tartottak, a hunok átkeltek a Dunán és Sicambria alatt a római hadseregben nagy pusztítást vittek véghez.

Ennyit mondanak krónikáink a Potentiana mellett vívott ütközetről. (KÉZ. I, 2., *Bud. kr.* 16.], THUR. I, 11.)

E harcáról, sőt magáról Potentiana városáról a nem-magyar források nem tudnak semmit. E körülmény mindenesetre gyanússá teszi e helynevet, bár magában véve még nem elegendő ok, hogy ily város létezését teljesen tagadjuk. Evvel azonos vagy hozzá hasonló hangzású városnevekkel másutt is találkozunk, főleg Itáliában és Galliában. Potentianus római imperátor volt és ő tőle

¹ E hagyományokat későbbi korból valóknak tartja Marczali Henrik is. «A magy. tört. kútfoi» ez. művének német kiadásában (1882) így szól: «Die in der Hunnengeschichte enthaltenen Beziehungen zu den Ereignissen und Zuständen der späteren ungarischen Geschichte, besonders die Berichte über die Schlachten von Tarnukvölgy und Cesumaur» stb. (102. 1.)

könnyen nyerhettek nevet különböző római gyarmatok. Talán számbavehető Bél Mátyás véleménye is, mely szerint Potentiana helyett *Mogentiana* írandó;¹ ily pannóniai helynevet Antoninus *Itinerariuma*, valóban említ. Minderről természetesen a régészet van hivatva dönten.²

Sicambria nevével a krónikák Budát, főleg Ó-Budát jelölik. Ez elnevezés különben egy régi frank mondán alapszik. A legrégebb frank krónikások, mint Fredegar (678), a *Gesta regum Francorum* (720) írója stb. elbeszélik, hogy midőn a frankok Trójából kiindulva Pannoniába értek, a Duna partján várost alapítottak, melyet (a sicambrok törzsének neve után) Sicambiának neveztek.³ így nevezik Budát a mi krónikánk is s e jelöléssel (Ó-Budát értve) még későbbi írónál is találkozunk.⁴

b) *Tárnokvölgye, Keveháza.*

KÉZ. I, 2. *Bud. kr.* 16. 1.: A Potentiana mellett szenvedett vereségen feldühödve, Detre Tárnokvölgyébe vonult s ott újra megütközött a hunokkal. Ez utóbbiak itt kegyetlenül megverettek, 125,000 emberük esett el, köztük kapitányuk Kéve is, de a győztes rómaiaknak is 210,000 halottuk volt. Detre az ütközet után elvonult, a hunok halottaikat az országút mellé temették s e helyet Keveházának nevezték.

A *Kéve* és *Keveháza* nevek, melyekhez e hagyomány kapcsolva van, arra mutatnak, hogy e monda csak a magyarok idejében keletkezhetett és így megerősítik fentebbi véleményünket. *Keveháza* (KÉZ. Cuveazoa, *Képes kr.* I, 3. *Kewe oza*, *Bud. kr.* 16. 1. *Keveháza*) később

¹ Idézi Horányi Kézai kr. kiadásában 40. 1. jegyz.

² E városról régebben sokat írtak és vitakoztak, de, eredmény nélkül SCHOENVISNER, *Itin. et Comm. Geogr. II.* 1781. 288. két pannóniai kőtöredéket említ Potentia és Neapotentia felirattal. — 1847-ben Luczenbacher (Érdy) ásatást is rendezett azon a vidéken, de eredménytelenül. L. *Akad. Értesítő* 1847.

³ L. ezekről K. L. ROTH, *Die Trojasaye der Frankén*, Pfeiffer-féle *Germania* I, 34.

⁴ Supra Budám in eadem Danubii ripa exstant adhuc vetustissimae cuiusdam urbis vestigia, rei'erentia magnum murum ambitum. *Sicambria* is. locus vocitatur. PETR. RANZANUS, *Epit. rer. ung.* I

Kéászóra. változott,¹ ma Kajászó-Sz.-Péter. — *Tárnok* ma is ily név alatt létező mezőváros.

c) *Tulna, Ceswmaur*.

KÉT. I, 2. *Bud. kr.* 16. 1.: Detre a tárnokvölgyi ütközet utáni napon Macrinussal együtt elindult Tulna városa felé (versus Túl-nani civitatem). A hunok követték őket. Midőn Detre ennek hírére vette, Gesumaur városánál találkozott velők. Véres ütközetet vívtak, Wela, Rewa és Caducha 40,000 emberrel elestek. A rómaiak közül Macrinus is ott lelte sírját, Detre veszélyesen megsebesült.

Hunfalvy Pál² és Riedl Frigyes³ azon véleményben vannak, hogy a magyar krónikás mint a mondai elemek nagy részét, úgy e két város, Tulna és Gesumaur nevét is a *Nibelung énekből* vette, a melyben állítólag mind a kettő előfordul. Azonban ha behatóbban összehasonlítjuk azt, a mit a krónika és amit a *Nibelungének* e városokról mond, ki fog tűnni, hogy krónikásunk nem ennek útján szerezhetett róluk tudomást.

1. *Tulna*. *KÉZ.* I, 2.: Tulna, «*quae tunc erat civitas Latinorum inter urbes Pannóniáé computata.*» Szintügy *lyépes kr.* (I, 3.) és *Bud.kr.* (16.1.), a melyek hozzá teszik: «*T. civitas estin Austria, trés rastas distat Vienna.*»

A *Nibelungének* következőleg szól róla:

Ein stat bi Tuonouwe lit in Osterlant
diu ist geheizt *Tulne* . . . (ed. BARTSCH 1341. str.)
do riten si von *Tulne* ze Wiene zuo der stat. (1361.)

A magyar krónikás tehát többet tud e városról, mint a mennyit a *Nibelungénekből* meríthetett. Nemcsak Tulnának Bécs-től való távolságát említi, hanem némi ismerete is van ama vidék történetéről, a mennyiben a történeti tényeknek megfelelőleg tudja, hogy e város régebben Pannoniához tartozott, és csak később csatoltatott Ausztriához. A *Nibelungének* írója ellenben saját viszonyaiból kiindulva Ausztriában (in Osterlant) fekvőnek

¹ Huic loco additum nomen Keveháza, id est domus Keuue, qui nunc mutatis et detractis litteris *Keazo* appellatur. OLÁH, *Attila* 2. f.

² HUNFALVY, *Die Ungern* 133. 1.

³ RIEDL id. h. 336. 1.

mondja Tulnát és szerinte Húnország csak Bécsen túl, Hamburgnál kezdődik (1375. str.).

2: *Cesumaur*. KEZ. I, 2, *Bud. kr.* 16.1., *Képes kr.* 3. fej.: Quorum adventum Ditrucus ut cognovit in *Cesummaur* (Bud. kr. Gezmaur) eos convenit.

A Nibelungénekből:

Bi der Treisem hete der künic von Hiunen lant
eine purc vil riche, diu was wol bekant
geheizen *Treisemüre*. (ed. BARTSCH, 1332. str.)

Hogy a magyar krónika nem vette ezen város nevét sem a Nibelungénekből, az egyszerűen abból következik, hogy a krónika egészen más helységről szól, mint a Nibelungének. Ausztriában, illetőleg Pannóniában két ily hasonlónevű helység létezett.¹ A Traisem folyó mellett feküdt *Treisemüre*, eredetileg *Trigesimam*, *Trigisamum*; szoroson Gomageni (Tuln) alatt volt *Cetii muri*, a későbbi *Zeiselmauert* A Nibelungének az elsőt érti, Treisemüret; a magyar krónika az utóbbit, Zeiselmauert. Ennek megfelelnek a topographiai viszonyok. A Nibelungének úgy adja élő a dolgot, hogy Kriemhild és kísérete a Dunán *lefelé* haladva előbb Treisemürebe³ érnek s azután Tulnába, a krónika szerint ellenben a hunok a Duna mentében *fölfelé* indulnak Tulna felé, de még mielőtt odaérnek, Zeiselmauernél összecsapnak a római sereggel.

Ezekből tehát világos, hogy e városok neveit (a melyek különben krónikákban és annalesekben elég gyakran előfordulnak; Tulnt például a magyar krónika Aba király uralkodásának elbeszélésénél is említi) krónikásaink nem a Nibelungénekből vették át.

¹ A következőkre nézve 1. bővebben ASCHBACH, *Die rom. Militärstationen im Ufer-Noricum*. Sitzber. d. phil.-hist. Classe d. kais. Akad. d. Wiss. Wien. 1861. 35. köt. 3. s köv. 1.

² A *Tabulce Peutingerianae* Vindobonánál kezdve (tehát *fölfelé* indulva) ily sorrendben adják elő e helységek fekvését: *Citinm*, *Comagenis* (— Tuln), *Trigisamo*.

³ A Nibelungének egyes kézírataiban, mint pl. az *A)*-ban is, *Zeisemüre* áll (és ez okozta azon félreértést, hogy itt a Tuln alatti Zeiselmauert kell érteni), de mint maga Lachmann, e kézirat kiadója (az 1272. str.-hoz) megjegyzi, ez az illető író tájékozatlanságából magyarázandó. A mint az idézett strófa szövegéből kiténik, a Traisem melletti Treisemüre volt értve s azért az ezt tartalmazó kéziratok olvasása helyesebb. — Treisemüre előfordul a *Klageban* is, a *Biterolfban*, a *Rabensc.Machtban* stb.

Hogy még kevésbé felelnek meg egymásnak, az itt és amott elbeszél *események*, azt bizonyítani felesleges. A Nibelungénekekben békés utazásról van szó s e helyek csak a többi pihenő állomások közt említetnek, a magyar krónika emberölő csatákról beszél. Azt hiszszük, hogy ez az elbeszélés is hagyományon alapszik. Épen Tuln és Zeiselmauer vidékén volt Nagy Károlynak (791-ben) egy ütközete az avarokkal,¹ a kiket általában hunoknak tekintettek és neveztek, és feltűnő, hogy Károly e hadjáratának egyik vezére Theodoricus nevet viselt. Ezen «hún» ütközet emléke élhetett a néphagyományban és ezt a néphagyományt vették fel krónikásaink.

3. Macrinus.

Azon harczokban, melyeket a hunok Pannoniáért vívtak, krónikánk szerint a római hadsereg vezére *Macrinus* volt. Sabariából való longobard származású ember s a hunok berontásakor Pannónia, Pamphiliá, Phrygia, Macedónia és Dalmatia tetrarchája volt. Részt vesz az említett ütközetekben és Gesumaurnál elesik. (KÉZ. I, %, *Képes kr.* 3. f., *Bud. kr.* 15. 1.)

A római fővezér neve az egyes krónikákban különbözően hangzik. Míg Kézai és a Képes kr. *Macrinus-nak* nevezik, addig a Bud. krónikában és Thuróczinál a névnek más változatait találjuk *Matrinus* és *Martinus* alakban.

Macrinus a hiteles történetíróknál nem fordul elő mint Pannónia kormányzója s azért némelyek azt hitték, hogy az alak és a név is költött. A római történet más lapjain azonban többször találkozunk Macrinusokkal,² csakhogy ezek egyikére sem vezethet-

¹ Pulsis igitur Hunorum prsesidiis ac distractis inunionibus quarum . . . altéra iuxta Comagenos civitatem in monte Gumeoberg valló firmissimo erat exstructa, ferro et igni cuncta vastantur. *Einhard Annales* ad a. 791. (MG. SS. I, 177.)

² Egyre már Riedl Frigyes figyelmeztetett: «Egy Macrinus Felső-Pannónia propraetora volt, csakhogy más időben.» id. h. 335. — Ezenkívül említhető *Opilius Macrinus* császár (uraik. 217—218); továbbá Trebellius Pollio elbeszéli, hogy (260 körül) *Ma rianus*, Valerianus császár hadvezére a katonák által imperatorrá választatta magát, sereget gyűjtött és Ázsiába ment. Azután Illyricumba indult (a hová Pannoniát is számították, l. KIEPERT, *Lehrb. d. altén Geographie* 1878. 353. 1.), ott megütközött Aureolussal, de vereséget szenvedett és megöletett, (*Hist. Aug. Script.* 1588. II, 248.) — Jul.

jük vissza a krónikáink elbeszélésében szereplő¹ Macrinust. Nézetünk szerint ez a *Macrinus*, illetőleg *Matrinus* vagy *Martinas* senki egyéb, mint *Martianus*, a keletrómai birodalom uralkodója (450—457) a ki Attila kortársa volt és Pannóniában született.¹ Az ő hatalma és birodalma majdnem teljesen megfelel annak, a mit krónikáink Macrinusnak tulajdonítanak. Martianus császár valamikor Pannóniát is veszélylyel fenyegette; míg t. i. Attila a nyugaton harczolt, addig ő hadat akart indítani Pannónia ellen, de Attila visszatérével felhagyott vele. Megerősíti e nézetünket az, hogy Martianus neve — könnyen megtörténhető tévedésből — külföldi íróknál is, mint *Martinus* fordul elő; így nevezi őt Viterbói Gottfried *Speculum regum* ez. versezetében (c.47. De Martiho imperatore. MG. SS. XXII, 85.), így fordul elő Isidorus *Origines-ének* egyik kéziratában (*Codex Guelpherbytanus. Orig. V. 38, 39.*) is stb. Azt hisszük tehát, hogy a krónikás, midőn a hagyományban szereplő ellenséges fővezérnek római nevet keresett úgy a nevet, mint a címet Martianus imperatortól kölcsönözte. Attila — a krónika szerint — úgy is egyik vezére volt a hún seregnek, egészen természetes volt tehát, hogy az, a ki történelmileg is kortársa és ellenfele volt, a Pannónia elfoglalásáért vívott háborúban is mint ilyen szerepeljen.

4. Detre.

A hunok honfoglaló harcaiban kiváló szerepe van az ellenséges hadak másik vezérének, Detrének. Itt lesz tehát helye összefoglalnunk mindazt, a mit krónikáink Detréről mondának.

A krónikák szerint *Detre a rómaiak királya*: Tunc Románi Ditricum Veronensem Alamannum natione illó in tempore super se regem prsefecerant voluntarie (Kéz. I, 2., Bud. kr. 15. 1., Képes kr. 3. f.). Thuróczi *Germánia uralkodójának* mondja: Eadem tempestate Detricus de Verona natione Alemanus Romanorum principum de voluntate omni Germániai prsesidebat (1,11., szintúgy Oláh *Attila* 1. f.). Mint Macrinus vezértársa részt vesz a Potentiana

Capitolinus *Alexander Sevmis* ez. munkájában említi, hogy e császár uralkodása alatt «actae sunt res feliciter in Illyrico per *Varium Macrinum* affinem eius» (u. o. 190. I.) stb.

¹ Pannónia . . . csak imént adta a császári trónra *Marcianust* és utódját Leót. THIERRY, *Attila, Att. fiaí és utódai tört.* ford. Szabó K. II, 18.

melletti, a tárnokvölgyi és a Cesumaur mellett vívott ütközetekben. Az utolsó csatában egy *nyíl megsebzí*: *Ditrico per iaculum in fronte letaliter vulnerato stb.* (Kéz. I, 2., Bud. kr. 16. 1., Képes -kr. 3. f.). Thuróczi hozzát teszi, hogy Detre a nyíl végét letörte és bár a többi része homlokában maradt, ő nem halt bele, hanem így ment Rómába.. A magyarok ezért halhatatlan Detrének nevezik: *sagitt* truncum ipse Detricus urbem ad Romanam dignitatis imperatoriae in curiam pro c'ocumento certaminis per ipsum cum Hunnis commissi in fronte detulisse et propter hoc immortalitatis nomen usurpasse narratur Hungarorumque in idiomate halhatalan [így!] Detreh dici meruit prsentem usque in diem. Hunc Detricuni galeam quandam habuisse et illám quanto magis deferebat, tanto maiori claritate refulsisse fabulantur* (I, 12.). Hasonlóan Oláh Miklós: *quem in hunc diem Hungari in suis cantationibus more grseco históriám continentibus, Detricum immortalem nominant* (Att. c. 2.). Ugyanő a nyíl Rómába viteléről: *Teli huius, quo fronte ictus erat, partem ut plage acceptse et cicatrice et teli fragmento fidem Imperatori faceret, dicitur Romám tulisse* (u. o.).

Detre legyőzete után hódol Attilának: *Ditricus de Verona cum principibus Germanise accedens omne homagium Ethelse et Hunis fecisse perhibebatur.* (Kéz. 1, 3., Bud. Kr. 19. 1., Képes krónika 3. f.)

Attila jóindulattal viselkedik Detre iránt: *Detrico de Verona qui prius hostis erat, regis benevolentia et liberalitate auditis cum multis Germániai principibus, tanti regis venit in curiam et non minus ceteris, se illi exhibuit gratum et familiarem. Rex verő Attila multa liberalitate illi ceterisque principibus, cum illó existentibus respondit.* (Thur. I, 15.)

Detre és más német fejedelmek Attila udvarában tartózkodnak: *Erant tunc Sicambrise principes Germaniee multi regi Attilái ob metum illius coacta servitute alligati, inter quos Detricus de Verona excellentiam habebat non ultimam.* (Thur. I, 23.)

Attilának háborúk viselését javasolja: *Suggestit regi ut in vadere debeat regnum occidentis, cuius quidem consilium amplectendo exercitum statim proclamari iussit.* (Kéz. I, 3., Bud. kr. 20.], Képes kr. 5. f.)

Nőül veszi Attila unokahúgát: *Neptem Attilae ex sorore uxorem duxisse dicitur.* (Oláh, Att. 17. f.)

Nem viselkedik tiszta szívvel a hunok iránt: Detricus vem et ceteri Germaniae principes erga Hunnos non recto erant corde (Thur. I, 23.). — Detrici astutia: Kéz. I, 4., Bud. kr. 30. 1., Képes kr. 10 f. Azért *Összeveszíti Attila fiait:* Detricio suggerente ambos inter fratres ingens exorta est dissensio, és *elősegíti Csaba vereségét:* Chaba per artem Detrici devictus fuisse dicitur (Thur. I, 23.); Detricus de Verona per traditamentum Chabam fecit superari (Képes kr. 10. f., Bud. kr. 30. 1.)

Veronai Detre alakjának történeti alapja *Nagy Theodorich*, a keleti-gót király (475—526). Azonban Detre neve, a mint az. krónikáinkban előfordul, és főleg az a körülmény, hogy Attila kortársaként van feltüntetve, arra készítetnek, hogy azt, a mit krónikáink róla mondanak, ne a történet eseményeiből magyarázzuk, hanem a német mondával hasonlítsuk össze, melyben Detrének előkelő szerepe van.

A német monda szerint Ermenrich. római császár Sibicli nevű tanácsosa javaslatára minden rokonát el akarja tenni láb alól s ezért unokaöcscse, a berni Dietrich ellen is háborút indít. Dietrich embereivel a hún királyhoz, Etzelhez menekül. Etzel szívesen fogadja. s Dietrich a hún udvarnál marad. Etzel feleségének, Herchének unokahúgát, Herradot, nőül veszi. Részt vesz a hún király háborúiban is. Később vissza akarja hódítani birodalmát, Lombardiát; Etzel segítségével hadat szerel fel, Etzel tulajdon két fiát is melléjeadja. A ravennai ütközetben győz ugyan, de ismét visszatér Etzelhez, a kinek udvarán a burgundok és hunok nagy küzdelmében ő is részt vesz. E csatában Hildebrand kivételével minden embere elvész. Dietrich csak harmincz év múlva, Ermenrich halála után tér vissza országába.

Ha a német mondat összehasonlítjuk krónikánk Detre-mondájával, főgyezésként szembeötlik, hogy mind a kettőnek a történeti tényekkel merőben ellenkező előadása szerint *Detre Attila kortársa, sőt az ő udvarában tartózkodik.* Krónikánk idevágó helyeit idéztük; a német monda feldolgozásai közt is igen sokban találjuk e felfogást. Az *Eddának* két dala, a *11. és 111. Gudrundal*, Detrét mint Attila udvarán tartózkodót említi. A *Hildebranddal* nem nevezi ugyan meg Attilát, de világosan reá czéloz (Huneo

truhtin), mint a kinél Detre éf emberei tartózkodnak. A monda későbbi feldolgozásai közül elég, ha a *Nibelungének-re*; a *Biterolf-ral* s a *Dietrichs Flucht-ra*, hivatkozunk, melyek mindegyike említi Detrének Attila udvarában tartózkodását, az utolsó kiváló részletességgel beszéli e Detre menekülését és Attila udvarába érkezését. Végül a *Thidrekssaga* is részletesen elmondja, mily fényes fogadtatásban részesült Detre Attilánál (268. f.).

A magyar krónikában, mint említettük, Detre a *rómaiak királyának* van mondva. E cízzel a német monda feldolgozásai is felruházzák; pl. a *Rabenschlacht*: der küene von Roemisch riche (6. str.), szintúgy a 956., 968., 1021. strófákban; vagy a *Dietrichs Flucht*: küene von Roemisch lant (7935. v.); *Dietrich und Wenezlan*: der vürste üz Rcemischlant (219. v.) stb. (A Nibelungén ékben *der voget von Beme* vagy *der küene von Amelunge* 1981. str.).

De nem találjuk a német monda feldolgozásaiban Detrének Attila ellen vívott küzdelmeit és főleg a halálhozó nyíllövésről és Detre halhatatlanságáról szóló mondákat. Ujabbán Riedl Frigyes krónikánk e részeit úgy próbálta magyarázni, hogy a krónikás-«elmondja a *Chronicon paschale* adatait a dunai csatákról, valamint azt, hogy Detre halálos sebet kapott, de később ismét föltámasztja, mert a *Nibelungének-ből* látta, hogy Detre Attila udvarán mint barátja tartózkodott. A *Chronicon paschale* előadása tehát a Nibelungének szempontjából van magyarázva.*)¹

Riedl ez egész magyarázatát nem fogadhatjuk el.

A *Chronicon paschale* idézett passusa szerint (ed. Dindorf I., 587.) Alarichus Aetius biztatására megtámadja Attila táborát, de egy nyíllövés következtében meghal. Azt hisszük, hogy ez épen nem kulcsa a magyar krónikás előadásának. Ha a legrégebb krónika írója ismerte is ez adatot — a mi korántsem bizonyos, — mégsem értjük, mi okból szötte azt előadásába, miért azonosítja Alarichot Detrével s ennek következtében miért okozza magának azt a nehézséget, hogy Detrét újból fel kell támasztania, hogy halhatatlanná kell őt tennie, sőt még a népre is kell hivatkoznia, mely Detrét halhatatlannak nevezi?!

Ha e harezot és nyíllövést erőnek erejével történeti alapon akarjuk magyarázni, akkor nézetünk szerint inkább egy más tör-

¹ RIEDL, id. h. 334. 1.

téneti alakhoz lehetne fordulnunk, a mely több egyezést mutat a magyar krónika Detréjével. Ez *Theodoricus* (Jordanesnél: Théodoridus), a nyugoti gótok királya, az Attila ellen küzdő sereg egyik fővezére, a ki Attila ellen harczol a catalauni ütközetben is. A magyar krónika Detréje mint Macrinus vezértársa harczol, Theodoricus mint Aetius szövetségese. A csatában ő is nyíllövés vagy dárda-hajítás következtében esik el (dicunt eum interfectum teló Andagis. Jord. c. 40.). Mindezekhez járul a nevek egyezése és az a körülmény, hogy Theodoricus általánosan ismert egyéniség volt, a mit amaz Alarichról épen nem lehet mondani.

Krónikáink elbeszélésének ez epizódját egy német kutató, MÜLLER VILMOS¹ is igyekezett történeti alapon magyarázni, persze nem olyformán, hogy a krónikások ferdítették el a történeti tényeket, hanem úgy, hogy ezekről mondai hagyomány alakúit és krónikásaink ezt a hagyományt jegyezték fel. Müller előrebocsátva Kézai, illetőleg Thuróczi elbeszélését, így szól: «Vergleicht man damit die auch schon sagenhafte Erzählung des Jornandes (c. 48.) von dem ostgothischen Könige *Vinitharius*, der von dem Hunnenfürsten Balamber angegriffen in zwei Treffen siegt, in ölem dritten aber von dessen Pfeil tötlich an der Stirne verwundet wird, so darf man bei der Übereinstimmung der einzelnen Züge wohl annehmen, dass die ältere gothische Sage von Vinitharius auf Dietrich übertragen wurde.»

GRIMM JAKAB² is foglalkozott ez epizóddal és mythikus alapon igyekezett azt megmagyarázni. Kiemelve Detre alakjának mythikus vonásait, így folytatja fejtegetését: «Jener Feuerhauch stimmt zu *Donar*, den man noch in einem andern Punkte vergleichen kann: Dietrich wird mit einem Pfeile an der Stirne verwundet und ein Stück bleibt stecken, eben davon heisst er *der uristerbliche*; nicht anders haftete in Thórs Haupt die Hälfte von Hrúngnirs hein (Steinkeil); da ihn Gröas Zauber nicht lösen konnte, findet er sich noch jetzt darin und Niemand soll mit dergleichen Steinen werfen, weil sich dann das Stück an des Gottes Stirne rührt.»

A végzetes nyíllövésre nézve tehát többféle magyarázat lehetséges, és ezek mindegyike rejt magában némi valószínűséget.

¹ MÜLLER, WILH., *Die geschichtl. Grundlage der Dietrichssage. Jahrbuchl. j. deutsche Literaturgesch.* (Henneberger) 1855. I, 165.

² GRIMM J., *Deutsche Mythologie*. 2. kiad. 346. 1.

Detre halhatatlanságának mondáját pedig nem magyarázhatjuk másképp, mint ha vagy mythikus eredetűnek tételezzük fel mint Grimm Jakab, vagy ha azon mondák csoportjába soroljuk, a milyeneket minden nép fűz kedvelt fejedelmeinek alakjaihoz. Minden népnél találunk arra példákat, hogy nem akarja elhinni kiváló hősei vagy jeles fejedelmei halálát, várja visszatértüket és így maga halhatatlanokká teszi őket. Legismertebb e tekintetben a Barbarossa Frigyesről szóló monda, de találunk ilyeneket másoktól is. Siegfriedről beszélik, hogy nem halt meg, hanem Gerolseck vára alatt alszik, Nagy Károlyról több ily monda van, hasonlóképp Vidukind szász hercegről, Nagy Ottóról, sőt V. Károlyról is.¹ Ilyen mondák éltek a német nép ajkán Detréről is. Az *Etzels Hqfhaltiing* ez. költemény előadása szerint a pusztába lovagolt és ott sárkányokkal kell küzdenie az Ítéletnapjáig (mit wurmen mus er streiden, pis uns der jungstag wont pey 132. str.). A *Heldenbuch* függeléke (1509) szerint (212. 1.) egy törpe hívja őt el ez élettől: «Do sprach der zwerg: du solt mit mir gan, dyn reich ist nit me in diser welt. Alsó gieng der berner hyn wege vnnd weysz nyemant wo er kumen ist, ob er noch in lében oder todt sy.» (Ép így beszélnek a német költemények Attila haláláról is, 1. az illető fejezetet.) Már Freisingi Ottó is említ egy mesét, mely szerint Detre élve szállt le az alvilágba: Hinc puto fabulám illám traductam, qua vulgo dicitur: Theodoricus vivus, equo sedens ad inferos descendit. (Chron. V, 3.) — Azt hiszszük tehát, hogy ezen mondák közé kell sorolnunk Detre halhatatlanságának krónikánkban elbeszélt mondáját is.

A *Detre sisakjáról* való monda, melyet Thuróczi említ, a német mondaköltészetben általánosan el van terjedve. Említi pl. a *Biterolf* (9237 v.) és Hiltgrim-nek nevezi a sisakot, említi a *Thidrekssaga* (16. f.) az *Alpharts Tod* (42. str.) és az *Eckenlicd*, melyben Dietrich ugyanazt mondja sisakjáról, Hiltegrinről, a mit fent (39. 1.) Thurócziból idéztünk:

so du ie eltér wirdest
so wirst is lichter var. (71. str.)

A német Detremonda szerint, mint említettük, *Detrét nagy-*

¹ BECHSTEIN, Mythe, Sage, Miire u. Fabel im Bewusstsein des deutschen Volkes. 1854. III, 186 — 188. 1.

bátyja Ermenrich elűzte országából és üldözi. A magyar krónikában nincs erről szó, de Ermenrich alakjának nyomait vélem felfedezni a nyíl történetéhez csatolt megjegyzésben, mely szerint Detre a nyíllal Romába ment «dignitatis imperatorise in curiam», hogy bizonyosságot tegyen a vívott csatákról. (Oláh szerint egyenesen «ut fidem Imperátori faceret.w) Azt hiszem, hogy az imperátor néven Ermenrich értendő, a kit a német monda többször így nevez. A *Thidrékasaga* pl. római főkirálynak (yfirköngur i Romaborg 250. f.), az *Alpharts Tod* római császárnak nevezi (von Róme der keiser rich 81. str.), s a *Heldenbuch* függeléké szinten császárnak mondja (keiser Ermenrich; GRIMM, *Heldensage* 295. 1.).

A magyar krónika elbeszéli, hogy *Detre tanácsával látja el Attilát s hogy ez az ő javaslatára háborúhat is indít.* Ennek nyoma van a német mondában is, annyiban, hogy Detre itt is segíti Attilát hadjárataiban. A *Thidrékssaga* elbeszéli, hogy Attila, mikor Osatrix ellen akar hadakozni, Thidrektől kér segítséget és ez teljesíti is kívánságát. A *Klage-ban* Detre oly háborúkra céloz, melyekben ő és emberei Attila oldalán résztvettek (1728. v.).

A német monda ezen részének történeti alapja van. Attila udvarában több idegen fejedelem tartózkodott és háborúiban is mindig voltak ily fejedelmi szövetségesei. *Theodemir* pl., Nagy Theodorich atyja, Attila udvarában élt; Attilának egy másik híve *Ardaricus*, a gepida király volt. Ez Attilának kiválóan kedvelt vazalusa volt, részt vett a galliai hadjáratban és Attila sokszor élt az ő tanácsával (Jord.Get. 38. f.). Ardaricus szerepe több tekintetben feltűnően egyezik a magyar hagyománybeli Detréével. Mint említettük, mindkettő Attila kísérője és tanácsosa a háborúban; Attila fiainak vesztével a történeti kútfők Ardaricust, a magyar krónikák Detrét okolják. A két személy, vagy legalább a két név felcserélésére krónikánkban több példa is van. A történet szerint pl. a catalauni ütközetben a nyugati gótok királya, *Theodoricus* esett el, a magyar krónika szerint «Gothorum rex *Adalricus* miserabiJiter intercipitur». (Kéz. I, 3.)

De térjünk vissza a német Detremondához.

A német monda egyebek közt elbeszéli, hogy *Detre eljegyi a hún királynénak, Herkának* (Helche) *unokahugát, Herrátot* (*Nibelungének* 1381., *Dietr. Flucht* 7669., *Rabenschlacht* 81., *Thidrekss.* 317. f.). A magyar források közül Oláh említi e ház-

ságot, de ő nála Detre menyasszonya nem Helchének, hanem Attilának rokona. Ezzel egészen egyező a *Heldenbuch* függelékének előadása (GRIMM, *Heldens.* 297.), úgy hogy valószínű, hogy Oláh épen ebből merítette ez adatát.

Detrének Attila fiaihoz való viszonyát a német mondában természetesen nem találjuk oly alakban, mint krónikáinkban. De Detre ott is közelebb viszonyba lép Attila két fiával s ott is némileg ő az okozója vesztőknek. Etzel fiai, Scharpf és Ort, ugyanis elmennek Detrével abba a háborúba, melyet ő Ermenrich ellen indít. Detre Elsanra bizza őket, de mikor Rabén (Ravenna) városa alá érnek, a ködben eltévednek, az áruló Wittichchel harcolnak és elesnek. így beszéli el ezt a *Rabenschlacht* és a *Thidrekssaga* (293 f.).

A német Detre-mondát és krónikáink erre vonatkozó részeit összehasonlítva, számos egyezést mutathattunk ki. Ez egybevetésből kiténik azonban az is, hogy arról szó sem lehet, hogy krónikásaink e mondákat valamely meghatározható irott forrásból merítették volna. Legkevésbé lehetett e forrásuk a Nibelungének, a mint azt Hunfalvy Pál állította,¹ mert ebből csak nagyon kevés vonást lehetne kimagyarázni. Krónikáinknak az egész élő mondai anyagból kellett meríteniök, azon mondákból, melyek hazánk lakosságának, főleg német lakosságának ajkain éltek. A német mondának legkedveltebb alakja Detre volt, mért ne élhetett volna ő hazánknak, az ő szülőföldjének germán lakói emlékében is?

E kérdésre különben még rátérünk dolgozatunk második részében, midőn összefüggően tárgyaljuk krónikánk német mondai elemeit.

III.

ATTILA.

1. Attila mondai jelleme és alakja.

A magyar krónikák Attilát derék, nemes jellemű, dicsőséges uralkodónak rajzolják s így él az ő képe a magyar nép felfogásában is. Attila e jellemzése könnyen érthető. A hagyomány elfogadta a hunok és magyarok rokonságát és így Attila a magyar nép ősei-

¹ HUNFALVY, *Die Ungern.* 133. l.

nek fejedelmévé válván, a nemzeti hősök sorába lépett. Krónikáink minden lapján megérzik az a gondos törekvés, hogy Attila jellemétől minden nemtelen vonást eltávolítsanak s hogy tetteiben mindig győzelmes hősként tüntessék fel. Mindenben szeretettel és bámulattal rajzolják az ő alakját. Azt mondhatjuk, hogy míg a latin írók a *flagellum Dei* kifejezésben az első szót hangsúlyozták és Attilát első sorban mint a büntetés eszközeit akarták feltüntetni, addig a mi krónikásaink a *Dei-re* fektetik a fösúlyt: Attila dicsőségének legfényesebb vonása, hogy maga az Isten küldötte őt az emberek büntetésére.

E felfogástól merőben különbözik a német hagyomány felfogása. Nem mondhatjuk, hogy Attila ebben tán kedvezőtlen színben volt feltüntetve. A német monda is bámulja hatalmát, őt magát a koronás fők egyik legjobbjának mondja:

ein der aller beste, der ie küneges lant
gewan mit vollen éren oder kröne solde tragen. (*Nib. én.* 1217. str.),

mint türelmes, keresztyén szellemű uralkodót, mint jószívű és vendégszerető házigazdát (der wirt vil edele *Nib. én.* 1811.), mint jó férjet jellemzi, a ki első nejének halálát bánatosan gyászolta és új feleségének egész szívét ajánlja fel (*Nib. én.* 1232.). De mindezt a monda és feldolgozásai minden melegség és lelkesedés nélkül adják elő, nem domborítják ki Attila jellemét s nincs róla egységes felfogásuk. Attila mindenütt mint mellékszemély tűnik fel, a nibelung-mondában Kriemhild eszköze első férje halálának megboszulására, a gót-mondában Detrének nyújt segítséget és oltalmat. A német monda mindenütt csak a háttérben lépteti fel és míg a többi személyeknek mozgalmas életét festi, mintegy megfeledkezik arról, hogy a hún király jellemét rajzolja.¹

Némileg másként áll a dolog a skandináv hagyományokban. Attila ott sem tűnik ugyan fel történeti nagyságában, de mégis határozottabb jelleme van, bár általában véve kedvezőtlen színekkel van festve. Az éjszaki mondában ő az oka a giukungok kegyetlen lemészárolásának, kincsökre vágyik, neje iránt féltékeny s mihelyt a legkisebb gyanúja merül fel, súlyos próbára kényszeríti.

¹ Úgy látszik, ily sorsra jutnak a nagy mondai hősök általában; Nagy Károly és Artus is mondaköreik későbbi alakulásaiban és feldolgozásaiban egészen háttérbe szorulnak.

Attila ilyenmő felfogásának magyarázata egyrészt az, hogy a skandináv hagyomány eredetibb, tisztább alakban tartotta fenn a mondát, mint a német, másrészt az, hogy az éjszakai mondaköltészet légköre egyáltalában sokkal véresebb, a monda kedvét leli az iszonyatos eseményekben, vad szenvedélyekben és vérengző jellemben.

Ha Attila egyes jellemvonásait tekintjük, azt találjuk, hogy alig van alak, a melyre a különböző feldolgozások annyira ellenmondó vonásokat ruháztak volna, mint ő reá. Priskos még alig győzi egyszerűségét kiemelni, a magyar krónikák a legpazarabb fényvel veszik körül személyét. Ez utóbbiak szerint megveti az aranyat, de az éjszakai hagyományok kapzsinak és kincssó várnak timentik fel (pl. az Atlakv., a Thidrekss, 334. f.). Jordanes szerint, a mi igen természetes, harczedvelő (bellorum amatőr 35. f.), a *Waltharius* ez. költemény ellenben így szólaltatja meg őt: *Feedera plus cupio quam proelia mittere vulgo. Pace quidem Hunni maiunt regnare stb.* (68. 69. v.)_f A vitéz király a monda szerint néha igazi tétlenséget tanúsít; az *Atlamál-bsai* (95. str.) Gudrun szemére veti bátortalanságát, a *Thidrekss.*-ban (286. f.) HiMebrand gyáva ebhez hasonlítja s a Nibelungénekbén a burgundokkal szemben viselete legalább is lovagiatlan. A pogány barbár királyt több forrás keresztyén szelleműnek, sőt keresztyén hitűnek mondja (*Klage* 985. v.), a Nibelungénekbén keresztyén türelmességet tanúsít (1335. str.) stb.

Ez egymással ellenkező vonások összeállításából kitűnik, hogy Attila a népek emlékében nem élt mint kidomborodott, megállapodott vonásokkal bíró jellemkép, hanem hogy érzelmeik különbözősége szerint különböző tulajdonságokkal ruházták fel személyét.

A mi Attila *külső alakját* illeti, ennek leírásában krónikáink majdnem egészen a külföldi történetírók rajzát másolják. Jordanes következőleg írja le Attila alakját: *Erat namque superbus incessu, huc atque illuc circumferens oeidos, fonna brevis, lato peetore, capite grandiore, minutis oculis, varas bárba, canis aspersus, semo nasu, teter eolore, origenis suae signa restituens.* (35. f.) Hasonló a magyar krónikák előadása: *Erat enim rex Ethele eolore teter, oculis nigris et furiosis, peetore lato, elatas incessu, statura brevis, barbam prolixam cum Hunis deferebet.* (KÉZ. I, 2., *Buci. kr.* 18. 1., *Képes kr.* 4. f.)

Jellemző, hogy míg Jordanes «*rarus barba*»-t mond, addig

a magyar krónikánk szerint Attila hosszú szakált viselt, nyilvánvaló, hogy a hún királyt ebben is hasonlóbbá akarták tenni a magyar typushoz.¹ Különbösen az Edda két dala (*Atlakv.* 50 str. és a *III. Gudrwidal* 19. str.) a hunokat is hosszú szakálúaknak mondja

Attila é leírása nem egyéni, hanem általában az erőteljesség típusára utal. Érdekes a tekintetben összehasonlítani vele a Hagenét, mely majdnem szó szerint egyező:

Der helt was *u-ol geivahsm*, daz ist alwâr:
grûz ivás er zen brusten, gemischet uas sin har
mit einer grîsen rarue. diu bein im wâren lânc
und eislich in gesihene. er hete herlichen ganc. (*Nib. én.* 1734.)

2. Attila birodalma, székhelye és udvara.

Attila roppant birodalma a történeti kútfők leírása szerint körülbelül egész Közép-Európára terjedt ki. Ily terjedelmet tulajdonítanak neki a magyar krónikák és a német monda is. A *Waltharias* szerint Pannóniában uralkodik, de Frankhon, Burgundia és Aquitánia is alávetik magukat hatalmának. A *Biterolf-ban* el van mondva, hogy Lengyelország, Poroszország és Pomeránia az övéi s az Elba és a tenger közt fekvő tartományok mind neki vannak alávetve (13330 v.). A *Nihelungének* elbeszélése szerint tizenkét királyság és harmincz fejedelemség tartozik Etzel fenhatósága alá (1235. str.).

A mi e nagy birodalom *székhelyét* illeti, a külföldi kutatók nézete szerint úgy a német mint a magyar húnmonda elejétől fogva vagy legalább a magyarok bevándorlásának idejétől Budát tartotta Attila székvárosának.² Heinrich Gusztáv azonban többször említett értekezésében³ a források adatait pontosan összeállítva és

¹ Erre már GASSEL figyelmeztetett: *Magyarische Alterthümer* 1848. 22. 1.

² «Die Sage hat *Ezelen burc* und *Ezelen sal* erst nach der Einwanderung der Ungarn nach Ofen oder Acincum verlegt.» «*Wo Etzelburg ivar, u-ar allgemein bekannt.* Dass es in den *Nibelungen* nicht näher bestimmt wird, ja dass durch die Erwähnung von Gran bei Unkundigen sogar ein Irrtum veranlasst werden konnte, beweist nur *wle so* vieles andere, flass das Gedicht aus der lebendigen Sage geschöpft und für kundige Hörer gedichtet ist.» MÜLLENHOFF, *Ztugnisse u. Excuse zur deutschen Heldensage.* (*Zeitschr. f. deutsch. Altertum* XII, 434.)

³ HEINRICH GUSZTÁV, *Etzelburg és a magyar Jrimmonda.* Budapest. 1882.

összehasonlítva kimutatta, hogy «Etselburg mint városnév a Nibelungénekekben nem fordul elő, mert itt mindig csak Etsel váráról de nem egy meghatározott és meghatározható városról van szó, melyben a költemény a hűn király székhelyét képzelné. A Nibelungének alapján keletkezett az Etselburg városnév, mely azonban az első feljegyzésekben (*Biterolf* stb.) még nem vonatkozik egy bizonyos helyre, hanem csak egész általánosságban Etsel székhelyét jelöli. A hol Attila városát pontosabban meghatározzák, ott mindenütt Budára, illetőleg Ó-Budára alkalmazzák a magyar hagyomány alapján, (III). 1.). «Míg t. i. Etselburg a német mondában és költészetben inkább Attila király várának abstract megjelölésére szolgál, a magyar források telj es biztossággal egy meglevő városhoz, még pedig Budához, illetőleg Ó-Budához kapcsolják az Etselburg nevet». (21. 1.) ('Magyarországon már a XII. század második felében Budát tekintették Attila városának. Meggyőződésem szerint a krónikások ez állítása néphagyományon alapszik". (37.1.) A közvetítőt Etselburg és Buda közt Aquincum romjai képezték, Amelyeket a hagyomány a hűri királyi paloták maradványainak nézett, annál könnyebben, mert a római kor emléke épen a hűri korszak nagy eseményeinek hatása alatt korán feledésbe ment.» (37. 1.)

E nézethez egész terjedelmében hozzá csatlakozunk.

Attila udvarát a leghitelesebb író, Priskos époly egyszerűnek írja le mint életmódját: «... egy igen nagy faluba jutottunk, melyben, mint mondák, Attelásznak bárhol levő lakásai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból összeállítva és nem erősségre, hanem ékességre számított fakerítéssel körülvéve». A magyar krónikák leírásában ellenben csak úgy hemzsegnék az *arany*, *ezüst* és *gyémánt* jelzők. Attila sátra aranylemezekből készült, melyek drágakövekkel kirakott oszlopokon nyugosznak, istállói biliorrai vannak bevonva, székei aranyból való és drágakövekkel ékesek, ágya és asztala színarany. (Kéz. I, ±, Thur. I, 13.). Magától értetődik, hogy e kápráztató leírás nem származ hátik hagyományból, hanem egyszerűen abból a felfogásból, hogy azon kop leghatalmasabb fejedelméhez csak a lehető legfényesebb udvar volt eléggé méltó.

A német monda egy vonásához hasonló krónikánk azon helye, mely az Attila udvarában tartózkodó idegen fejedelmekről emlékezik meg. «Erant tunc Sicambrire *principes Germania: multi regi*

Attilie ob metum illius coacta servitute allegati, inter quos Detrious de Verona excellentiani habebat non ultimam». (Thur, 1, 23.) A német monda is kezesekkel és vazalusokkal veszi körül Attila személyét. A *Waliharius* szerint Hagen, Walther és Hildegund tartózkodnak a húri udvarban, a *Biterolf-ban* tizenhárom király környezi Attilát (326. v.). A vazallusok főbbjei névleg is említetnek, legkiválóbb köztük, a ki különben nem állandóan tartózkodik Attilánál, a bechelareni Rüdiger. — Valószínű tehát, hogy krónikánk ez adatot szintén a német hagyományból merítette.

3. A hadisten kardja.

«Als noch der reisige Held einer wandelnden Burg zu vergleichen war, úgymond Uhland, als der volle Harnisch einen Theil seiner Person auszumachen sehien, da gebührte den Gegenständen dieser Ausrüstung allerdings eine Stelle im Kreise der durch wechselseitige Treue verbürgten Genossenschaft. Sie waren nicht totes, willenloses Werkzeug, sie erschienen belebt, von dämonischen Kräften beseelt, sie waren Zeugen und Symbole der wichtigsten Handlungen des Lebens, innig befreudete Gefährten in Not und Tod.»¹

A dalia fegyverei közül kardjának adózott legnagyobb hálával és tisztelettel; önerején kívül főleg ennek köszönhette diadalait, ez védte őt a támadások ellen, ettől függött gyakran egész élete. Ezért a kardot külön egyéniségnek tekintették, külön néven nevezték és egynemely kardnak egész története van (pl. Siegfried Balmung nevű kardjának.) Sőt nemcsak emberi, isteni jelleget, is adtak neki. A skandináv monda isteni eredetet tulajdonít a kardnak, midőn Helgi Svává valkyriától kapja e fegyverét. A lovagok és harcosok kardjokra esküdtek és egész a XV. századig e fogadás ép oly szent volt, mint az evangéliumra tett eskü.²

A kardnak felsőbb lényként való imádása a legbarbárabb népeknél is dívott. Herodotos (IV, 52.) említi, hogy a scythák istenül tisztelték a kardot s ugyanezt beszéli el Ammianus Marcellinus az alánokról (Rer. gest. 1. XXXI, 2.).

¹ UHLAND, *Schriften zur Geschichte der Dichtung u. Sage*. 1865. 1, 289. 1.

² UHLAND, id. h. 290. 1.

Nem csoda, ha a karolnak ily tiszteletét a hunoknál is találjuk. A monda szerint egy sajtáságos kard volt Attila birtokában, mely mintegy szentesítette királyi hatalmát. Piskos elbeszéli felfedezésének történetét, melyet a hunoknál jártában hallott. «Attila hatalma még gyarapodni fog, ezt jelenti már az Isten is, ki Ares kardját feltüntette (σημαίνειν καὶ τοῦτο τὸν θεὸν τὸ τοῦ Ἄρεος ἀναφίγαντα ἕϊφος), mely a skytha királyoknál mint a hadak istenének szentelt és szentséges tiszteletben állott kard a régi időkben eltűnt és akkortáiban egy ökör által fedeztetett. föl». Jordanes még jobban kiszínezi e történetet. Egy pásztor észrevette, hogy a nyáj egyik juha sántít s hogy lába vérzik; követve a vércseppek nyomait egy kardra akadt, melynek hegyére a juh rálépett volt. Kíasta a kardot és elvitte Attilához, «quo ille munere gratulatus, ut erat magnanimus, arbitratu se mundi totius principem constitutum et per Mártis gladium potestatem sibi concessam esse bellorum» (85. f.).

A régibb magyar kútfők nem ismerik a hadisten kardjának mondáját, a mely pedig, mint Priskos szavaiból kitűnik, valóságos hűn monda volt. Csak egy helyen találunk rá homályos czélzást. mint az üldözés kardjára (persecutionis gladius Thur. 1, 15.). A későbbi írók, Calimaehus (857. 1.) és Oláh (Att. c. 3.), Jordanes nyomán beszélnek el a történetet és még felékesítik azt különféle vonásokkal (hogy pl. Attila előre megálmódja a kard felfedezését stb.).

E kard a XI. században újra kísért, még pedig *Lamherus Schüfnaburffensis* krónikájában (Mon. Germ. VII, 185.). Az 1071. évhez a következő históriát fűzi: Mikor Salamon magyar király, a kit alattvalói 1060-ban elűztek, 1068-ban Nordheimi Ottó bajor herezeg segítségével ismét elfoglalta a magyar trónt, a király anyja Attila kardját ajándékozta Ottónak, «quod gladius idem ad interitum orbis terrarum atque ad perniciem multarum gentium fatális esseb. Ottó nagy örömmel fogadta az ajándékot s később Dedi örgróf fiának, a kit nagyon szeretett, hagyományozta. Ennek halála után a kard IV. Henrik császár birtokába került, a ki azt kedvelt tanácsosának, Merseburgi Luitpoldnak ajándékozta. Egy alkalommal Luitpold lova megbotlott és földhöz vágta urát, a ki estében saját kardjával szúrta át magát, e kard pedig nem volt más, mint az Attila végzetes kardja.

E kard ajándékozásáról sem kútfőink, sem okleveleink nem emlékeznek meg. Az ajándékozás azért megtörténhetett, de nehe-

zen Attila kardjaképen. Nincs okunk Thierryvel (Attila-mondák 166. l.) feltételezni, hogy e kardot nálunk is Attilának tartották s hogy a világalalmat kötötték hozzá (Salamon király akkor alig ajándékozta volna el). Valószínűleg mikor Luitpold szerencsétlenül járt, környezete tudva, hogy kardja Magyarországból került, Attila végzetes kardjának magyarázta s így keletkezett az a mese, hogy Ottó már mint Attila kardját kapta azt Salamon anyjától. A német monda szerint több kardnak úgy is az a tulajdonsága van, hogy birtokosának halálát okozza, ilyen pl. a Hervarasaga Tyrffing nevű kardja stb.

4. Flagellum Dei.

A középkorban Attila legelterjedtebb neve az *Isten ostora* volt. E jelzőt még nem találjuk sem Priskosnál, sem Jordanesnél. Legtalálhatóbb kifejezője volt ez a későbbi egyházi írók Attiláról való felfogásának. A mint a történetírók a hunok váratlan berontását nem tudták másképp magyarázni, mint hogy valami fátum vezette őket Európába,¹ ép úgy Attila fellépését is avval motiválták, hogy az Isten küldötte őt azért, hogy az emberiséget büneiért büntesse, ostorozza.

A *fufielitim Dei* kifejezés a Vili. század előtti iratokban nem fordul elő. Thierry szerint² a legrégebb emlék, a melyben található, a sz. *Lupus legendája* (VIII—IX. sz.). E legenda elbeszéli, hogy a hűn katonák a catalauni ütközet előtti napon egy remetét fogtak el s a király elé vezették. Attila kérde őt, hogy melyik fél részére fog eldőlni a győzelem. «Tu es flagellum Dei, mond a remete, te Isten ostora vagy, de Isten ha akarja, széttöri boszúja eszközét.» Thierry helyesen rámutat, hogy ez nem egyéb, mint Ézsaiás próféta egy helyének variatiója. Ézsaiás Asszúrt nevezi Isten haragja vesszejének (X, 5.), de «a vessző avagy felemeli-é magát azok ellen, a kik azt forgatják? mikor a pálczát felemelik, avagy nem fa-é az?» (X, 15.)

E kifejezés eleinte csak mint Attila epithetona volt hasz-

¹ AMMIANUS MARCELL.: Hunni *fato* quodam ad petendaiu Európám irripulsi. — JOROAXES is jónosz szellemek művének mondja a hunok betörését. (Get. 24. f.)

²THIERRY, *Attila-mondák* 16. l.

nálatos,¹ de a magyar krónikákban már a hún király hivatalos címzeitek része: Ipse autem se ipsum Himoruni Regem, metum orbis, *flagellum Dei* a subiectis suis fecit appellari. (KÉZ. 1., 2., *Bud. kr.* 17. 1., *Képes kr.* 4. f., THUH. 1, 10.)² Hasonló ehhez a Thnróczinál előforduló *világ pörölyt* jelző (Stella cadit, tellus tremit, en ego malleus orbis. I, 16.)

A német monda feldolgozásai nem beszélnek Attiláról, mint Isten ostaráról, bár e kifejezés a középkori íróknál általánosan el volt terjedve. Ez a körülmény is mutatja, mily kevés befolyása van a tudós irodalomnak a mondára. Csak a már tanultabb Heinrich von Veldekénél sejthetünk reá célzást:

«soe moeht clich wale *myne gheysel* slaen,
sprach Attila, die Rodelinghes son».³

5. Attila és Buda.

A történeti források tanúsága szerint Mundzucus fiai, Attila és Bleda 484-ben elfoglalták a hún birodalmi széket. A mint. Jordanes előadja, társuralkodók voltak (Attila . . . cum Bleda germano successit in regno 85. f.). A magyar krónika szerint eleinte mindketten a hunok hét vezére közt foglalnak helyet, majd Pannónia elfoglalása után a hunok királyuknak választják Ethelét s ő a maga jószántából tartománya egy részét átengedi Bledának, vagy a mint a krónikák nevezik, Budának: Huni super se Ethelam regem preficiunt, ipseque Budám fratrem suum de flumine Tize usque Don super diversas exteras nationes principem constituit ae rectorem. Ipse autem se ipsum Hunorum regem . . . t'ecit appellari. (KÉZ. 1, 2., *Bud. kr.* 17. 1., *Képes kr.* 4. f.)

Bledát mint Attila testvérét a német monda is ismeri, bár

¹ Sicut Deus umnii *jlayelli w-nmm*, videlket Attilám regem Hunnorum induxit. *ChroH. Ebenjiergeusv* (10i5). *MOIK Germ.* X, 10.

² Krónikánk később a magyar vezérekre is alkalmazta e kifejezést. Mikor Lehel és Bulcsú Ottó császár elé vitetnek s a császár szemrehányólag kérdi tőlük, hogyan lehetnek keresztyén létükre oly kegyetlenek, ők azt felelik: «Nos sumus ultio sumini Dei ab ipso vobis in flagellum destinati.» *Bud. kr.* 56. 1., TH:B. II, 25.

³ HETNRICH v. VELDEKE, *Servatius II*, 115. (id. MÜLLENHOFF, *Zeugnisse u. Excursse z. deutchen Heldenmge. Zeitschr. J. deutsch. Altertnm* XII.; 362.)

annak nem minden feldolgozása. A *14 altharius-ban* nem fordul elő, de megtaláljuk mint Bloedelint v. Bloedelt a Nibelungénekekben, a *Klage-ben* és a *Biterolf-ban*. A német monda époly kevésbé tűnteti fel Attila egyenlőrangú uralkodótársának, mint a magyar hagyomány. Ez egyezés természetesen nem mutat közös forrásra vagy kölcsönhatásra, csak a felfogás hasonlóságára. A hagyomány nem képzelhette el, hogy két ennyire különböző jellemű férfiú hatalomra nézve egy fokon álljon s e felfogást elősegítette a mondanak egységes compositióra való törekvése. A *Bitrolf-ban* Bloedelm még mint önálló fejedelem (mint Vlachen fejedelme 13055. v.) lép fel, a *Thidrekssaga* beszél egy Blodlin nevű hercegről, de nem tud semmit Attilával való rokonságáról (Atli testvére itt Ortnit nevet visel 63. f.) a *Dietrwhs Flucht* ez. költeményben pedig csak mint Etzel egyik vitéze szerepel.

Mind e feldolgozásokban Bleda, illetőleg Buda, igen mellékes személynek tekintetik. A történeti kútfőkben tulajdonkép csak akkor lép előtérbe, mikor haláláról van szó. Történeti tény, melyről hiteles írók tanúskodnak, hogy Attila maga ölte vagy ölette meg testvérét Bledát.¹ A magyar krónikák, hogy Attila tettét motiválják, hibásnak tüntetik fel Budát. Vétke pedig altban állott, hogy egyrészt átlépte a megállapított határokat, másrészt meg abban, hogy a sicambriai erősséget a maga nevééről nevezte el Budavárnak: Budám fratrem suum manibus propriis interfecit, prolici faciens corpus eius in Danubium, eo quod ipso Ethela in partibus occidentis praeliante inter eum et fratres eius metas stabilitas transgressus fuerat dominando. Fecerat enim Sicambriam suo nomine appellari. (KÉZ. I, 3., épúgy *Bud. kr.* 23. 1., *Képes kr.* 5. f., THUR. I, 17.)

Kétségtelen, hogy a történeti *Bleda* név azon czélből változott *Budá-ra*, hogy Buda vára vagy Ó-Buda nevének magyarázatául szolgáljon. Vájjon a történeti névnek e megváltoztatása a krónikásnak tulajdonítandó-e, avagy néphagyományra vezetendő-e vissza, azt teljesen eldönteni alig lehet. Hogy Attila székhelyét Ó-Budához kötötték, az néphagyományon alapulhat (1. fent 49. 1.), de Budavár *nevénél* magyarázata már a krónikás keze nyomát sejteti. Az egész

¹ *Marcellinus Coomrs* ad a. 445.: Bleda rex Hunnorum Attilae fratris sui insidiis intermitur. — *JORDANES* 35. f. [Attila] Bleda fratre tradibus interempto . . . universum sihi populum adunavit.

esemény, mely magyarázatul szolgál, nagyon is emlékeztet Romulus és Remus történetére; a tulajdonneveknek etymologia kedvéért való ferdítése (Bleda—Buda) pedig egészen mindennapi dolog a középkori íróknál. Felesleges ez eljárásra példákat idézni, csak egyet akarok említeni, mely annál alkalomszerűbb, mivel ugyancsak Buda városának nevére vonatkozik. A *Szász krónika* szerint Attila özvegye nőül megy Offerushoz: «se nam na sinem dode Offerus, Aymers sohn wedder, den fürsten von Panonia, . . . van ome hat de stad Offen oren namen». (506. l.)¹ Hogy pedig ki volt Offerus, az kitűnik e krónika egy másik helyéből: «De konigk Odoaker, Offeri sone». (508. l.) Offerus tehát Odoaker atyja, a történeti Edika v. Ediko s e nevet a krónika Offerusra változtatta az *Offen* (Ofen) név megmagyarázására. Hasonló eset foroghat fenn a magyar krónika e helyénél is, bár, mint említettük, nem mérnök ezt egész határozottsággal állítani.

IV.

KÜLFÖLDI HADJÁRATOK.

1. A hunok és a burgundok.

A hunok és burgundok első összetűzése még Oktar és Roas királyok uralkodása idejében történt. A hunok csapatai rátörtek a rajnamelléki burgundokra, de vereséget szenvedtek, maga Oktar is elesett. A második összeütközés Attila idejébe esik. E küzdelem idejére nézve a források eltérnek egymástól. Prosper Aquitanus a 435-ik évhez ezt mondja: Eodem tempore Gundicarium Burgundionum regem inter Gallias habitantem Actius bello obtrivit pacenique ei supplicanti dedit, qua non diu potitus est, si quidem illum Ghunni cum populo suo ac stirpe deleverunt. Ellenben a *História miscella* (XIV, 11.) szerint ez akkor történt, mikor Attila Gallia ellen indított hadjáratot, tehát 450-ben. A hún hadsereg keleti hadosztálya Helvetiába hatolt, a hol 407 óta a burgundok egy törzse lakott. Ezek Gundicarius királyuk vezérlete alatt a hunoknak útját akarták állani, de megverettek. (Attila itaque primo

¹ id. GRIMM, *Deutsche Heldetsage* 1867. 288. 1.

impetu, mox ut Gallias introgressus est, Gundicarium Burgundionum regem sibi ocurrentem protrivit.) Jordanes szerint a burgundok a galliai háborúban Attila ellen harcolnak. (*Get.* 36. f.)

Bármelyik adatot fogadjuk is el az összetűzés idejére nézve, annyi tény, hogy a hunok egy burgund törzsszel harcoltak és azt megsemmisítették.

A hunok és a burgundok e harcárói a történeti kútfők többnyire csak mellesleg emlékeznek meg s azért a magyar krónikák is épen csak hogy érintik.

Krónikáink elbeszélik, hogy Attila Sieambriából felkerekedve hadat indít Gallia' ellen. Átvonul Illyricumon és a Rajna melletti Konstanzhoz érkezik. «Abinde verò Rhenum inferius descendendo rex Sigismundus apud Basileam cum ingenti cœxercitu suo commit, quœin decincens cum impetu, suo fecit impario obedire» (KÉZ. 1,3.: hasonlóan *Bud. kr.* 20. 1., *Képes ki.* 5. fej., THUK. 1, lő.) Szembetűnő, hogy itt épen az az ütközet van elbeszélve, mely a külföldi történetírók szerint a hunok és burgundok közt ugyanazon helyen és ugyanazon alkalommal, t. i. a galliai hadjárat bevezetéseképméntvégebe. Csak a *Sigismundus* név okozhat némi fennakadást, mert a történeti kútfők, mint említettük, Gundicariust mondják a burgundok akkori királyának. Hunfalvy Pál e névnél *Súgni un dm*, Siegfried atyjára utalt, a ki a Nibelung-énekben mint Niederland királya szerepel.¹ Korántsem szükséges azonban a német hősmondáéhoz folyamodnunk, megtaláljuk Sigismundus alakját és nevét a történetben is, csakhogy valamivel későbbi időben. *Sigismundus valóban burgund, király volt*, aki 516—523-ig uralkodott; mint ilyent Jordanes is említi (*Gd.* 58. f.). A magyar krónikás tehát elbeszélve azt a küzdelmet, melyet Attila hunjai a burgundokkal vívtak, Gundicarius nevét felcserélte a Sigismunduséval; felcserélte pedig azért, mert Sigismundus ismeretes alak volt előtte, a meny nyiben egy későbbi megjegyzése szerint nagybátyja volt Péter királynak. (Vilhelmus autem páter Petri Regis fuit fráter Sigismundi regis Burgundorum. *Bud. h.* 75. 1.)

Már följebb (15. 1.) említettük, hogy e történeti esemény

¹ «Ethele unternimmt einen Zug gegen tlas Abendland; bekriegt merst Siegmund, König von Konstanz. In den Nibelungen ist Siegmund, Vater des tapferen Siegfried, König der Niederlande.» HUNFALVY, *Die Ungern*, 332. l.

befolyással volt a német hősmonda alakulására is. A hagyomány már elfeledte Brunhild feláldozását és bűnhődését és hogy eleget tegyen a költői igazságszolgáltatás követelményének, másképp kellett büntetnie Siegfried gyilkosait. E ezélra alkalmas volt a hunok és burgundok ügye. A monda a burgundokra ruházta a nibelungok szerepét, őket tette Siegfried halálának okozóivá. Attila Kriemhild férjévé lett és Kriemhild az ő segítségével boszúta meg testvérein első férje mngöletését. De mielőtt e történeti tény ily alakban foglalt helyet e mondában, még más átalakuláson ment keresztül. Legeredetibb mondai alakja természetesen az volt, mely legközelebb áll a történeti valósághoz, hogy t. i. Attila, mint a hunok képviselője, maga okozója a burgundiak vesztének. A mondának ezt az első alakját tartotta fenn az *Edda*. Attila itt a burgundok kincsére, azaz országára¹ vágyik s egyúttal testvérének, Brynbúdnak, haláláért akar boszút állani. Így beszéli el a dolgot az *Atlamál és az Atlakcidha* cz. dal.

A tulajdonképeni német mondában nem Attila, hanem Kriemhild az, a ki a burgundok vesztét előidézi. E felfogásra történeti események voltak hatással. A már említett Chrodhild története ez (1. 16. 1.); ezen véres tett hagyományának hozzájárultával öltött a hím-burgund monda oly alakot, a mint azt a *Niebulungenekben* találjuk: Kriemhild ráveszi férjét, Ezzelt, hogy a burgundokat meghívja udvarába, ezek megjelennek és a fejlődő élet-halálharcban egytől egyig leöletnek. Ily alakban tartalmazza a mondát a *Thidrekssaga* is (367. fejt.).

2. Attila galliai hadjárata.

A következőkben azon mondák eredetét és forrásait igyekszünk kimutatni, a melyeket krónikáink Attila galliai hadjáratához (450) fűznek. E mondák nagyjából a latin hűmonda termékei, azaz egyházi, legendái eredetűek és mind külföldi kútfőkből kerültek krónikáinkba. A német mondában e hagyományok majdnem teljesen ismeretlenek.

¹ A régi német epikus; nyelvszokás *kincset és birodalmat* egynek veszi s a hódítót egyúttal kapzsinak mondja. A *kincs* és *birodalom* (hord and rice *Beovulf* 4734.) elválaszthatatlan fogalmak. L. MÜLLENHOFF, *Zur Geschichte der Nibelungensage. Zeitschr. j. deutsch, Altertum* X, 155.

a) *Strassburg*. A Strassburgra vonatkozó hagyomány etymológiai monda, mely meg akarja magyarázni Strassburg város nevének keletkezését. A hagyomány szerint Attila, hogy lerontsa a korlátot, mely Galliát a rajnántúli tartományoktól elválasztja, *Argentíné* vagy *Argentorahim* városának falain négy nagy rést vágatott s azt parancsolta, hogy a várost ezentúl utak városának, Strassburgnak nevezzék. Említik későbbi írók is: MARTINUS GRUSIUS, *Annales Suevici* (XVI. sz.) VII, 188.: Moenibus in quatuor decussatim vias dirutis Multiviam eivitem iussit appellari; FRANCISCUS IRENICUS, *Germania Exeget* I.: Attila rex Hunnorum totam Argentoratum destruxit, ita ut libere via egredientibus ubique páterét unde Strassburg diéta.¹ Krónikánk valami régibb forrásból merítette e mesét: KÉZ. Í, 8.: Argentínám eivitem metus orbis expugnavit diruendo murum eiu's ut cunctis adeimtibus via libera haberetur, edictum faciens ne vivente eo mutaretur. Propter quod eadem eivitas Strosbure usque hodie est vocata. — Szintígy *Bud. kr.* 20. I., *Képes kr.* 5. f., THUR. I, 15.

b) *Catalaum ütközet*. Feltűnő, hogy a catalauni nagy népcsatáról aránylag nagyon kevés mondai hagyomány maradt ránk. Az ütközet leírásában legfeljebb mondai színezetű vonásokat találunk s ezek is mind J-ordanes művéből származnak. A magyar krónikások is — közvetlenül vagy közvetve — Jordanest követik e csata leírásában.

Jordanes szerint Attila a csata előtt jóslatot rendel el, hogy a csata várható eredményét megtudja (^statuit per aruspices iutura inquirere; qui more solito nunc pecorum fibras, nunc quasdam venas in abrasis ossibus intuentes Hunnis infausta denuntiant. 37. f.) E jóslat elbeszélése előfordul a későbbi feldolgozásokban is, dejiémi módosulással. Az eltérés abban áll, hogy itt nem a pogány papok az elsők, kik az ütközet kedvezőtlen végét megjósolják, hanem egy keresztyén remete, a kit a katonák elfogtak és Attila elé vezettek. Ez megjövendöli, hogy a hunok kudarezot fognak vallani, de hogy az ellenség egyik főembere (Theodoricus) is el fog esni. A remete szavai után jósolnak aztán a pogány papok is az állatok beleiből és megerősítik az ő jóslatát. így beszél el.az eseményt Thuróczi is (1,15.).

¹ THIERHY, *Attila-mondák*, 7. s köv. 1.

Jordanes művéből veszik át a krónikák azt a mondai hagyományt is, hogy Attila az ütközet után lónyergékből máglyát emeltetett és azon akarta magát megégettetni, ha abban a veszélyben forgott volna, hogy az ellenség kezébe esik. (*Get.* 40. f., THUR. 1,15.)

Krónikáink még a tulajdonképeni leíró részekben is Jordanes követik. Jordanes szerint a csatamező egy patakja egészen megdagadt az elesettek véréből: rivulus memorati carni . . . peremptorum vulneribus sanguine multo proventus est, non auctus imbribus ut solebat, sed liquore concitatus insolito torrens factus est cruoris augmento (*Get.* 40. f.). Szintúgy a magyar krónika: Pnulio autern confecto animalium sanguine et huniano talis torrens efficitur, ut aurigam cum curru introtraheret et armatos. (KÉZ. 1, 3.; hasonlókép *Bud. kr.* 21. l., *Képes kr.* 5. f., THUR, 1, 15.).

A mi a krónikának Jordanestől való eltéréseit illeti, érthetetlen, hogy míg ez és a többi kútfők a catalauni síkságot vagy a carni Mauriaci-t mondják az ütközet színhelyének, addig krónikáink *Belevidert* vagy *Berindet* is emlegetnek (KÉZ. I, 8.: in campo Bevider, *Bud. kr.* 21. l. és *Képes kr.* 5. f. in campo Bevind Cathalannis). A magyar krónikás, a mint már említettük (44. I), abban is eltér a hiteles történetíróktól, hogy szerinte nem Theodoricus, a gót király esik el e csatában, hanem Adalricus. A külföldi és a hazai kútfők föltérése azonban az, hogy az utóbbiak szerint Attila a catalauni ütközetben nem szenved vereséget, hanem határozottan győz. A gót király elesik, a többi királyok megfutamodnak és «ab illó die elevatum est cor Hunorum et regis Ethekeae, timorque percussit orbem terrae et plura regna hoc audito censu ac tributo eis serviverunt.» (KÉZ. I, 2., *Bud. kr.* 22. l., *Képes kr.* 5. f.) A krónikás hazalias érzülete természetesen csak ily befejezésben található megnyugvást.

c) *A húnok Spanyolországban.* A magyar krónikák Attila nyugati hadjáratának egy sajtáságos részletét beszélnek el, melyet a külföldi kútfők nem említenek, t. i. a hunoknak Spanyolországba tett kirándulását.

Midőn Attila seregének zömével a catalauni síkságra indul, a krónika szerint hadainak egy részét Hispániába küldi «contra Miramammonam Soldanum Maroquiae .. Quo audito Mirama (!) de urbe Sibiliae [Sevilla] fugiit unte Hunos in Maroquiam brachio Sibillae transpassato.» A hadsereg egy része nem is hagyta el

többé a meghódított tartományt, Cataloniát és az ország a hún *ispánoktól* Hispánia nevet kapott: ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu capitanei constituti, qui Hunoruin lingua Spani vocabantur. Ex quorum nominibus tota Ispania postmodum est vocata. (KEZ. 1, 3. Szintűgy *Bud. kr. '21. 1., Képi's kr. 5. f., THÜK. 1, 15.*)

A külső ok, mely krónikásunkat arra indította, hogy ez epizódot a hunok galliai hadjáratához fűzze, bizonyosan a catalauni síkság és a spanyolországi Catalonia tartomány nevének hasonlósága volt. Maga az epizód pedig kétféle elemből van megalkotva. Az egyik Theodoricusnak, a több ízben említett nyugati gót királynak egy hispániai győzelme. Elég erre nézve Viterbói Gottfried *Specuum regum* cz. versezetének egy helyét idéznünk, a melylyel krónikánk előadása több dologban, főleg nevek tekintetében, egyezést mutat.

Nuric rex Gothorum dat pnelia Theodoncus
 Quenu timet Italicus illiricustque sinus,
 Obtinet *ISPANOS* belloque premit *Catalanos*
Sibilaque faro posuit tentoria pravo
 Omnia diripuit, vulnere, marte, manu. (47. fejt.)

Gottfried ehhez még a következő magyarázó jegyzést csatolja:

Nóta. Cathalani sunt in terra Ispania; *farus Sibilar* est inter Ispanos et Afros modicum *brachium maris* v. ö. KEZ. brachium Sibillae sicut farus Sibillae.¹

Krónikásunk ez elbeszélést — mint, a nevek másik részéből kiténik — kiegészítette a spanyolországi arabok történetének egyik vonásával. Az arabokkal, a kik 711 óta mindinkább terjeszkedtek Spanyolországban, nemcsak a bennlakó spanyolok állottak folytonos háborúskodásban, hanem idegen népek, nevezetesen a frankok is több ízben hadat, viseltek ellenök. A tolosai ütközetben (1312) a keresztyének egészen megtörték a mórok hatalmát. A krónikánk elbeszélésében előforduló Miramammon szultán neve alatt valószínűleg az *Emir al Mumenin* cím lappang, melyet az abasszida királyok viseltek s a melyet példájokra az Omejjaház leghíresebb uralkodója, 111. Abderrahman (912—961) is felvett.²

Ez epizód felvételére okul szolgálhatott az is, hogy a krónikás

¹ *Mon. Germ. SS. XXII, 85.*

² SCHLOSSER, *Weltgeschichte* 2. kiad. IV, 127.

Hispánia nevét az *ispánoktól* akarta származtatni. A krónikás Isidorus munkájában találta, hogy «ab Hispano Hispánia cognominata est»,¹ e *Hispanum* alatt ő ispánt értett és így készen volt az etymologia.

Bár a magyar krónikák ez epizódjának nem felel meg kimutatható történeti esemény, mindazáltal úgy látszik másfelé is rebesgettek Attila spanyolországi hódításairól. A *Waltharius*ban feldolgozott monda szerint Spanyolország vagy legaiáhl) Aquitánia hódol a hűri királynak; a XV. század elejéről való *Lorengel cz.* költemény szerint Attila örökségül kapja Spanyolországot:

der konig Etzel zoch pis an den Heine
zoch mechtiglich in *Spangerlant*, das was auf in geerbet..

(76. str. (>. 7. v.)²

és a mint Grimm Vilmos említi,³ egy XIV. századbéli tiroli kéziratban is történik arra ezézés, hogy Attila meghódította Spanyolországot:

(Egy szekér képe alatt.)

der charr ist geliais.sen der scharpt'e precher
und den fand *Athilo*, der (Iliimig von Vntiern
do er twang *hispnien* und schottenland.

d) *Troyes*. A legenda szerint Attila a catalauni ütközet után Troyes alá vonult és azt kívánta, hogy nyissák meg neki a város kapuit. Lupus püspök, az Isten szolgája, nem akarja feltartóztatni az Isten ostorát és bebocsátja a városba. A hunok átvonulnak a városon, de nem látnak semmit, szemekre köd borulit s ez csak akkor múlik el, mikor a túlsó kapun kilépnek. (*Vita S. Lupi* 45.)⁴

Ezt a hagyományt, melynek egyházi eredete kétségtelen, így beszéli el a magyar krónika is. (THUR. I, 16.)

e) *Beims*. Attila Troyes után Reims városát (civitatem Re-nienseiri) ostromolja és el is foglalja. A legenda ehhez hozzá fűzi a város püspökének sz. Nicasiusnak és hűgának Entrópiának vértanúskodását. (*Vita S. Nicasii*, innen merítette ez adatot Sigebertus Gemblacensis ad a. 45H. MG. SS. VI, 309.) A magyar króni-

¹ ISIDORUS, *Oruj.* XIV, 127.

² *Zeitachr. f. deutsch. Altertmn* IV, 199. 1.

³ GRIMM, *Deutsche Heldensage*² 285. 1.

⁴ id. THIERRY, *Attila -mondái*, 19. 1.

kák (*Bud. kr.* 23.], *Képes kr.* 5. L, THUR. I, 16.) valószínűleg Sigebertustól vették át e hagyományt.

f) *Köln*. A krónika szerint Attila elküldi Július nevű vezérét Köln ostromlására. Július elfoglalja a várost s az épen ott tartózkodó tizenegyezer szüzet sz. Orsolyával, a britt király leányával együtt lemészároltatja. (KÉZ. I, 3., *Képes kr.* 5. f., THUR. I, 17.) A *Bud. kr.* szerint (23. I.) Attila maga követi el e kegyetlenséget.

Az Orsolya-legendának¹ Attila galliai hadjáratával való összekapcsolása első ízben Sigebertus Gemblacensisnél fordul elő (*ad a. 453*: *Goloniam sunt reversa ab Hunis undique obsessam. A quibus cunctae martyrizatie, novo et mirabili modo triumpharunt et Goloniam sanguine et sepultura sna clariorem reddiderunt. MG. SS. VI, 310.*) s azóta igen gyakran találjuk a középkori íróknál, egyebek közt a följebb említett *Lorengel* ez. költeményben is.² Krónikánk végső forrása ugyancsak Sigebertus elbeszélése volt.

3. Attila Thüringiában.

A magyar krónikák Attila külföldön való időzésének egy oly részletét tartalmazzák, melyet a hiteles történetírók nem említenek. Ez Attilának Thüringiában, névszerint Eisenachban való tartózkodása.

A krónikák többsége röviden elmondja, hogy Attila Kölnből Thüringiába indult és Eisenachban udvart tartott: *abinde Thuringiam introgressus in Isenaco curia celebrata super Dacos . . . exercitum magnum destinavit.* (KÉZ. I, 3., *Bud. kr.* 23. I., *Képes kr.* 5. f.) Bővebben beszéli el ezt THURÓCZI: *Deinde venit in Thuringiam ibique apud Ismacum (így!) civitatem pro extollentia sui nominis solennem curiam celebravit. Ad quam nonnulli vicini principes ex assecuratione Attilae regis contluxisse feruntur. Desiderabant enim illius vultum, qui tanto sui terroré orbem coneuterat, intueri. Quos rex Attila magna cum liberahtate suscipiens multiformibus donorum muneribus honoratos quieta sub tranquillitate remisit.* (I, 17.; épúgy OLÁH, *Att.* I 1. f.)

¹ L. erről O. SGHADE, *Die Sage non der h. (Jrsula und den elftanstnd Jungfrauenn.* Hannover 1854.

Az *Érdy-codexben* foglalt Orsolyalegenda a tettet — Attilára való vonatkozás nélkül — *Julianusnak* tulajdonítja, «ky akkoron az zyttay magyaroknak fejedelmök vala.» *Nyelvmléktár* V, 399).

E részletet nem sikerült oly írók műveiben megtalálnunk, a kiktől krónikásaink átvehették volna.¹ Bechstein említi ugyan, hogy ez esemény el van beszélve régi thüringiai krónikákban,² de hogy melyek ezek és mily korból valók, az nem olvasható ki szavaiból. Hogy azonban ez epizódot tartalmazó régibb kútfők léteztek, az kitűnik későbbi munkákból, a melyek Attila thüringiai tartózkodásáról kisebb-nagyobb részletességgel beszélnek.⁸ Ilyen AVENTINUS (1477—1534) *Bajor krónikája*, mely ez eseményről így szól: König Atzel der mächtigst könig nam zu der ehe Frauw Grimhilt, könig Günthers ausz Thüringen tochter (250. b.) Említi CYRIAOS SPANGENBERG (1528—1604) *Querfurti krónikájában* (1590. 37.1.) és *Mansfeldi krónikáya.ba.11*; továbbá SAGITTARIUS (1643—1694), a ki egy régibb thüringiai krónika kéziratából a következő helyet idézi: «Wie Attila nun mit seinem kriegesvolk in Thüringen ankommen, und sich zu Eisenach zu könig Günthern, der daselbst hot' hielte, ver'üget, und damit er ihn zum freund und bundsgenossen machte, nahm er seine tochter Grymhildam zur ehe, hielt daselbst mit ihr beylager und beschrieb einen fürstlichen landtag aus, sammt einer zusammenkuni't aller benachbarsten fürsten durch gantz Teutschland v. ö. Thuróczi előadását! , hielt da einen sonderlichen triumf, rennen, thurniren und allerley rittersjjiel.» Végül FRIEDRICH ZORN *Wormsi krónikája* (1570) is azt mondja Kriemhildről «ein tochter cles könig Günthers aus Thüringen.»⁴

Bizonyos tehát, hogy az Attila thüringiai tartózkodásáról szóló hagyomány fel volt jegyezve régibb kútfőkben is és hogy a mi krónikásunk is ily forrásból merítette azt. Krónikásunk nem

¹ Sidonius AFOLLINAHIS (VII, 319.) csak annyit említ, hogy Attila a thüringieket leigázta

² «Von Attila zeugen inehrere Chronikensagen, so wird in alten thüringisehen Chroniken gémeidet, dass zu König Merwings Zeiten Attila auf einem Heereszuge durch Thüringen und gen Eisenach gekommen, allwo König Gunther gesessen; dessen Tochter Chrimhild habe Attila zur Ehe begehrt und dann auch bekommen und sei lange dort geliebet, habé sich st.ill gehalten, sei mild und gastfrei gewesen und habe viel Münzen prägen lassen.» BECHSTEIN, *Mythe, Sage, Mare u. Fabel im Leben a. Beufusstsein d. deutschen Voll-ex* 1854. III., 172.

³ L. GRIMM, *Deutsche H-ldensage* 1867. 306. 308. 1.

⁴ Id. MÜLLENHOFF, *Zeugnisse u. Excursus. Zeitschr. f. deutsch. Altertum* XII. 434

beszéli el e hagyományt egész terjedelmében, nevezésen mellőzi azt a részletét, hogy Attila Eisenachban időzése alatt nőül vette Kriemhildet, de később mintegy ismeretesnek tételezi fel vagy legalább azt mutatja, hogy ő maga ismeri, midőn minden magyarázat nélkül említi, hogy Attila egyik felesége Kriemhild volt.

4. Attila északi hadjáratai.

Attila északi hadjáratait csak kevés történetíró beszéli el. Jordanes egyáltalában nem tud róluk, Sigebertus Gemblacensis csak általánosságban czéloz rajok (ad a. 453: Attila... multarum *aquilonarium gentium nibi subiectarum* auxilio fultus a Pannónia egressus occidentale imperium in vadit *MG. SS. VI, H09.*). A magyar krónikák kimerítően felsorolják azon népeket, a melyek ellen ez állítólagos hadjáratok intézve voltak: In Isenaeo curia celebrata super *Dacos, Noruagios* (*Bud. I.r.* Norvanos, THUK. Normannos), *Frisonos, Litvanos* et *Prutenos* exercitum magnum destinavit, quibus devietis et humiliatis sibi feeit subiugari. (KÉZ. I, H_v *Bud. kr.* 2H. 1., *Képes kr.* 5. f., THUR. 1, 17.) — Oláh részben más népeket említ: Normannos, Caletes, Morinos, Tungrös, Phrisos, Gimbro et Pruthenos. (*Att.* 11. f.)

Krónikáink különben nem tűznek e háborúhoz semmi mondai hagyományt, úgy hogy e passus bővebb fejtegetését mellőzhetjük.

Attila északi hadjáratairól megemlékezik a német monda is. A *Bitérol* szerint Biterolf, Toledó királya, elmegy Hímországba, ismeretlenül Etzel szolgálatába áll és érte a poroszok (Priuzen) és lengyelek (Pólán) ellen hadakozik (v. ö. KÉZ.: Litvani et Pruteni). E hadjáratokról többet beszél a *Thidrekssaija*, mely északi vidéken nyervén irodalmi alakját, Attilának más színhelyen történt hadi tetteit is északon localisálta. A *Thidrekssaeja* szerint Attila nem is Hímország királya, hanem Frízlandot kapta apai örökségül (162. f.). Attilának háborúskodása van Vilkingalánddal, azaz Skandináviával (72. 73. f.), majd Brandinaburg ellen harezol (269. f.) s ezalatt Waldimar, Holmgard (Nogarden, Novgorod) királya tör Húnországba, de Attila közeledtének hírére hazatér. Attilának végül Ruzziland (272. f.) és Pulinaland ellen van háborúja, az utóbbinak egyik várát, Palteskiát, megostromolja.

5. Attila itáliai hadjárata.

Attila 452-ben Italiába vezette hadait. A rövid, de pusztító hadjáratához több monda fűződött, a melyek többjét krónikáink is átvették. A német mondában e hadjáratnak, ép úgy mint a galliainak, nincsenek nyomai.

a) *Aquiléja*. E jól erősített várat Attila huzamos ideig hiába ostromolta, úgy hogy katonái bátorsága mindinkább lelohadt. A monda szerint egy véletlen esemény bírta a katonákat maradásra és új támadásra. Attila ugyanis a város állapotát kémelve a falak körül járkaikat észrevette, hogy a gólyák elhagyják a várost. Figyelmeztette embereit, hogy e gólyák a fenyegető vész előérzete következtében szállnak el. E körülmény új bátorságot öntött a seregbe, új ostromot intéztek s elfoglalták a várost.

Ez adomát már Jordanus beszéli el (*Get.* 42. f.), az ő előadása ment át a többi írók műveibe s így a magyar krónikákba is (*KÉZ.* I, 4., *Bud. kr.* 25. 1., *Képes kr.* 7. f., *THUR.* I, 18., *OLÁH, Att.* 14. f.).

Egy másik hagyomány, mely kapcsolatban van Aquiléja elfoglalásával, egy Digna nevű szép fiatal nőről szól. Midőn ez egy hűri rabló csapat közeledését hallotta, hogy ne essék kezeikbe, a folyóba vetette magát. E monda a *Hist. misc.-ból* (XV, 27.) származott át a későbbi magyar írók műveibe. (*THUR.* I, 18., *GALLI-MACÍHUS, Att.* 858. 1., *OLÁH J* 4. f.)

Aquiléja ostromához fűződik Velence alapításának története is. Aquiléja lakosainak egy része a tenger egy szigetére menekül, ott várost alapít s ebből fejlődik azután Velence. Említi *FREISINGI OTTÓ, Ghron.* IV, 27., krónikáink közül *THUR.* I, 19., szintúgy *OLÁH, Att.* 13. f.

b) *Bavenn a*. Attila itáliai hadjáratában nem is érintette ugyan Ravennát, de azért ehhez a városhoz is kapcsolódott mondai hagyomány. Első alakját *AGNELLUS* ravennai pap munkájában találjuk, mely a ravennai püspökökről szól.¹ Attila Ravenna alá érkezik, de a püspök, János, elmegy hozzá a táborba és kegyelmet kér városa számára. Attila hajlik kérésére, de azt kívánja, hogy leg-

¹ *AGNELLUS, Liber pontif. Ravenn.* (id. *THIEHRY, Att.-m.* 212. 1.)

alább átvonulhasson a városon s ez meg is történik. Egészen más alakot ölt a legenda egyéb forrásokban. A ravennai püspök s a római pápa ellenségei voltak egymásnak, azért a *vatikáni írók* kedvezőtlen színben tüntetik fel e ravennai püspök jellemét. A hagyománynak ezt a változatát beszélik el a mi krónikáink is. Szerintük a ravennai püspök ariánus, tehát eretnek és Attilát csak azért bocsátja be a városba, hogy megölse vele a katoliknsokat. Megígéri neki, hogy ha az ő hitére tér, akkor megszerzi neki Rómát, sőt egész Italiát. Ez a terv Leó pápa tudomására jut s ezért kérleli meg aztán Attilát. Attila erre az ariánus püspököt híveivel együtt megöleti.¹ így beszélik e történetet KEZ. I, 4., *Bud. kr.* 27. 1., *Képen kr.* 9. f. stb.

c) *Bánta.* Attila már az örök város falai alá akart vonulni, midőn Leó pápa egy küldöttség élén elébe jött, hogy eltávozásra bírja. Kérésének sikere volt, Attila visszafelé indította hadait. — E történeti tényt egészen egyszerűen beszéli el Jordanes (Priskosra hivatkozva) *Get.* 42. f. Csodálkozni kellene, ha a hagyomány nem igyekezett volna e festői jelenetet még inkább kiszínezni. A későbbi hagyomány szerint (melyet először a *História luiszettálrđn* találunk) Attila embereinek szemrehányására azzal mentegetőzik, hogy korántsem a pápa bírta őt rá az elvonulásra, hanem más valaki, a ki kivont karddal állott a pápa mögött s halállal fenyegette őt, ha nem hajlik a kérésre. Ez alakot később mint Péter apostolt nevezik meg, majd hozzáadják Pál apostolt is. E jelenetről tudnak a magyar krónikák is: KÉZ. I. 11., *Bud. kr.* 28.], *Képen kr.* 9. f., THUR. I, 21.

ATTILA HÁZAS SÁGA ÉS HALÁLA.

1. Attila nejei.

Mint a barbár népeknél általában, a hunoknál is a soknejűség dívott. Priskos említi, hogy Attilának több neje volt és az ő

¹ Az *Annales-Quedlinburyenses* Theodorichnak tulajdonítják e tettet: Theodoricus sanc-tum Johannein Homanuni pontificem in Ravenna carcere tentum ad mortem usque perducens etc. *Mon. Germ. SS.* III, 31.

előadása nyomán Jordanes számtalan feleséget (innumerabiles uxores 49. f.) tulajdonít neki.

Attila e számtalan nejeinek sorából a történetírók főleg kettőről emlékeznek meg, Kerkáról és Ildikóról; Priskosnál *Κερκία* (egy ízben *ἡ Περκία*) és *Ἰλδικία*. Jordanes csak a másodikat említi: Qui Attila; ut Priscus historicus refert, exitus sui tempore puellam Ildico nomine deoram valde sibi in matrimonio post innumerabiles uxores, ut mos erat gentis illius, socians etc. (Get. 49. f.)

A magyar krónikák, épúgy mint Jordanes, nem tudnak Kerkáról, és Attilának csak utolsó házasságát beszélik el, de a menyasszonyt nem Ildikónak nevezik, hanem Mikoltnak: interea Bractanorum regis tiliam Micolt nomine sibi adducunt ad amandum suam formám humanam pulcriorem. KÉZ. I, 4., szintúgy *Bud. kr.* 38. 1. (Mieoleh.; *Képes kr.* 10. f., THUR. I, 22., (Mykolth, Bactrianorum regis gnatam).

Krónikánk később, miután elbeszélte Attila halálát, még két nejét nevezi meg, a kiktől Csaba és Aladár születtek: quidam Ghabani Regis Ethehe filium ex *Graecorum Imperátori filia seu Honorii genitum*; alii vero Aladarium ex *Cremhildi Germaniae principissa procreatum praeficere in regem . . . nitebantur* (KÉZ. I, 4., *Bud. kr.* 30. 1.: Domina Griiniheldina; *Képes kr.* 10. f.: Domina Crumheldina; THUR. (, 23.: Domina Kremheyleh).

A Mikoltról szóló elbeszélés teljesen egyezik a külföldi történetírókéval, csak a leány neve hangzik másképen. Ép ezért igaza lehet Riedl Frigyesnek, hogy a *Micolt* név csak pakeographiai hiba *Ildico* helyett, a minthogy krónikánk tulajdonnevek írásában egyáltalában nagyon pontatlan. A *Bractanorum* v. *Bactrianorum regis filia* appositiot, mely csak a magyar krónikákban fordul elő, következőleg véljük magyarázhatni. Krónikásunk külföldi történetírókban olvasta, hogy Ildikó hún leány volt (*Chron. Alexandr. cum pellice Hunna*), de hogy Attilához méltó legyen, legalább is királyi rangúnak kellett lennie s így természetesen nem maradhatott meg hunnak, mert a hún király maga Attila volt. Ezért tehát egy, az ő nézete szerint, rokon törzs, a baktriaiak királyának leányává tette; a baktriaiak ugyanis Isidorus szerint scythia nép voltak, és így a a hunoknak rokonai.

¹ Bactriani Scytae fuerunt, qui suoruni factione a suis sedibus pulsi iuxta Bactron, Orientis thivium, consederunt. Isin., *Orig.* IX, 2, 4-t.

Csaba anyja természetesen senki egyéb, mint Honoria, Theodosius unokája, III. Valentinianus nőtestvére. Thierry e nőt illetőleg azt jegyzi meg, hogy krónikáinkban a nemzeti hagyományt otrombául össze látjuk vegyítve a német hagyománnyal; ez adta Kriemhildet, amaz Honoriát. «Az ázsiai hiúság nem engedhette meg, hogy egy göyög császár leányának szerelme, bármily méltatlannak tarthatták is rá, egy hűn királyra nézve elveszett legyen és összekelette Attilát Theodosius unokájával.¹ E magyarázatot helytelennek tartjuk, minthogy Honoria alakját és szerepét nemzeti hagyományból származtatja. Attila soha nem lépett komoly összeköttetésbe Honoriával, a ki maga kínálkozott neki feleségül, de a kinek ajánlatára Attila csak akkor emlékezett, mikor ürügyül használhatta arra, hogy az itáliai udvarral kiköthessen. Az egész ügy csak mintegy diplomatiái jegyzékváltás tárgya volt és Attila népének eszébe sem juthatott Honoriáról csak beszélni is és még kevésbé róla hagyományt alkotni. De igenis áll az, a mit Thierry mond, a krónikásra nézve, ő nem hagyhatta veszendőbe menni Honoria ajánlatát és a görög császárlányt Attila nejevé tette.

A mi a krónikánkban szintén előforduló Kriemhildet illeti, ennek nevét és alakját a krónikás vagy abból a forrásból vette, a mely Attila thüringiai tartózkodásának történetét szolgáltatta és a melyben Kriemhild is említve volt mint Günther király leánya (1. 63. l.), vagy pedig Magyarországon élő — német eredetű — szájhagyományból merítette. Ez utóbbit valószínűvé teszi az a körülmény, hogy a krónikás később a *praedium Crumhelt* említésénél élő hagyományra hivatkozik, Kriemhildnek tehát nálunk is ismeretesnek kellett lennie.

Kriemhild neve a német mondába vezet bennünket, mely szintén több nejét ismeri Attilának. A legtöbb feldolgozásban Attila első neje Helche, a második Kriemhild s csak kivételkép fordulnak elő más feleségei is (mint a *Waltherim-ban* Ospirin).

A mi Helchét, a történeti Kerkát illeti, ez igen sokszor előfordul a német monda feldolgozásaiban, a *Nibehui gének-beu*, a *Klage*, *Biterolf* és *Eckenlied-ben* Helche néven, a *Thidrekssaga*-ban Erka, a *Heldenbuch* függelékében Herchin. Helche mindenütt

¹ THIERRY, *Attila-mondák* 135. 1.

a jóságos királyné, a szende, hű hitves és a szerető anya képe, a ki pártfogója a férje udvarában menedéket kereső üldözötteknek, jóakaró segítője a száműzötteknek.

Attila másik neje a német monda szerint Kriemhild, a burgundi királyleány, a gibichungok (Gunther, Gernöt és Giselher) testvére. Neve a legkülönbözőbb alakokban (Grimhild, Gremüd, Crimild, Chreimhilt, Kreinheiltz, Gramulla stb.¹) tordúl elő. Ó a német monda legrégebb alakjai közül való és Attilával csak később kapcsolatot össze. A kapcsolatot, mint említettük (lő. 1.) egyrészt a burgundok kipusztításának története, másrészt a Kriemhild és Ildikó nevek közti hasonlóság képezte. A német monda szerint Attila Helche halála után Rüdiger (*ThidraksH.* Rodolfur) ögróf által nőül kérti Kriemhildet s ez hosszas vonakodás után beleegyezik, hogy Attila nejévé lesz és kíséretével útnak indul új hazájába. A *Nihevajének* szerint Bécsben (in der stat ze Wiene I 865. str.) ülik meg a lakodalmat, Misenburgnál (Mosón) hajóra ülnek és a hűn székvárosba indulnak. Kriemhild 18 évig a hunok szeretetétől környezve élt Etsel oldalán. De boszúja nem aludt ki szívében és ekkor rábíri férjét, hogy a gibichungokat udvarába hívja. A burgundok útnak indulnak, mindenféle kalandok után Húnországba érnek, a hol Kriemhild véres boszúját tölti rajtuk.

Az éjszaki hagyományban Kerka csak egyszer fordul elő (a *III Gudrundal-ban*) Herkia néven és pedig mint Atli ágyasa. A Kriemhildnek megfelelő alak a skandináv mondában Gudrun nevet visel. A ginkingok testvérüket Gudrunt azért adják nőül Atlinak, hogy ne boszúlja meg rajtok hűgának Brynhildnek megcsalását és halálát. Atli azonban épen Gudrunt használja boszúja eszközéül (mint a német hagyományban Kriemhild Ezelt). Magához hívja sógorait és megöli őket. Gudrun nem viselkedett testvérei iránt boszús érzülettel, mert a feledés italából ivott; megbocsátott nekik és midőn most Atli elveszíti őket, az ő kötelessége, hogy érték boszút álljon. Megöli és felapírtja tulajdon gyermekeit s apjuk elébe teszi ebédül. Ezután Atlit magát is megöli és rágyújtja a palotát.

E fejtegetésből tehát kitűnik, hogy a német monda Attila

¹ L. MÜLLENHOFF, *Zengnisse u. Excurse. Ztitschr. f. deutsch. Altertum* XII. 300.

nejeinek alakjait tekintve (az egy Kriemhild nevén kívül) nem volt kimutatható hatással a magyar mondára, illetőleg krónikáink előadására.

2. Attila halála.

Úgy a történeti kútfők, mint a mondai feldolgozások túlnyomó része Attila halálát utolsó házasságával hozza kapcsolatba. Jordanesnél találjuk Attila kimúlásának legeredetibb leírását és ő tőle vették át a későbbi írók is. Ezek egy részénél azonban az elbeszélés változtatását találjuk. E változás abban áll, hogy Attila utolsó házassága és halála között szorosabban meghatározzák a kapcsolatot és e két eseményt többé-kevésbé okozati összefüggésbe hozzák egymással.

Jordanes következőleg beszéli el Attila halálát: »Qui Attila puellam ildieo nomine ... sibi in matrimonio ... socians eiusque in nuptiis hilaritate nimia resolutus vino somnoque gravatus resupinus iaceret sic!, redundans sanguis, qui ei solite de naribus effluebat, dum consuetis meatibus impeditur, itinere ferali íaucibus illapsus extinxit.« Másnap halva találják a hatalmas fejedelmet, sebnek nyoma sincs testén; a leány lecsüggesztett fővel siránkozott a halott mellett. Azon éjjel Martianusnak, a keletrómai császárnak, Attila tört íjjá tűnt fel álmában. A hún vitézek ünnepies temetést rendeztek, gyászdalokat énekeltek, azután a holttestet sok kincsesei együtt hármás (vas, ezüst és arany) koporsóba helyezve, eltemették és a sírásókat megölték. (*Get.* 4-9. f.)

Ezen felfogás mellett, a mely szerint Attila egész természetes halállal múlt ki, nemsokára más variációk is tűnnek fel. Nagyon közelfekvő volt az a gondolat, hogy Attila halálát Ildikónak tulajdonítsák. A *Chronicon Alexandrinum*¹ a leányt még csak gyanúsítja (nocte cum pellice Hunná, quse puella de nece eius suspecta fűit, dormiens etc), *Murailinus Comi'smhv* határozottan ő neki tulajdonítja a gyilkosságot, -melyet a leány Aetius biztatására követett el. (*Chron. ad a. 452.*: Attila Aetii hortatu noctu mulieris manu cultroque confoditur). Még tovább megy a *Poëta Saxo* (900 körül):

Attila ntultorum totiens victor populorum
Feminea pert'it dextra , sub Tartava trusus.

¹ L. *Zrítchrift f. deutsch. Altertum* X, 158.

Namque ferunt quod eutn vino soninuque gravatum
 Cuin nox omnigenis animantibus alta quietem
 Suggesteret cceptis crudelibus eí't'era coniuix
 Ducens insomnes odiis stimulantibus uinbras
 Horrenda regem regina peremerit ausu.
*Ultra nevem proprii tamen est hoc crimine patria.*¹

Az *Annales Quedlinburgenses* pedig elbeszéliik, hogy Attila a leányt erőszakkal ragadta el atyjától: Attila rex Hunorum et totius Europye terror a puella quadam, quani a patre occiso vi rapuit, cultello perfossus interiit.²

A magyar krónikák a legrégebb hagyományt, a Jordanesét követik, mely a leányt nem okolja a bűn elkövetésével. KÉZAI (1, 4.) szerint is Attila valamivel többet talált inni a rendesnél (plus excesserat more solito in potando), orra vére megered s ő megfullad. Mikolt észrevevén, hogy ura meghalt, jajveszékelni kezd. A hunok Keveházán temetik el Attilát a többi vezérek mellé. Hasonlóan mondják el az eseményt a *Budai kr.* (27. 1.) és a *Képes kr.* (10. fej.) is. THURÓCZI előtt, úgy látszik, Freisingi Ottó könyve is feküdt, minthogy szóról szóra átvesz egy megjegyzést, melyet Ottó Attila halálának elbeszélésénél tesz: OTTÓ FRISING. *Ghron.* IV, 28.: Justo Dei iudicio id factuni arbitror, ut qui semper humanum sanguinem sitiverat, proprio quoque sanguine suffocatus interiit.³ Tmm. 1, 22. Rex qui multarum fudit sanguinem gentium, ipse proprio sanguine suffocatus est. — A Martianus álmáról szóló mondatát a magyar krónikák is közlik.

CALLIMACHUS szerint Attilát több előjel figyelmeztette halála közelségére. Mikor Italiából visszatérőben volt, a Licius folyón átkelve egy őrzőgő nő rohant elébe és lovát féken ragadva, háromszor rárivallt: Vissza, Attila! (ter frementi voce acclamavisse: Retro Attila!); házassága napján kedvelt lova, a nélkül, hogy baja lett volna, hirtelen kiadta páráját; mikor Attila menyasszonya a hálószobába lépett, megbotlott a küszöbön. Végre Attila halálát megelőzőleg huszonegy éjszakán üstökös tündöklött az égboltozaton. Mindez önkényes bővítése az eseménynek részben történeti hagyo-

¹ Lib. 111. v. 26'—34. *Mon. Germ.* I, 247. — Hertz, a *Poéta Saxo* kiadója e helyhez a következő megjegyzést csatolja: (v. 28—34.) poéta *Alboini et Attih necetn confndit cf. Jovdanes o. 4it.*

² *Mon. Germ.* SS. 111, 32.

³ *Mon. Germ.* SS. XX, 210.

mányokkal (az első mese egy Drususról szóló régi monda¹), részben a néphit babonáival.

Feltűnő, hogy a német (németországi) monda nem beszél Etzel haláláról. A feldolgozások nemcsak hogy nem emlíkeznek meg róla, hanem, saját tanúságuk szerint, nincsenek is e dologban tájékozva.² Az a később egészen közmondássá vált hír kezdett terjedni, hogy Attila nyomtalanul eltűnt.³ A *Klage* szerzője a költemény utolsó verseiben nyíltan megvallja, hogy Attila haláláról nem tud semmi bizonyosat:

- (4328.) sürneliche jehent er [Efzei] würde erslagen:
só sprechent sünieliche nein . . .
- (4334.) des wonders würde ich nimmer vri,
weder er sieh vergienge
oder in der luft empfienge,
oder lebende würlde begraboi,
oder ze himele üt erhaben . . .
- (4347.) oder ob er sus si verschwunden
daz enhát nieinen noh ertiirulen . . .
- (4357.) dn von weiz nocht niemen
ivar der künee Etzel ie bequam
oder wiez umbe in ende nam. (ed. BAKTSCH.)

A 4335—4348. versekben a lehetőségek egész sora van elmondva s ezek közül egyesek bizonyosan csak az író agyának szülöttei, de egy részök népies hagyományon alapulhat. A történet előadására czéloz a 4348. v. (er würde erslagen), néphagyományra a 4337. (lebende begraben). Ugyanez a hagyomány t. i. más feldolgozásokban bővebben maradt ránk. A német forrásokból merítő *Thidrekssaga* úgy beszél el Attila halálát, hogy Aldrian, Hagne (Hagen) fia, azon ürügy alatt, hogy megmutatja neki a nibelungok kincsét, egy hegy belsejébe csalja őt, a hol csakugyan sok arany és ezüst van. Míg Attila a kincsek nézésébe merül, azalatt Aldrian

¹ L. DÁVID MÜLLER, *Gescliehte des deutschen Volkes* 1876. 10. 1.

² AVENTINUS (XV. sz.) azonban említi, hogy szóltak róla népies költemények: «In den teutschen reiraen, so man von jm gemacht vnd noch singet, st.ehet, er sol zu Ofen in der hauptstatt, ictzt in Vngern, gewohnt haben, allda gestorben segno Bajor krón. 2hl.; id. GRIMM, *Deutsche Heldensage* 1867. 306. 1.

³ L. HEINICH (T., *Etzelburg* stb. 33. 1., GRIMM, *D. Heldem.* 157. MÜLLENHOFF, *Zeugnisse und Excursus. Zeitschr. f. d. Alt.* XII, 370.

rázárja a hegy üregbe nyíló három ajtó s Attila ott hal meg. (881. f.) Ugyanezt beszéli el egy farói népdal¹ és úgy látszik erre céloz egy az önzésről szóló XV. századbéli *Spruch*: kimig Etsel durch *aigen-nutze* starb.²

E mondában még rá vélek ismerni a történet elbeszélésére, mely szerint Attilát sok drágasággal temették el (JORD. 49. f.: addunt faleras vario gemmarum fulgore pretiosas et diversi generis insignia); a hármias ajtó megfelel a hármias koporsónak, mely Attila holttestét magába zárja. Az egész monda alapgondolata ugyanaz, melyet, mint említettük, egyes krónikák és történetírók kifejeznek: a mire Attila egész életében szomjazott, abban leli halálát.

A történet előadásához még közelebb áll az *Eddá-n&k* Attila haláláról szóló elbeszélése, közel áll t. i. azon történeti kútfők felfogásához, a melyek a nőnek tulajdonítják Attila meggyilkolását. A *Sigurdharkvidha* (III, 57.) jóslatkép elmondja, hogy miután Atli a ginkingok nemzetséget kipusztította, Gudrun éles vassal fogja agyonszürni alvó férjét. Az *Atlamal* szerint (87.) Gudrun ugyan csak álmában öli meg Atlit, de nem egyedül, hanem Hniflungr segítségével. Az *Atlakúdha* (49. str.) előadása szerint Gudrun megölte tulajdon fiait és húsokat feltálalta férjének, azután mikor Atli részeg állapotban van, őt is megöli s végül felgyújtja a palotát is.

Grimm Vilmos³ kétségbevonta, hogy az Eddának Atli haláláról való elbeszélése a történeti hagyományon alapszik, de Müllenhoff helyesen rámutatott a szembeszökő egyezésekre és kimondta: «Die Todesart des Atli ist ganz gleich dem Tode des Attila, wie das Gerücht ihn darstellte, und jedermann wird aus der Uebereinstimmung schliessen müssen, dass das Gerücht, wie es zu Ohren römischer Ghronisten gekommen war, sich ebenso zu seiner Zeit nach Deutschland verbreitet hatte und dann zur Sage entwickelte... Die Behauptung dass Atli ausser Beziehung auf den historischen Attila stehe, ist gewiss so grundlos, wie der Zweifel, zumal da es auf der Hand liegt, dass wenn wir überhaupt eine Entwicklung und Ausbildung der Sage annehmen, hier der Mord Atlis not-

¹ L. GRIMM, *Deutsche Heldensage* 1867. 332. l.

² U. o. 287. l.

³ U. o. 8. 9. l.

wendig das erste, und das übrige, vvas die nordisehe Sage mehr hat, blosser Erweiterung ist.»^x

Szembetűnő, hogy Attila halálának az az elbeszélése, melyet az *Eddá-ban* találunk, és az, melyet a magyar krónikák tartottak fenn, közelebb áll egymáshoz, mint akár az északi és a német, akár a magyar és a német hagyományé.² Ezen egyezés, mely részletekre is kiterjed (Attila részegsége, a nő jajgatása), a végső forrás közöségén alapszik. Ez mindkét előadásra nézve a történet, a magyar krónikáé írott történeti munka, az *Eddá-é* élő történeti hagyomány. Épen mivel az északi monda egyáltalában régibb és tisztább alakban maradt fenn, mint a német, azért e tekintetben is hívebben adja elő a történeti eseményeket. Másrészt a magyar krónikák és az *Edda* eltérése onnan származik, hogy amazok oly kútfőből merítettek, a mely nem vádolja a leányt Attila halálával, míg a skandináv dal oly hagyományon alapszik, mely szerint Attila tulajdon nejének esett áldozatául.

VI.

ATTILA UTÓDAI.

1. Attila fiai. Praelium Crumhelt.

A mint Attila feleségeinek száma — a krónikák szerint — igen nagy, úgy fia is számtalan volt. Jordanes szerint egész népet tesznek (filii Attilae quorum pene *populus* fuit 50. f.) s a mi krónikáink is hasonló kifejezésekkel élnek (multitudinem filiorum formidantes, qui *quasi popidvs vix potuit numerari* KÉZ. I, 4., szintűgy *Bud. hr.* 29. 1., *Képes kr.* 10. f., THUR. I, 23.).

Attila nejei közül, a történet fentartotta egynek-kettőnek nevét is; épúgy voltak fiai közt is kiválóbbak, a kiknek nevét ismerjük. Priskos Attilának egy Ἡρόνιος nevű fiát említi, a kit ő kiválóan kedvelt, mivel a jóslat szerint e fiu lett volna hivatva, hogy nemzetségét felemelje. Jordanes *EUac*, *Hernac* (50. f.) és *Dintzic* (5:1 f.) nevű fiait említi.

¹ Müll.iiKNHOFF, *Zur Geschichte der Nibelungensage Zeitschr. f. deutsch Altér.* X, 158.

² «Figyelemre méltó, hogy hazai feljegyzéseinkben a katasztrópha közelebb áll a mondának skandináv, mint német alakjához.» HEINRICH G., *Mzelsburg* stb. 32. 1. jegyz.

Attila halála után e fiai közt versengés ütött ki s a leigázott idegen népek elérkezettnek látták az alkalmat felszabadulásukra. A gepida király, Ardaricus, Attila kedvelt vazallusa, kezdte meg a királyfiak ellen a háborút és ő hozzá csatlakoztak a többi népek is. A döntő ütközet a Nedao (v. Netád) folyó mellett történt. Ellac, a kit Attila (Jord. szerint) utódjává akart tenni, elesett a csatában, a többi testvér a pontusi tenger mellékeire menekült. A hunok hatalma meg volt törve; Dáciát a gepidák foglalták el, Pannóniát a gótok. (Jord. *Get.* 50. f.)

A magyar krónikák ez esemény elbeszélésénél eltérnek a történeti kútfőktől. Attila halála után a meghódított idegen népek nem gondolnak felszabadulásokra, ellenkezőleg, rettegve várják a jövőt. Attila fiai közül kettő válik ki, Csaba a ki Honoriatól született és Aladár, Kriemhild (KÉZ. Gremildis) magzata. Mindketten a trónra vágnak s ezért visszavonás támad közöttük. A két testvér ellenségeskedését szítja a veronai Detre. A bűn birodalom népei két pártra oszlanak, a hunok Csabához állnak, a germán népek, az «*extera nat.io*» Aladárhoz csatlakoznak. Háborúra kerül a dolog, az első ütközetben az idegen népek vereséget szenvednek, de a Sicambria mellett vívott népcsatában, mely tizenöt napig tart, Csaba a vesztes. A hunok közül csak kevesen maradnak életben, Csaba elmenekül. Ez az a harc, melyet a hunok (azaz a magyarok) mai napig *Kriemhild csatájának* (*praelium Crumhelt*) neveznek. (KÉZ. 1, 4., *Bud. kr.* H0. 1., *Képes kr.* 10. f.)

Krónikáink ez elbeszélése, mint e vázlatból is kitűnik, eltér a külföldi történetírók előadásától. E mellett lehetetlen észre nem venni benne a *mondai elemeket és az epikus alkotás nyomait*. Egészen mondai és epikus az az eljárás, hogy e küzdelem szemlélves ügyként van felfogva. Csaba és Aladár közt már némi fajbéli különbség van, részlten ez okozza ellenségeskedésüket s e körülmény magyarázza meg a népek kettéválását és pártfoglalását is. A történeti Ardaricus helyét a mondai Detre foglalja el, a ki épúgy gyűlölséget szít a vérrokonok közt, mint pl. Sibich a német Ermenrich-mondában. Az elbeszélés kifejlésén is meglátszik az epikus alakítás hatása. Az első, kedvező ütközet, mely a hunokat reménnyel kecsegteti, mintegy a cselekvény peripetiája, ezután következik be a tragikus katasztrófa, a két álló hétig tartó népcsatában a hatalmas hún birodalom rombadőlése. — Krónikáink

száraz elbeszélése is valóságos epos in nuce, bár meglátszik, hogy az író e hagyományt a történeti kútfők előadásához közelebb hozni törekszik, vagy pedig megfordítva: történeti keretbe illesztette be a mondai alkotást.

A német monda is tud Attila fiairól, de neveikre nézve az egyes feldolgozások eltérnek egymástól. A *Nibdunge*nek szerint Attila gyermeke Ortlieb, a *Bittrolf*-ban fiai Ort és Erpse, a *Rabenschlacht*-ban Ort és Scharpfe, a *Heldenbuch*-ban Erkától két fia van, Ort és Scharpf, Kriemhildtől egy: Aldrian, a *Thidreksaga*-ban Ortvin és Erp. Az *Edd*-ban Atli gyermekei Erpr és Eitill. A legtöbb feldolgozás szerint még gyermekeikben vagy ifjúkorukban vesznek el. A *Nibd/nigimck-beu* Hagen levágja a gyermek Ortliebet, az *Eddú*-ban Gudrun maga öli meg két gyermekét, a *Hahenschlacht*-ban Dietrichchel háborúba mennek és Wittich keze által esnek el.

Attila fiainak oly testvérharezáról, a milyent krónikáink beszélnek el, nem tud a német monda. A magyar krónika *pradium Crumhelt-jének* látszólag megfelel ama küzdelem, melyet a *Nibelungének* beszél el és mely ott az utolsó versszakban (2379) *der Nibelungc not-nak* van nevezve. Ez az a véres harcz, mely Etzelburgban Kriemhild, illetőleg Etzel emberei és a burgundok közt lefolyt. Kriemhild meghívatta testvéreit. Etzelburgba s ezek nagy kísérettel meg is érkeztek. A boszú után lihegő nő Bloedelint ingerli a burgundok megtámadására. Hagen erre megöli Ortliebet és most iszonyú öldöklés következik. Rüdiger haboz a küzdelemben részt venni, de Etzel kívánságára rátör a vendégekre, a kik őt is leágják. Erre Dietrich is felbószul s nemsokára megkötözve hozza Hagent a királyné elé. Kriemhild megígérte Dietrichnek, hogy Hagen és Gunther életét kímélni fogja, de midőn Hagen nem akarja megmondani, hová rejtette a nibelungok kincsét, mivel fogadást tett, hogy nem árulja el e titkot, míg fejededelme életben van, a fűriává vált nő előbb saját, testvérének Gunthernek véteti fejét, majd a még mindig daczoló Hagent is lefejezi. Hildebrand e szószegésen felindulva, levágja Kriemhildet.

Ezen irtózatos küzdelemnek, mint említettük (57. 1.) történeti alapja a hunok és burgundok közti harcz, a melylyel talán a netádi csata hagyományai is egybeolvadtak (1. 99.],), de ez utóbbiak elemeit a csata leírásában ma már nem lehet kimutatni.

Hunfalvy Pál nézete szerint a magyar krónikások a *praelium*

Crumhelt leírásában a történeti előadás mellett a *Nibelungének* előadását is követték: «So wird die Katastrophe des Nibelungenliedes mit der Geschichte verquickt; denn die wirkliclie Geschichte kennt nicht Kriemliild und nicht Kriemhildens Schlacht.^o Ez állítás bebizonyítása azonban alig volna lehetséges, mert Kriemliild nevének előfordulása még nem mutat egyenesen a *Nibelungének* hatására, e nevet a krónikás másunnán is meríthette. A mi pedig magát az eseményt illeti, igaz ugyan, hogy úgy a *Nibelungének-beii*, mint krónikáinkban hunok és germánok harczárói van szó, csak-hogy ezt sokkal megelőzőbben előadják a történeti kútfők és semmiből sem lehet következtetni a *Nibelungének* hatására. De ha nem az eseményben, talán az előadásban, a leírásban lehetne egyező vonásokat találni, melyek ily hatásról tanúskodhatnának. Egy vonást csakugyan találhatunk is, mely közös a *Nibelungénckben* és krónikáinkban, t. i. a vér borzasztó mennyiségűiok leírását. A *Nibclun gének-bői* erre vonatkozólag a következő helyeket idézhetjük:

2078. daz pluot allenthalben dui'ch diu löcher vlöz
unt dá zen rigelsteinen von den túten tnan.
2114. Do sprach von Tronege Hagene: h' edeln ritter guot
swen der durst twinge, der hinke hie daz pluot.
2117. Do d'andern daz gehörfen, daz ez in dühte guof
dó wart ir mivhel rnére die trunken ouch daz pluot.

Ennek megfelelően krónikánk következő leírása: In quo quideni prselio tantus sanguis germanicus est effusus, quod sí Teutonici ob dedecus non celarent et vellent pure referare, per pl üres dies in Danubio aqua bibi *non* poterat, nec per horninem, nec per pecus. (KÉZ. 1, 4.)

De nem tekintve, hogy ily túlságosan kiszínezett vonások a csaták rajzaiban nagyon közönségesek voltak, krónikánk maga is mutatja, hogy e helyet nem merítette sem a *Nibelungének-ből*, se általában német forrásból, mert azt mondja, hogy a németek e nagy vérontástól nem szólnak. Azonkívül mind a két leírásnak közös forrását is ki lehet mutatni (ha ily esetben erre egyáltalában szükség van), t. i. a catalauni ütközetről szóló történeti hagyományt, melyről följebb (59. 1.) már megemlékeztünk. A *Nibelungéneket*

¹ HUNFALVY, *Die Ungern*. 1881. 134. l.

illetőleg már Grimm Vilmos¹ mutatta ki az idézett helyeknek Jordanes előadásával való egyezését s ugyancsak Jordanesből vették e részletet a magyar krónikák is.

A *Nibdungének* katastrophájának elbeszélése tehát nem volt kimutatható befolyással krónikáink előadására. Különbben is, ha a magyar krónika a *Nibelunrjének-et* követte volna, nem volna érthető, hogy az a krónikás, a ki Attilát még a catalauni ütközet elbeszélésénél is győzelmesnek tünteti fel, oly esetben, midőn a hunok valóban győztesek voltak — mert a *Nibdunge not* mégis csak a hunok győzelmével végződik — e győzelmet vereséggé változtatta volna.

A német monda befolyásának csak a *pralium Crumhelt* kifejezést (*Bud. kr.* 30. 1.: Grimiheld prailium, *Képas kr.* 10. t. Grumheld pr., Kézainál pr. *Crumhelt* név alatt még kétszer fordul elő, I, 4, p. OJ. és 63., mint pr. *Crimildinum* szintén kétszer I, l. p. 64. és II, 1. p. 69.) tulajdoníthatjuk, a melyet a krónikás és a nép is (quod Hunni pr. *Or.* usque adhuc nominantes vocaverunt) nem is találóan alkalmaztak oly csatára, melyben Kriemhild elő sem fordul. E kifejezést különben nem találjuk sem hazai, sem külföldi feldolgozásokban.²

Kriemhild nevének előfordulása és a De Irének tulajdonított szerep (v. ö. 45. 1.) arra engednek következtetni, hogy ez a hagyomány is eredetileg hazánkban élő német mondai hagyomány volt, melyet a magyarok átvettek és melybe ők öntöttek németellenes szellemet. Ugyanezen német befolyásnak lehet tulajdonítani az *Aladár* nevet is, melyet a német monda szintén alkalmaz Attila írára. (1. 75.1.) Megjegyezzük különben, hogy Thierry (*Att. tört.* II, iM.) és Riedl (id. h. 337.) Aladár nevét a gepida király nevéből *Ardaricus*-ból származtatják.

¹ GRIMM, *Deutsche Heldensnye* JS'17. Tó. 1.

² Az *Egyet. Philologiai Közöny* VII. évf. 119. lapján H. G. egy XV. századbeli, St.-Mangból származó szirony-kézirat egy passusát közli, mely *Kriemhild háborijától* szól. (Post cuius Attila¹ mortem in Etzelbure fuit bellum Krimldinum, omnium prasteritorum bellorum maximum.) Ez azonban már a magyar krónika hatása alatt lehet írva; Kézai krónikája már a XIV. században németre volt fordítva; a *pralium Crumhelt* kifejezés e fordításban *fraw crimhelten streit-nek* hangzik. L. GRIMM, *D. Heldensange* 168. 1. jegyz.

2. Csaba és a székelyek.

A magyar krónikák szerint. Csaba a «Kriemhild csatája» után 15,000 hunnal Görögországba menekült nagyatyjához, Honorius császárhoz. Néhány év múlva Scythiába költözött, ott maradt vérrokonainál s nem szűnt meg őket ösztönözni, hogy álljanak boszút elesett rokonaikért a pannonai germánokon. De minthogy Csaba felesége nem hűn származású, hanem a korosmin népből való volt, az őshaza lakói idegennek tekintették őt is és nem hallgattak szavára. Minthogy Csaba nem tért vissza Pannoniába, a krónika szerint a köznép még ma is azt mondja a távozonak: akkor térj meg, mikor Csaba Görögországból. (Unde vulgns adhuc loquifur in communi: Tunc redire debes, dicunt recedenti, quando Chaba de Graecia revertetur. KÉZ. 1,4., *Bud. kr.* Hl. 1., *Képes kr.* 10. f., THUR. I, 23.)

Azok a hunok, a kik a *praelium Crumhelt* után az országban maradtak, összesen háromezren, Chigle mezején (*Bud. kr.* 31. 1. Csigladmezei) vonták meg magokat és szaglónak (KÉZ., *Siculi Bud.kr.*) nevezték magokat, hogy a Pannoniában lakó idegen népek ne ismerjék fel bennök a hunok ivadékait. Mikor híret vették, hogy a magyarok Árpád vezérlete alatt bejönnek az országba, elébök mentek, segítségökre voltak az elfoglalásnál s azután a hegyek közé vonultak. (KÉZ. 1,4., *Bud. kr.* Hl. 1., *Képes kr.* 10. f., THUR. I, 23.)

E hagyománynak megfelelő elbeszélést hiába keresünk a külföldi hiteles kútfőkben. Attilának Csaba nevű fiáról és ennek kalandjairól époly keveset tudnak, mint a székelyek hűn eredetéről.

Csaba életrajzába illő vonásokat beszélnek el egyes történetírók Attilának egy *Giesmus* vagy *Gheism* nevű fiáról, a ki Ardaricus gepida király hűgától született neki s ép ezért némelyek gepidának mondják. Attila halála után nagybátyjához vonult Gepidába és ott mint ennek vazallusa kicsiny népével nyugalomban élt.¹ Csaba históriájának némely vonása rokonságot mutat a *Gheism*ével. Mindketten Attila fiai, mindkettőt idegen rokonsága miatt idegennek

¹ A *Gheism* életére vonatkozó adatokat — Csabára vonatkozás nélkül — I. THJERRY, *Attila története* II, -20. 47. 1.

tekintik, mindkettő egy rokonához vonul idegen földre s ott tölti napjait élete végéig. Mind a mellett elegendő számú s biztosabb adatok hiányában nem akarunk ez egyezésből következtetést vonni.

Csaba mondájára ANONYMUS is czéloz munkája egy helyén (45. fejj.), midőn a Görögországba költözött Csaba-magyarokról szól: *populus ille qui nunc dicitur Sobamogera mortuo cluce Zuard in Graecia remansit et ideo dictus est Soba secundum Graecos, id est stultus populus?*, quia mortuo dominó suo viam non dilexit redire ad pátriám suam.

A Csaba-mondára nézve régóta fennáll az a vélemény és máig sincs megdöntve, hogy e hagyomány mythikus alapon nyugszik. Ezt bizonyítja a *hadak útjáról* szóló monda, a mely szerint, mikor a székely népet ellenség szorongatja, Csaba és hada felvonul a csillagos égen, ott leszáll a földre, a hol az égboltozata havasokkal ölelkezik és megveri az ellenséget. A fényes hadak ösvénye pedig eltörülhetetlen marad az égen, ezért nevezik azt a székelyek hadak útjának.¹ Ugyancsak mondai vagy mesei eredetre mutatnak egyes kifejezések, pl. a Csaba íre, egy növénynek (Pimpinella germanica saxifraga) népies neve.² Valószínű tehát, hogy a krónikánkban közölt monda és közmondás is élt róla. Vájjon Csabát a nép kapcsolta-e össze Attilával, vagy a krónikás, azt teljes biztossággal alig lehet eldönteni. Hogy a krónika Aba nemzetségét Csabától származtatja, az még nem bizonyítja azt, hogy Csaba egész mondája Aba kedvéért kapcsolatott utólag a hünmondához;³ hisz Abát száraz genealógia útján is lehetett volna származtatni valamely kiváló őstől, a nélkül, hogy a közvetítő tagoknak, a milyen ez esetben Csaba volna, élen lényeit bővebben el kellene beszélni. Épen megfordítva, a krónika szövegéből szembetűnő, hogy Aba leszármaztatása van utólag beleszúrva Csaba történetébe.

A mi a *székely-hagyományt* illeti, az ethnographia kimutatta, hogy e nép hün eredete nem igazolható. Hunfalvy Pálé az érdem, hogy e kérdést tisztázta és bebizonyította a székelyek magyar eredetét. Ebből tehát az következik, hogy krónikáink rajok vonatkozó

¹ IPOLYI, *Magyar Mythologia* 581. i. — LUGOSSY, Ósmagyar csillagismeik közlemény. *Új M. Múzeum* 1855. 115. 1.

² IPOLYI, *M. Mythologia* 253. 1.

³ HIEDL, id. h. 337. 1.

hagyománya sem lehet hún-eredetű, hanem hogy a székelyek magok kapcsolták eredőiket a hún néphez.

Hunfalvy Pál azonban tovább megy és egyúttal e monda keletkezését, illetőleg a krónikás eljárását is meg akarja magyarázni. «Kérhető valaki: mikép jött az első krónika arra, hogy minden történelmi alap nélkül az erdélyi székelyek hún eredetét költse? A krónika maga felel rá. A mint költötte Hunort és Magort, Attilának származását hol Nimródtól, hol Magortól s Árpádnak származását Attilától, úgy költötte a székelyek húnágát is.»¹ De, kérjük ismét, mi okból kellett a székelyek hún eredetét a magyaroktól külön magyarázni? Ha a magyaroknál a krónikás elegendőnek tartotta constatálni, hogy ők mint a hunok utódai jöttek be az országba (Kéz. II, 12. stb.), miért kellett a székelyeket külön s ily kerülő utakon a hunoktól származtatni? a krónikás miért tűzte maga elé e teljesen íélesleges feladatot, ha aztán nem tudta másképp megoldani, mint alaptalan mesék költésével?

Nincs annál természetesebb, mint hogy valamely nép, ha némi alapon teheti, egy nagy, hatalmas nemzethez kapcsolja eredetét. így volt ez a székelyekkel is. Ha e rokonsági monda vagy mese nem a népből indult volna ki, akkor nehezen terjed volna el a székelyeknél annyira, mint a hogy azt tapasztaljuk. Szász Károlynak igaza van, hogy «ezer kézen forgó népkönyvből egy mese átmehet a nép tudalmába, de soha közkézen nem forgott, latin nyelvű tudós krónikákból soha.» (1. 23.1.) Pedig e monda a székely népnél nemcsak ma él, hanem köztudatként élt régebben, a XV. század közepe táján is, mikor a nyomtatás még nem terjesztette a krónikások «férczelményeit».² E kérdések különben részben azonosak a következő fejezetben tárgyalandókkal.

¹ HUNFALVY PÁL, *Magyarország ethnographiája* 302. 1.

² Erről Oláh Miklós érsek tanúskodik, a ki e tekintetben hiteles forrásból merített. *Attilájában* (16. feje.) elbeszéli, hogy atyja (Stephanus Olahus páter jneus) és Tomor Pál Ulászló király uralkodása idejében Székelyföldre mentek, hogy a királynak járó szokásos ajándékot átvegyék. Oláh Miklós apja elbeszélése alapján hivatkozhatik arra, hogy é különféle hagyományok még ma is élnek a székely népnél: «Hic populus etiam nunc a nostris putantur vetustiores esse Hunnorum qui in Hungária remanserint. Hi Siculi in hunc diem credunt Chabam non revertisse in Scythiam, sed in Grácia peremptum . . . Volunt se omnes habere ingenuos utpote qui sint veterum Hunnorum reliquiae.»

3. Hunok és magyarok.

Már az a tény, hogy krónistáink, midőn a magyarok történetének megírásához hozzáfogtak, első rész gyanánt a hunok históriáját adják elő, azt bizonyítja, hogy ők a hun és magyar nép rokonságáról, sőt azonosságáról¹ meg voltak győződve. Irataikban folyton felcserélik a két nép nevét, majd *Huni-nak* nevezve a magyarokat, majd *Hungari-nak* a hunokat.

Itt ismét hasonló kérdést kell fejtegetnünk, mint a melyet az előbbi fejezetben érintettünk: *vájjon a hűn és a magyar nemzet rokonsága nemzeti traditio volt-e nálunk, avagy tudákos krónikások koholmánya?*

Hunfalvy Pál erre a kérdésre nézve is az utóbbi nézetet vallja. Ő e hagyományt könyvmondának tartja s meg is nevezi a könyvet, melyből került: ez a *Nibelungének*.²

Hunfalvy mindenek előtt kifejti, hogy a magyarok bevándorlásakor sem ők magok, sem az egykorú írók nem is gondoltak a hím-magyar rokonságra, azaz sem ők, sem mások nem nézték őket hunoknak. Említi Ibn Dastaht, Reginot, Luitprandot és Konstantinost, a kik vagy *Hungari* néven szólnak róluk, vagy török népnek mondják őket. A 918—1047-ből való annalesek is mindenütt *Ungari*, *Ungarik*-nek nevezik.

A hunok Scythiából jöttek, tehát scythák voltak — így folytatja Hunfalvy fejtegetését — az avarok is onnan jöttek, tehát ők is scythák és egyszersmind hunok voltak. E vélemény volt elterjedve az avar háborúk idejében a frank Íróknál. A magyarok is Seythiából jöttek, őket tehát *avar* scytháknak kellett volna tartani, de ez nem történt,³ a tudós reflexió átugrik az avarokon és a magyarokat

¹ Erre nézve krónikánkban kétféle felfogás uralkodik, az egyik szerint testvérnepek s azért egy testvérpártól vannak származtatva., a másik szerint ugyanaz a nép s a magyarok beköltözése voltaképp a hunok visszatérése.

² HUNFALVY, *Die Ungern* 1881. 123. s köv. l.

³ Ez is megtörtént: Kosvitha avaroknak mondja a magyarokat, *Gesta Oddonis* ad a. 946: *Avaesque per hunc sepissime victi. Mon. Germ. SS. IV, 326.* — CASSEL szerint (*Magyarische Alterthum* 1848. 8. 1.) Vidukind is a N. Károlytól legyőzött avaroknak tartja őket és az *Annales Fuhlenses* a 894. évhez így szólnak: *Avari qui dicuntur Hungari.*

közvetetlen összefüggésbe hozza a hunokkal. Ezt a váratlan fordulatot — úgymond Hunfalvy — a Nibelungének okozta.

A Nibelungéneknek a magyar krónikákra való hatását lejjebb (88—1)3. 1.) összefüggőleg fogjuk tárgyalni, itt tehát csak a húnmagyar rokonság hagyományára nézve teszünk egy-két megjegyzést.

Psychologiailag könnyen megmagyarázható tény az, hogy ha két tárgynak, személynek stb. több tulajdonsága egyezik vagy ha ugyanazon viszonyok közt tűnnek fel, akkor azonosaknak vagy rokonoknak tartjuk. Ugyan e jelenséget észleljük a népfelfogásban is. Akárhány példa van rá, hogy egyazon területet elfoglaló, egymásra következő népeket nem különböztettek meg egymástól, úgy-hogy az egyiknek nevét a másikra is ruházták, kivált ha saját-ságaikra nézve hasonlóak voltak. Bizonyítják ezt azon példák is, melyeket Hunfalvy fejtegetésében említ. Hogy az avarokat hunok-nak nevezték, annak nem az volt az oka, hogy úgy mint a hunok Seythiából jöttek — erről nehezen volt tudomásuk a szomszédos népeknek — hanem az, hogy ugyanazon országot foglalták el és hogy ugyanazon szokásaik stb. voltak. A magyarokat ugyanazon okból hozták összefüggésbe a hunokkal, és azért nem az avarokkal, mivel az avarokat is hűri néven ismerték és mivel a magyarok egész megjelenése, történeti fellépése sokkal inkább hasonlított a hunoké-hoz. Az avarokról a szomszéd népek csak keveset tudhattak, mert ők nem barangolták be a külföldet oly gyakran s nem viseltek oly győzelmes hadjáratokat, mint a hunok. De fellép egy másik nép, ugyanazt a földet foglalja el, ugyanaz az életmódja, ép oly vitéz és vakmerő, ép oly harcias és győzelmes, mint a hunok. Ez a nép is folytonos rabló hadjáratokat, tesz Németországba és rémületbe ejti a lakosságot. Oly csodálatos és váratlan dolog-e, ha e népet nem a leigázott avarokhoz, hanem a romboló hunokhoz hasonlítják és ha nem avaroknak, hanem hunoknak nevezik őket? Természetes, hogy ez a nép, a rmigyarjitmjz_ej_is lassan tudoniást szerzett a hún népről, mely előtte e földet bírta s hasonló hadjáratokat viselt; megtudta, hogy a szomszéd népek őt e hún nemzet egyenes utódjának tartják s nem természetes-e, hogy ő maga is — ha nem is kizárólag — elfogadta e nevezetet? Nem könyvek csinálták és nem könyvek terjesztették tehát e véleményt, hanem egyes-egyedül a nép gondolkozásmódjában leli magyarázatát. Ez az oka annak,

hogy e felfogás teljesen azonos alakban jelenik meg oly népeknél, a melyek e tekintetben nem befolyásolhatták egymást, mint pl. a németeknél és a görögöknél.

Ezek után vizsgáljuk közelebbről a Nibelungéneknek azt az állítólagos hatását, mely magyarázatául szolgálna annak, hogy «a tudós reflexió» egybekapcsolta a hunokat és a magyarokat.

A Nibelungéneknek ily hatása teljesen képzelhetetlen már csak azért, mivel az egész költeményben mindössze kétszer fordul elő Magyarország neve:

116i2: Ruedegér von *Unyern* in siben tagén reit.

1373: Uzer *Vngerlande* der fürste Bloedelin . . .

Látni való tehát, hogy a Nibelungének nem cseréli fel a hún és magyar nép nevét, hanem csak az országét és így a magyar és külföldi krónikások legfeljebb azt tanulhatták belőle, hogy Attila országa s a későbbi Magyarország ugyanaz a tartomány, ezt pedig úgy is tudták. A Nibelungéneknek e tekintetben, — hogy t. i. felidézte a hún-magyar rokonság képzetét s a hún és a magyar név felcserélésére vezetett, — hatása egyáltalában nem képzelhető.

A dolog természetében rejlik, hogy még a Nibelungének keletkezése előtt, illetőleg attól függetlenül is felcserélték a hún és magyar népet.

Az Ausztriában készült úgyn. *Auetarium Gremifanense* már a 900. évnél mondja: infestacio Hunorum quietUngari nuncupantur,¹ a XI. század első feléből való *Chronicon Eberspergense* hasonlóan (ad a. 935): hoc tempore Hunis, qui et Ungri, orientales terminos devastantibus, Eberhardus eastrum mtiro civcumdare, fossas ampliare ecepit;² az ugyanazon időből való *Ghronicon Mediani monasterii* (Liber de Hildulfi successoribus) a 917. évnél említi: Huic successit Riqwinus secundus, tertius Ottó, quo superstite civitas Basilea ab Hunis expugnata est;³ 1159-ben, tehát még jóval a Nibelungének mai alakjának keletkezése előtt, a *Monacii Sazavensis continuatio Gosmac* II. Gézát rex Hunorum-nak, Magyarországot terra Hunorum-nak nevezi;⁴ Viterbói Gottfried

¹ *Mon. Germ. SS.* IX, 552.

² *Mon. Germ. SS.* XX, 10.

³ *Mon. Germ. SS.* IV, 89.

⁴ *Mon. Germ. SS.* IX, 161.

Memoria seculorum című munkájában (1185) említi: Ungari etiam Huni sünt appellati¹ stb.

E felcserelés előfordul görög íróknál is; *Leo Grammaticus* (1010), a mint Hunfalvy munkája egy más helyén (23. 1.) említi, a magyarokat turkoknak és hunoknak nevezi; a későbbiek közül *Kinnamos* és *Niketas Choniates* is *Öbvvot*-nak nevezi a magyarokat.²

A magyar és a hún nép nevének felcserélése tehát oly általános volt, hogy ha a magyar krónikák e rokonság képzetét nem merítették a néptudatból, akkor sokkal könnyebben vehették történeti forrásokból, mint a Nibelungénekből.

A külföldi írók s az idegen népek a magyarokat épúgy húnaknak nevezték, mint egyéb népeket, melyek e földön laktak, az avarokat, sőt még a gótokat is. A magyarok sem hozták a hunmagyar rokonság hitét őshazájukból,⁸ hanem a mint a hunokra vonatkozó egyéb hagyományokat csak idegen népek közvetítésével vehettek át, úgy e nézetet is külföldi és magyarországi idegen ajkú népektől tanulták el. A rokonság e tudata később sem veszett ki teljesen, sőt él még ma is és ez az oka annak, hogy a magyar nép oly érdeklődéssel viselkedik Attila és a hunok iránt.

¹ *Mon. Germ. SS.* XXII, 102.

² id. MAHCZALI, *A magy. tört. kútjő* 106. 107. jegyz.

³ «A fehér ló regéje is bizonyítja, hogy a magyarok bejövetelükkor nem tudtak Eteléről és csak később tették magukat örököseinek. Különben, ha Etele után joguk van a földre, mi szükség a fehér lóra?» Marczali H. *Buda-pesti Szemle* 1883. XXXIII, 463.

MÁSODIK RÉSZ.

A MAGYAR ÉS AZ IDEGEN HÚNHAGYOMÁNY VISZONYA.

Dolgozatunk első részében a magyar és az idegen húnahagyomány anyagát részleteiben vizsgáltuk és igyekeztünk e részletek összehasonlításából eredetüket és egymáshoz való viszonyukat kideríteni. Hátra van, hogy ez eljárást a húnmonda egészére is kiterjeszszük. A tárgyalás ezen második részében tehát összefoglaljuk, általánosítjuk és magyarázzuk azon eredményeket, melyeket az előzőben a kétféle anyag részeinek összehasonlításából kifejtettünk és ezáltal szorosabban meghatározzuk a magyar és az idegen húnahagyomány viszonyát.

A magyar krónikás, a ki először megírta a hunok törtériját, valóságos, hiteles történetet akart adni. Munkájának alapjául tehát a történeti forrásokat vette, a melyekhez hozzáférhetett s a melyek nem sokan lehettek és igyekezett előadásától távol tartani minden mondai vagy mesés hagyományt. De már a történeti anyag"ba is bele voltak szöve mondai elemek és ezek közé, a krónikás minden óvakodása mellett, előtte ismeretes néphagyományok is csúsztak be. A kétféle anyagot azonban többnyire össze kellett fűzni, olykor-olykor egyes történeti tényekre nézve saját felfogásának is akart kifejezést adni, magyarázgatta az előforduló tulajdonneveket stb., úgy hogy a már meglevő anyag még az író toldásai-val is bővült.

Három forrás tehát az, a miből a legtöbb középkori történeti munka merít: megállapodott *történeti anyag, mondai hagyományok és szerzőjének felfogása.*

Hogy a húnahistória írója a hiteles történeti adatokat közvetlenül mely kútfőből merítette, annak kimutatása nem a mi feladatunk. Itt csak azon részeket emeljük ki, a melyek már a *törté-*

neti forrásművekben mint mondai hagyományok szerepeinek. Másodszer összefoglaljuk azon elemeket, melyek népies hagyományból származván, a monda nevére tarthatnak számot; még pedig tekintetbe veszszük először a német, azután a magyar mondai elemeket. Végül áttekintjük azon mondai színezetű vonásokat, melyek nem erednek sem történeti forrásokból, sem néphagyományokból, hanem a krónikás bővítéseiből vagy önkényes változtatásaiból.

I TÖRTÉNETI KÚTFŐK HAGYOMÁNYAI.

E hagyományokat, melyek nagyobb része különben sem népmondai eredetű, nem szükséges bővebben tárgyalnunk. A krónikás mint kész elemeket vette őket át forrásaiból, úgyszólván semmi kritikát nem gyakorolt velők szemben, jóhiszeműleg, történeti igazságyanánt használta fel, nem változtatott rajtok és gyakran szószerin t beszélte el őket.

Történeti kútfőnek, névszerint — végső elemzésben — Jordanes művének hagyományán alapul a hunok eredetéről szóló monda, melyet krónikásaink valótlannak mondanak, de azért hűségesen közölnek. Ugyané forrásból került a csodaszarvas mondája, a Míeotisra vonatkozó hagyományokkal együtt, innen vették Attila alakjának leírását és Attila hadjáratainak elbeszélését s az azokhoz tartozó mondákat (catalauni ütközet, Aquiléja ostroma). Jordanesre mennek vissza az Attila utolsó házassága- és halálához fűzött mondai vonások is.

Egyéb történeti munkák, főleg *egyházi írókéi* is megfordultak krónikásunk kezén. Ezekből vette a hunok őseinek neveit, a *jiagelum Dei* mondáját, az Attila galliai hadjárataihoz fűzött hagyományok legtöbbsjét: Strassburg elnevezése, Troyes, Reims és Köln ostromának és elfoglalásának mondáit, az itáliai hadjáratához kapcsoltak közül a ravennai hagyományt, szintűgy a római epizód későbbi változatát.

Mind e hagyományok világosan magukon viselik eredetük nyomait és könnyen felismerhető, mily forrásokból kerültek. Mint-hogy egyenként úgy is tárgyaltuk őket, nem szorulnak bővebb fejtegetésre.

II. NÉMET MONDAI HAGYOMÁNYOK.

Tagadhatatlan, hogy a német mondának sok tekintetben hatása volt a krónikáinkban foglalt húnhagyományra. Tárgyalásunk folyamán többször alkalmunk volt e hagyomány egyes részeit a német mondára visszavezetni. Foglaljuk össze az idevágó adatokat, hogy eredetöket összefüggésben magyarázhatjuk.

Ez adatok túlnyomó többsége *Detre* alakjára vonatkozik. Említettük, hogy úgy a német, mint a magyar hagyomány egyezik abban, hogy Attila kortársává teszi őt s hogy megemlékezik Attila udvarában tartózkodásáról; mindkét hagyomány római királynak mondja; egyező a *Detre* fénylő sisakjáról való monda; egyező az a vonás, hogy *Detre* jó tanácssal látja el Attilát és hogy ez az ő javaslatára háborúkat is indít és hasonlóság tűnik fel az Attila fiaihoz való viszonyát illetőleg is. Német mondai hagyományból, melynek részben történeti, részben mythikus magva lehet, magyaráztuk- a halálos nyíllövés és *Detre* halhatatlanságának mondáját is.

Az *Attilának Thüringiában tartózkodásáról* szóló hagyomány is német eredetre utal, de e pontra nézve valószínű, hogy krónikánk írott forrást használt, a minthogy kimutattuk, hogy ily forrásnak csakugyan léteznie kellett. Ugyanezt mondhatjuk *Attila északi hadjáratairól*, a melyeket a német költői feldolgozások is említnek, de a melyeknek történeti munkákban is akadunk nyomaira.

A német eredetű élő hagyományra vezetjük vissza a *Kriemhild csatájáról* szóló mondát. Hogy e hagyományt a magyar nép is átvette és fentartotta, arról maga a krónika tanúskodik; a magyar nép ajkán olvadt vele össze a mythikus eredetű Csaba-monda.

Szembetűnő tehát a német mondának a magyar hagyományra való befolyása. Az a kérdés merül fel már most, hogy miképen kell e hatást magyaráznunk, mi lehetett az a forrás, a melyből krónikáink e német mondai elemeket merítették.

Ismeretes, hogy HUNFALVY PÁL azon egyezéseket, melyek a német és a magyar húnmonda közt találhatók, írott forrásból, a német hősmonda leghíresebb feldolgozásából, a *Nibelungénekből* származtatja. A magyar krónikák és a *Nibelungének* viszonyának meghatározását kiváló fontosságúnak tartjuk s azért részletesebben akarunk e kérdéssel foglalkozni.

HUNFALVY *Die Ungern* cz. munkájában *Das Nibelungenlied und die ungrischen Chroniken*¹ cím alatt külön fejezetet szentel nézete kifejtésének és részletesen igyekszik bebizonyítani azon állításának igazságát, hogy krónikáink húnmondai részletei a *Nibelungenekből* vannak véve, illetőleg ennek hatása alatt keletkeztek és hogy a hún-magyar rokonság téves hite a *Nibelungének* befolyásának tulajdonítandó.

A mi ez utóbbit illeti, erre nézve már kifejeztük és megokoltuk azon véleményünket, hogy a Nibelungéneknek e tekintetben egyáltalában nem lehetett befolyása, mert e rokonság vagy azonosság nincs benne kifejezve s Húnország és Magyarország nevét is csak kétszer cseréli fel (1. 84. 1.).

Vegyük szemügyre azon pontokat, melyekre nézve Hunfalvy a Nibelungéneknek hatást tulajdonít a magyar krónikák előadására.

«*Die älteste ungrische Chronik*, ügymond Hunfalvy, *ist ebenso unbekannt, wie die ältesten Bedactionen des Nibelungenlieds, aber alle spätern Chroniken haben aus der ältesten geschöpft und diese hatte schon das Nibelungenlied vor sich. Folgende Punkte setzen dies äusser allen Zweifel.*»

1. *Wie das Nibelungenlied nur Etzeln (Attila) König der Hunnen kenne und von der Hunnen Geschichte vor Attilas Zeit nichts erirrhnt: so lassen die ungrischen Chroniken die Hunnen in Euröpa mit Attila auftreten.*»

Megvalljuk, nem bírjuk felfogni, hogy e két tényt, melyet az idézett passus első és második fele kifejez, hogyan lehet egymással hasonlatba állítani. Hogy ha jobban szemügyre vesszük a dolgot, azt találjuk, hogy ép erre nézve, mintegy compositio dolgában, a magyar krónikák és a Nibelungének között hasonlóságot alig, és egymásrahatást épen nem lehet kimutatni. Mert a Nibelungének húnmondai része tulajdonkép ott kezdődik, a hol a magyar krónika húnhistóriai ismeretei már majdnem végükhöz érnek: Attila házasságánál. A Nibelungének csakugyan nem ismeri a hunoknak Attila előtti történetét, sőt magának Attila házassága előtti történetét sem említi, inert ennek előadása ártott volna egységének, a magyar krónika ellenben bőven tárgyalja az Attila előtti időszakot, valamint Attilának utolsó házasságáig terjedő élettörténetét, azaz

¹ HUNFALVY, *Die Ungern oder Magyaren* 1881. 121—138. 1.

egész életrajzát, mert e házassága után rögtön halála következik be. A Nibelungéneknek tehát e tekintetben épen nem tulajdoníthatunk hatást a magyar krónikára, sőt a két munka között e pontban is sokkal több a különbség, mint a hasonlóság. Arra, hogy a magyar krónika elbeszélése szerint Attila a hét vezér közt van, mikor a hunok Európában fellépnek és Pannóniát elfoglalják, csak nem lehetett befolyással az, hogy a Nibelungének első tizenkilenc/, áventiure-jében sem Etzelről, sem a hunokról nincs szó és hogy a huszadik mindjárt *künic Etzel-ről* beszél! Azt hiszszük tehát, hogy e pontra nézve az összehasonlítás minden alapot nélkülöz.

2. *«Schon sein Name «Ethele» ist den deutschen Liede entnommen. Alle geschichtlichen Quellen nemnem ihn Attila, auch die skandinavischen Sagen Atli; die ungarischen Chroniken können alsó ihr Ethele und Ecilburg nur den deutschen Quellen entnommen haben.»*

Vájjon *Ethele* önállóan fejlődött-e *Attilából*, mint a hűn király magyar neve¹ avagy a német monda *Etzeljének* hatása alatt, azt bajos eldönteni. De ha fél is tételezzük az utóbbit, mindenesetre nem bizonyítja szükségkép a Nibelungének hatását; gyakorolhatta e befolyást akármelyik más középkori német költemény, vagy — a mit leghajlandóbbak vagyunk elhinni — az élő német néphagyomány. — Az *Etzelburg* névre vonatkozólag tudjuk, hogy ez épen nem származhatott a Nibelungénekből, mert, a mint Heinrich Gusztáv kimutatta (1. följobb 48. 49. 1.) ott még egyáltalában nem fordul elő mint egységes városnév; így csak később, körülbelül a XIII. század elejétől fogva lett használatos, krónikásaink tehát csak ezen időben keletkezett munkából meríthették. A névnek Budára vagy Ó-Budára való alkalmazásában pedig a magyal- (élő és írott) hagyomány határozottan megelőzi a németországit.

3. *Gegen die Hunnen lassen die Chronikn die roiuiscien Krieger unter Macrinus und Dietrich ron Bem über Tulnu und Zeissenmauer heranziechen, d. h. sic kommen desselben Weges, den KrimJiild genommen hatte; sic werden nutürlich von den Hunnen besiegt.»*

¹ Hogy *Etele* a népnél is használatos volt, mint Attila magyar neve, azt bizonyítják THURÓCZI: Attila qui *Hungarico idionate* Ethele dictus est (I, 13.); OLÁH: Attila *hungarice* Ethele dictus (3. tej.), és M. Rmrs: Attila, quem *Hungarici gentiliter* Ethele vocant. (*De rebun ung.* I, 383.)

Ezen pontra nézve sem tarthatjuk kimutathatónak a Nibelungének befolyását, sőt a *Tulna* és *Cesuiuaur* nevekről följebb (35. s köv. 1.) kimutattuk, hogy krónikáink ezeket semmi esetre sem vehették a nevezett költeményből.

4. *«Ethele wird nun Hunnenkonig új, dem Dietrich mit allen deutschen Fürsten huldigt. Audi der Name Ditriciu der Chroniken ist der deutschen Quelle entnommen.»*

Hogy Detre Attila udvarába jön és hódol neki, azt mi is — mint Detre egész alakját — a német hősmonda befolyásának tulajdonítottuk (40. 41. 1.), de nem speciálisan a Nibelungénekének, mert ebben az nincs is úgy előadva. A Nibelungének Ditrichet, mint már Etzel udvarában tartózkodót lépteti fel és nem szól hozzáérkezéséről és hódolásáról. A mi pedig nevét illeti, ez a róla szóló mondákkal együtt — említett és még bővebben kifejtendő nézetünk szerint — az élő hagyományból került krónikáinkba. A név-nél továbbá tekintetbe veendő, hogy Dietrich a Nibelungének szerint *der Bernaere* (2312. stb.) vagy *von Berné* (1981), a magyar krónika szerint *D. de Verona*. Igaz, hogy a német hősmonda Kernal Veronát jelöli, de krónikásunk azt bizonyára nem sütötte volna ki a Nibelungének szövegéből; ha erre támaszkodott volna, valószínűleg épúgy, mint más latin krónikák (1. GRIMM, *Heldensage* 50) *Bernensisnek* mondta volna. Detre címére nézve pedig már megjegyeztük (41. 1.), hogy míg a Nibelungének *coget con Beme*, vagy *der küneec von Amelungenek* nevezi, addig krónikánk, a német monda más feldolgozásaival egyezően, a *rómaiak kiralj/ának* mondja. Figyelemre méltó különben, hogy krónikánk, épúgy mint Attilának, Ditricusnak is említi magyar nevét: *Detreh* (Hungarorum in idiomate *halhatalan Detreli dici meruit*. THUR. I, li.).

5. *((Ethele unterniiumt nun cinen Zug gegen das Abendland bekriegt zuerst Siegmund, König con Konstanz (in den Nibelungen ist Siegmund, Vater des tapferen Siegfried, König der Niederlande) ...))*

Hogy teljesen indokolatlan Sigismundus nevét és alakját a Nibelungénekből magyarázni, mikor van egy ilyenü történeti burgund király, a kit krónikáink jól ismernek, azt már följebb (56. 1.) kimutattuk.

6. *Ethele unterniiumt neuerdings einen ungeheuern Kriegszug, feiert daiin heimgekehrt wieder Hochzeit mit Mikolt, und stirbt*

in der Brautnacht. Der Chronist konnte die Kriemhild der Nibelungen nicht anders vericenden, als so, dass er sie ganz unmotivirt nach dem Tode Etheles als germanische Princessin (Germaniae principissa) aufführt.» Hunfalvy ezután elmondja a krónikákban elbeszélte praelium Crumhelt történetét és így végzi bizonyítását: «Die.s ist die Schlacht, welche die Hunnen bis auf de.n heutigen Tag Kriemhild ens Schlacht nemien — erklären die Clironiken die Ungern geradezu Hunnen nennend. So icird die Katastrophe des Nibeluntjenliedes mit der Geschichte cerqaickt; denn die nirkliche Geschichte kenut nicht Kriemhild und nicht Kriemhildens Schladit.»

Kétségtelen, hogy krónikáink ezen utolsó küzdelem képében nem a hunok és burgundok harczát, hanem a netádi csatát beszélnek el; a Nibelungénekből tehát legfeljebb a *Crumhelt* és *praelium Crumhelt* nevek lehetnének átvéve. De a *Kriemhild csatája* kifejezés nemcsak a hiteles történetben, hanem a Nibelungénekekben sem fordul elő és nem-fordul elő a német monda egyéb feldolgozásaiban sem, úgy hogy épen csak a *Kriemhild* név lehetne a Nibelungénekből átvéve.

A mi tehát Hunfalvy fejtegetéseiből megállhat, az legfeljebb egy pár pusztá névnek (*Dietrich*, *Kriemhild* és esetleg *Etsel*) átvételét bizonyítja. És ha krónikáink e két vagy három néven kívül egyéb német mondai elemet nem tartalmaznának, akkor nem volna lehetetlen — bár akkor sem szükségszerű — hogy e nevek a Nibelungénekből kerültek beléjük. De hogy a magyar krónikák nem merítettek a Nibelungénekből, azt nem annyira az e mellett felhozott okok tarthatatlansága bizonyítja, mint inkább az, hogy krónikáink számos német mondai vonást tartalmaznak, melyet a Nibelungénekből egyáltalában nem lehet kimagyarázni. A Nibelungének nem mondja *Detrét* római királynak, mint krónikáink és a *Babenschlacht*, a Nibelungének nem tud csodás sisakjáról, mint krónikáink és az *Eckenlied*, a Nibelungének nem mondja el *Detrének* *Attila* udvarába érkezését, mint krónikáink és a *Dietrichs Flucht*, a Nibelungének nem beszél el, hogy *Detre* *Attilának* külföldi hadjárataiban segítségére van, mint krónikáink és a *Thidrekssaga*, a Nibelungének nem okolja *Detrét* *Attila* két fiának vesztével, mint krónikáink és a *Babenschlacht* és a Nibelungének nem tud semmit *Detre* megsebesítéséről és halhatatlanságáról, melyet ily

alakban egy német költemény sem ismer, és nem említi Kriemhild csatáját sem.

Azt hisszük, mindez a legvilágosabban bizonyítja, hogy *krónikásunk német hősmondai ismeretei nem származhatnak a Nibelung énekből* és egyáltalában nem egy középkori költői forrásból.

Ha csak azt nem tételezzük fel, hogy krónikásunk behatóan ismerte az akkori német költői irodalmat (a mi különben épen nem tűnik ki munkájából) s hogy annak említett termékei mind-egyikéből vett át egy-egy vonást, vagy azt, hogy egy a *Heldenbuch*-hoz vagy a *Thidrekssagához* hasonló monda-compiláció feküdt előtte (a minek azonban legalább híre reánk maradt volna), akkor művének mondai részleteit nem magyarázhatjuk máskép, mint hogy *élő hagyományhói* merítette őket. Ezt a nézetet megerősíti az a körülmény, hogy krónikásaink, a kik különben kategorikusan adják elő a történeteket, az emiutt mondai részleteknél oly kifejezésekkel élnek, a melyek ily szájhagyományra mutatnak. Mikor Thuróczi elbeszéli Detre sisakjának mondáját, azt. mondja: *Detricum galeam . . . habuisse fabillantur*; mikor halhatatlanságáról beszél: *iminortalitatis nomen usurpasse narratur*; Kézai Detre hódolásáról szólva: *homagium fecisse perhibebatur* (Bud. kr.: *perhibetur*); ilyen a már többször idézett mondat: *quod Huni praelium Grumhelt usque adhuc nominantes cocarenmt*; és Thuróczi: *Ghaba per artem Detrici devictus esse dieebatur*.

Azt hisszük tehát, hogy e hagyomány eredetileg hazánk *német lakosságának* ajkain élt. Ismeretes, hogy ez országban már a hűn hódítás előtt éltek egyes germán törzsek, a *quadok*, *markomannok* és főleg a *gótok*. A hunok berontása után ezek nem pusztultak ki, itt maradtak az országban, sőt a gótok mini nevezetes kulturális tényező szerepeltek a hűn birodalomban és tudvalevőleg nagy befolyásuk volt Attila udvarában is. A hűn birodalom felbomlása után Pannoniában három gót fejedelemség keletkezett. A VI. században egy másik germán néptörzs, a *longobárdok* lépnek fel hazánk földén. Midőn Nagy Károly a VIII. és a IX. század határán megdöntötte az avar birodalmat, nagyszámú *frank* bevándorlás történik. A németek veszítenek ugyan tőrből a szlávok letelepedése és később a magyarok hódításai következtében, de akkor sem vesztek ki teljesen. A fejedelmek korában német papok

és lovagok özönlenek be az országba s a német befolyás még emelkedik az első királyok idejében.¹

A Pannoniában lakó germánság életében tehát a legrégebb időktől fogva majdnem szakadatlan folytonosság észlelhető. Már most nagyon valószínű, hogy mind az itteni germán népeknek, mind a bevándorlottaknak voltak mondáik és hogy e hagyományok itt épügy szájról szájra, apáról fiúra szálltak, mint Németországban. Hisz itt volt azon események egy részének színhelye, Pannónia volt a német monda legkedveltebb hőségnek, Theodoriehnak szülőföldre. Épügy mint a Norvégiából Izland szigetére vándorolt nemesek nem felejtették el mythicus és mondai hagyományaikat s az *Eddában* hagyták őket az utókorra, úgy a hazánkba vándorolt németek, -a kik fentartották nyelvjárásukat és szokásaikat, meséiket és dalaikat, fentarthatták mondáikat is. E mondák egy része elterjedhetett a magyar népnél is (krónikásaink ezt egyesekről határozottan említik is) és egy még kisebb részök bejutott krónikánkba is.

Így fogta fel krónikáink hűn históriájának német mondai elemeit a német hősmondai vizsgálatok nagyérdemű úttörője, Grimm Vilmos is. Nem fejtette ugyan ki erre vonatkozó nézeteit, de hogy krónikáinknak Detréről és Kriemhildről szóló részeit ily hagyomány maradványainak tekintette, az kitűnik abból, hogy ezeknek az adatoknak is helyet adott a német hősmondáról szóló művében.² De nem tekinti e hagyományokat úgy, mintha azok hazánkban csak a németek ajkain éltek volna, hanem azt hiszi, hogy a magyarok is átvették egyes vonásaikat (in die ungarische Sage verflochten *Heldens.* 165.1.). Grimm nyomdokaiba léptek az újabb kutatók, Müllenboff Károly, Scherer Vilmos és mások.

III. MAGYAR MONDAI HAGYOMÁNYOK.

Mielőtt feladatunk megoldásához, a hűnmondai anyag tulajdonképi tárgyalásához fogtunk, felsoroltuk azon különböző véleményeket, melyek vagy állítják vagy tagadják eredeti magyar hűnmonda létezését. Ott nem bocsátkozhattunk e kérdés részletesebb

¹ L. HUNFALVY PÁL, *Magyarország ethnographiája* 1876. és SCHWICKER, *Die Deutschen in Unyarn u. Siebenbürgen.* 1881.

² GRIMM W., *Die deutsche Heldensage* 1867. 165. 307. 1.

fejtegetésébe, csak most, miután húnhagyományunk anyagát megrostáltuk, szólhatunk hozzá e vitás ponthoz.

Vizsgálódásunk folyamán mindinkább meggyőződéssé vált azon nézetünk, *hogy népünknek volt hunmondája*, mégpedig már ittléte első idejében. Természetesen nem hozta magával őshazájából sem a bűn néppel való rokonságának tudatát, sem a hunokra vonatkozó mondai hagyományokat, hanem mindezt itt az országban vette át a hunok után itt lakó népektől.

A bűn birodalom romba dőlése után különböző népek bírták hazánk földét. Először a gótok foglalták el Pannoniát és a gepidák Dáciát; majd az avar uralom korszaka következett. Az öldöklő csaták után is volt mindig ez országnak lakossága s a benlakók maradványai egybeolvadtak a bevándorló népekkel. Az itt lakó népek, főleg a műveltebb germán fajnak, a milyenek mindig laktak itt, fenttarthatták Pannónia régi urainak, a hunoknak és nagy fejedelmöknek, Attilának emlékét. E hagyományok nemzedékről nemzedékre szállva, végre átszámaztak azon népre, mely egyedül volt képes e területen állandó birodalmat alkotni, a magyar nemzetre.

Ha nem akarjuk kétségbevonni a magyar népnek a monda és költészet iránti fogékonyságát, akkor valószínűnek kell tartanunk, hogy e nép átvette az idegen népek által fentartott mondai hagyományokat is. *Képünk monda- es mesealkotó képességét pedig sem a régiebb, sem az újabb időkre nézve nem lehet tagadnunk*. Krónikásaink gyakran hivatkoznak a magyar nép, még pedig a szoros értelemben vett *nép* meséire («falsa-; fabula; rusticorum»), ezek pedig csak oly mesék lehettek, a melyek történeti eseményekre vonatkoztak, mert krónikásainknak különben nem kellene annyira óvakodniuk, hogy valahogy fel ne vegyék őket történeti előadásukba. Történeti alappal bíró néphagyomány pedig monda. Volt tehát a régi időben is magyar monda és mivel valószínű, hogy a magyar nép a hunokra vonatkozó hagyományokat átvette a benlakó idegen népektől, azért létezhetett *magyar húnmonda* is.

Voltak, a kik megengedték, hogy az ősidőben volt magyar húnmonda, de már eleve is lehetetlennek mondták azt, hogy *e hagyományok az első magyar krónikák keletkezéséig fenmaradhattak volna*. Riedl Frigyes például többször említett értekezésében idegen népek mondatörténetéből vett példákkal kimutatni igyekszik, hogy valamely nemzet őstörténetére vonatkozó hagyományok nem

élhetnek évszázadokon át, ha írott, emlékek nem fixirozzák őket.¹ Nem akarunk itt ez állítás hosszas czáfolgatásába bocsátkozni, csak azt jegyezzük meg, hogy akárhány példával ennek ép ellenkezőjét lehetne bebizonyítani. Ott vannak az indogermán népek meséi és mythosa (melyek csak oly természetű hagyományok, mint a monda), a melyek nagyrészt még e népek őshazájában keletkeztek és a melyeket sokáig nem íxirozott irodalom és mindamellett éltek századokon át és sok él közülök még ma is. — És ha Hunfalvy Pál feltételezi, hogy «a magyarok őshazájáról alkalmasint volt némi emlékezet az Arpádok korában», és hogy ((krónikásaink a *régi szóhagyományból* vevék a távol ország neveit [t. i. a Togat, Dent, Joria stb. neveket] és leírását, inert másunnan nem is vehették ², ha elfogadjuk annak lehetőségét, hogy ily dolgok, pusztá nevek és leírások 4—500 évig fenmaradtak a nép emlékében, akkor sokkal több valószínűséggel fel lehet tételezni azt, hogy a képzeletet annyira megragadó és az emlékezetbe nyomuló hagyományok, mint az Attiláról szólók, éltek a krónikák megírásáig. Még egyszer ismételjük, nem oly hűnhagyományt értünk, melyet a magyarok még őshazájukból hoztak, mint ama földrajzi neveket, hanem olyant, melyet idegen népektől vettek át, de a mely azután nemzeti tulajdonná vált.

A mondai hagyomány tenmaradásának lehetőségét tehát nem lehet, a priori tagadni. Más kérdés azután az, hogy *krónikáink mennyit tartottak fenn a nemzeti mondákból*.

Vizsgálatunkból kiderült, hogy krónikásaink előadásuk alapjául a történeti tényeket használták fel. Ok valóban azzal a szándékkal fogtak munkájukhoz, hogy hiteles történetet íognak írni és ennél fogva ki akartak zárni minden mondai hagyományt: «Si tam nobilissima gens Hungária?, úgymond az Anonymus munkája prologusában, primordia suae generationis et fortia queseque facta sua ex *falsis fabulis rusticorum* vei a garrulo cantu ioculatorum quasi somniando audiret, *valde indeeorum et satis indeeens esset.*»

A hunokat és Attilát illetőleg meglehetősen sikerült is nekik a hagyományokat mellőzni. Ez nem arra mutat, hogy ily hagyományok nem léteztek, hanem arra, hogy nem volt szükségök rajok,

¹ *Budapesti Szemle* XXVII. k., 323. s köv. 1.

² HUNFALVY PÁL, *Magyarország ethnographiája* 1876. 285. 287. 1.

mert erről elég bőven beszéltek a történeti kútfők is. A hol aztán a tudós történet fonala megszakadt, ott felhasználták ezeket a hagyományokat is. Keveset, majdnem semmit sem tudott a külföldi történetírás azon eseményekről, melyeknek színhelye Pannónia volt, tehát az ország elfoglalásáról és az Attila halála után vívott harczokról. A krónikás tehát Pannónia elfoglalására nézve felhasználta a *dunamenti csatákról* szóló hagyományokat (melyek eredetileg valószínűleg nem is a hunokra vonatkoztak); az *utolsó küzdelem* emléke bizonyos epikus alakban és nemzeti szempontból tárgyalva élt a hagyományban (talán a hegedősök ajkain is) és így ezt is beleszótték előadásukba. A külföldi írók nem jelölték meg pontosan *Attila székvárosának helyét*, erre nézve tehát a néphagyományt követték, mely Aquincum romjaihoz, Ó-Budához kötötte e székhely emlékét. Az eredeti magyar hagyomány keretébe tartozik a *Csaba mondája*, melynek mythikus magva volt, de a mely később az Attila-mondához fűződött (ily eljárás nyomait nagy számmal ki lehet mutatni a külföldi monda-költészetben). Néphagyomány — bár alaptalan hagyomány — volt a *székely-hún rokonság* hite is, a melynek krónikásunk szintén helyet adott művében. (A magyar-hun rokonság hite ugyan szintén el lehetett terjedve, de krónikásunk ezt külföldi írókból is vehette.) Felvette végül az országban élő *német eredetű mondákat* is, a melyek közül egyesek, krónikáink tanúbizonysága szerint, meghonosodtak a magyar nép mondái között.

Mindössze is tehát nem sok mit krónikáink az élő magyar húnmondából fentartottak. De a reánk maradt hagyományok e csekély száma nem czáfolja meg létezésüket s e keveset is mint egy valamikor gazdag nemzeti hagyomány maradványait tiszteletben kell tartanunk.

Ezzel kapcsolatban tárgyaljuk röviden azt a többször felvetett kérdést, vajjon *az Attiláról és hunjairól szóló magyar monda volt-e befolyással a német (németországi) mondára és ennek feldolgozásaira*.

Ily feltevés épen nem oly alaptalan, hogy azt már eleve is tagadni lehetne. A népmonda nem ismer válaszfalakat nemzetiségek között és nem válogatja meg forrásait eredetök szerint. Mint a kis mag, melyet a szél messze tájakra visz magával, úgy egyes mondai elemek is megfejthetetlen úton-módon kerülnek idegen népekhez s ott tovább élnek és tovább fejlődnek. Nem képzelhetetlen

tehát, hogy a szomszéd német nép átvett Attiláról szóló magyar hagyományokat is. E két nép már a legrégebb időktől fogva békében és háborúban sűrűn érintkezett egymással és így kölcsönösen kicserélhették mondáikat is. E tekintetben néni forgott fenn több nehézség, mint például a német és skandináv népek között; pedig az bizonyos, hogy a skandináv mondaköltészet nagy része (t. i. majdnem mindazon részletei, a melyek történeti alapon nyugosznak) Németországból került északra. Ha tehát — ma már pontosan ki nem mutatható közvetítés folytán — ily gazdag hagyomány még a tengeren is túl átszarmazhatott, akkor a magyar hünmondának a németre való befolyását sem szabad lehetetlennek mondanunk.

E természetes út mellett, melyen maga a nép vette át a hagyományt, a magyar monda mesterséges, irodalmi úton is hathatott a németre. Egy ily irodalmi közvetítésről meglehetősen biztos tudomásunk van, arról t. i., melyet PILGRIM passzauzi püspök (971—991) műve eszközölt. Pilgrimnek az lévén törekvése, hogy a magyar keresztényen egyházat saját fenhatósága alá kerítse, szakadatlan összekötetésben állott Magyarországgal, a magyar udvarral és magyar papokkal s ő maga is járt hazánkban. Pilgrim nagy buzgalommal gyűjtögette a nibelungmondai hagyományokat s Konrád mesterrel összeíratta őket, még pedig latin nyelven. Pilgrim, illetőleg Konrád ezen compilatiójára hivatkozik aztán a *Klage* ez. költemény, mint forrására. Ugyancsak a *Klage* írja le azt is, hogy Pilgrim hogyan küldi embereit Húnországba, avval a megbízással, hogy írjanak le minden hagyományt, a mit ott találnak:

ich wilz heizen scriben
die stürme unt die gr özen nót,
oder tvie si sin béliben tót,
 wie ez sich huop und wie ez quam
 und wie ez allez ende nam.
 swar ir des wáren haht gesehen,
 des sült, ir danne mir verjehen.
 dar zuo wil ich vrágen
 von iesliches mágen,
 ez si wip oder man
 swer iht dervon gesagen kan.
dar umbe sende ich nu zehant
mine botén in Hiunen lant:
dá vinde ich wol diu maere;

*ivand iz vil übel waere,
ob ez behalten würde niht.
ez ist diu groezezte geschicht
diu zer werlde ie geschach.*

(*Klage* ed. BARTSCH 3464. s. köv. v.)

A mint ez idézetből kitetszik, Pilgrim az utolsó nagy küzdelemről, krónikáink *praelium Crumhildjéről*, gyűjtet hagyományokat s ezek valószínűleg alkalmazva voltak az említett latin feldolgozásban. Minthogy Pilgrim e műve elveszett, sejtelmünk sem lehet, hogy a magyarországi húnmonda mily elemei nyertek benne és esetleg más, rajta alapuló költeményekben feldolgozást. Be kell tehát érünk azzal a tudattal, hogy a magyar húnmonda egyáltalában hatással volt a németre és annak feldolgozásaira.

IV. ÖNKÉNYES VÁLTOZTATÁSOK ÉS BŐVÍTÉSEK.

Kétségtelen, hogy mint a középkor legtöbb történeti munkája, a mi krónikáink is tartalmaznak oly elemeket, a melyek nem alapulnak sem történeti, sem mondai hagyományon, hanem tisztán a krónikás agyának szülöttei, az ő önkényes toldásai és változtatásai.

Krónikáink e járulékelemei azonban a legtöbb esetben nagyon ártatlan jelleműek. Ha a krónistáknak nem is voltak oly fogalmaik a történeti igazságról, mint a mai történetírónak, azért mégis csak ritkán koholtak eseményeket és költöttek személyeket minden alap nélkül. Nem annyira tudományos lelkiismeretök gátolta őket ebben, hanem sajnálták volna az időt és fáradságot ily teljesen felesleges históriák kigondolására. Azért nagyobb terjedelmű, teljes koholmányokat — ha csak tendentia nem lebegett szemök előtt vagy félreértés nem vezette őket tévútra — csak nagyon ritkán lehet találni. «A krónika szerzője kombinálta és egyeztette a rendelkezésére álló anyagot, természetesen egészen külsőleg és kritikai szellemnek teljes híjával; kiegészítette, a mennyire lehetett, a traditio hézagait, hozzáfűzte elbeszélését tudásának és hitének ős forrásához, a bibliához, magyarázgatott és etymologizált; de nagyon is sokat, még pedig korának szempontjából nem sok rosszszat, hanem nagyon sok jót teszünk fel róla, ha költőnek képzel-

jük, phantasiájából merítette, vagy, ha úgy tetszik, újjából szopta elbeszélésének lényeges részleteit.¹

A krónikások legszokásosabb önkényes eljárása abban áll, hogy *különböző időben történt eseményeket egybekapcsolnak* és — mivel mindent saját koruk szempontjából néznek és eszökbe sem jut, hogy ez régebben másképp lehetett — *újabb viszonyokat a múltba helyeznek*. Ilyen eljárásból kell magyaráznunk krónikánk hűnhagyományának több részletét. A hunok hét vezére a magyar-hét vezér analógiájára van felléptetve, Attila alakjának leírását a krónikás a magyar typus szerint módosítja; Attilának hivatalos címet ad; később történt eseményeket, mint, a spanyol hadjáratot, ő neki tulajdonít stb.

A krónikások egy másik szerte dívó szokása az *etymologizálás*. A tulajdonnevekkel általában nagyon szabadon bánnak el, leginkább mernek rajtok változtatni és ha valahol szükségét látják névnek, akkor keresnek az illető személy számára, de még ekkor se költenek, hanem rendszeren más meglevő nevet ruháznak reá. Etymologizálást találunk *Buda* nevéhez fűzve, melyet a krónikás Blédából változtat át, hogy a város nevét megmagyarázza; *Hispania* nevét merész etymológiával az ispánokétól származtatja. Nevek átvitelére is találunk példákat. Az elrablott nők *Bereka* menyei, ez nézetünk szerint senki egyéb, mint Berika vagy Bérig gót király; a *hím vezérek* neveinek egy része későbbi árpádkori név; Pannónia elfoglalásának elbeszélésénél az ellenséges hadak fővezérének névre van szüksége: a krónikás egyszerűen ráruházza *Martianus* császár nevét (Martinus, Macrinus) és címét. Majd mikor a hunok és burgundok harezát adja elő, a burgund királyt nem Gundicariusnak, hanem az előtte ismeretesebb *Sigismundus* néven nevezi; Honoria atyjának neve (Placidia) ritkán fordul elő a forrásokban, tehát *Honoriusnak* mondja.

Látni való tehát, hogy a változtatások, melyeket krónikásaink a történelmi adatokon tesznek, csak csekély fontosságúak és könnyen mellőzhetők.

Krónikáink hűnhagyományának kritikai tárgyalásából kitűnt, hogy legrégibb történelmi kútforrásaink e része (mely valamikor mint

¹ HEINRICH G., *Etzelburg és a magy. hűnmonda* 27. 1.

külön egész létezett) háromféle elem összeolvasztásából van megalkotva. Alapja a *történeti tények* és az azokhoz fűzött hagyományok előadása, a melyre nézve a külföldi történetírók munkái szolgáltak forrásul. E történeti előadás hézagainak betöltésére a krónikás az előtte ismeretes néphagyományból merített és valódi *mondai vonásokat* szőtt a történeti anyagba. E mondai részletek eredetökre nézve kétfélék: egyrészt német, másrészt magyar hagyományon alapulnak. A Detréről és Kriemhildről szóló *német mondai elemeket* nem vehette írónk sem a Nibelungénekből, sem más ismeretes német költői forrásból, hanem minden valószínűség szerint a hazánkban lakó németiség élő hagyományából, melynek több elemét — krónikánk tanúbizonysága szerint — átvette a magyar nép is. Ehhez hozzáfűzött *magyar mondai elemeket*, vékony szálait egy gazdagabb hagyománynak, melyet népünk nem hozott őshonából, hanem az új hazában vett át a hunokra következő népektől. E mondai elemek egy része nem is a hunok viselt dolgaira, hanem későbbi történeti eseményekre vonatkozott. Krónikásunk e különemű elemek összetűzése közben *saját felfogását* is érvényesítette, hol változtatva a meglevő anyagon, hol hozzáadva lényegtelen vonásokat. Az egész előadáson nemzeti szellemet s a költői naivság báját öntötte el.

Kétségtelen tehát, hogy a magyar húnmonda, melynek létezését nem lehet tagadnunk, nem élt oly alakban és oly terjedelemben, a mint krónikánk a hunok históriáját előadja. De ha ez nem volt nemzeti monda a múltban, azzá vált a jelenben és «nemzeti mondánk marad, mert elfogadta a nép és költőiségénél fogva a magyar epikai költészetnek folyvást lelkesítő forrása.»¹

¹ GYULAI PÁL, *Budapesti Szemle* XXVII, 340.